

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. Telfy: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. Telfy: Adalékok az törvénykonyhához. 20 f. — III. Tarkanyi: A legújabb magyar Szentírásról. 4 f. — IV. Szasz K.: A Nibelungének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről. 2 f. — V. Toldy F.: Tudománybeli hátrammadásunk okai, s ezek tekintetéből Alkalmatosság. 20 f. — VI. Vambery: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. Bartalus: A felekezeti kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomatavai. 40 f. (1867—1868.) — II. k. V. Telfy: Solomos Dénes költeményei és a hétsziget népügyeiv. 40 f. — VIII. Gr. Kuun G.: A sémi maganhaugzókról és megej mödjairól. 40 f. — IX. Szilady: Magyar szófejezetek 20 f. — XII. Szvoray: Emlékbeszéd Arvay Gyergy felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. Szalay: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. Flinay: Emlékbeszéd Engel felett. 20 f. — VII. Riedl Sz.: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső 1. tag. 20 f. — VIII. Dr. Goldscheher I.: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — Riedl Sz.: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. Gr. Kuun G.: A mű Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. Brassai: Paraleipomena kai thoumena. A mit nem mondtaik s a mit rosszul mondtaik a commentatorkok VIII. Aeneise II-ik könyvről különös tekintettel a magyarrá. 80 f. — V. Dr. Goldscheher Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. Hunfalvy P.: Jelentések: orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. Budenz: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűlés. 30 f. (1873—1875.) — V. k. V. Szasz K.: Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 30 f. — VI. Bartalus I.: Művészett és nemzetiség. 40 f. — VIII. Barna F.: A miniatűr más biblia használata. 20 f. — IX. Imre S.: Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvterára nézve. 1 K 20 f. — X. Arany L.: Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. Mayer A.: A lágy aspiraták kiejtéséről a zsendiben. 20 f. — IV. Dr. Gold I.: A spanyolországi arabok helye az izzálm fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. Szasz K.: Emlékbeszéd Jakab István I. t. felett. 20 f. — VII. Bartalus: Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. Barna F.: A mordvinák történelmi viszontagsága. 40 f. — IX. Telfy: Eranos. 40 f. (1877.) — VII. k. VI. Telfy: Itankavis Kleon ój-görög drámája. 60 f. — VIII. Ballagi: Emlékbeszéd Székács József I. tag felett. 40 f. (1877—1878.) — VIII. k. III. Dr. Götz A.: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — VII. Mayer A.: Az úgynyevezett lágy aspiraták phonetikai értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. Budenz: Emlékbeszéd Schiefer Antal k. tag felett. 20 f. — III. Ballagi M.: Nyelvfűrű fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. Hunfalvy P.: A M. T. Akadémia számai irodalmi társaság. 40 f. — IV. Joannovics: Érissük meg egymásat. 60 f. — Ballagi M.: Baranyai Deceai János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — Dr. Pecs V.: Eurípides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai. 1 K 20 f. — VII. Szasz K.: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — V. Bogitsich M.: Cantionale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. Jakab E.: Az délyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. Heinrich G.: Emlékbeszéd E. Lipót Gyula külfog felett. 80 f. — XI. Bartalus: Újabb adalékok a magyar történelméhez. 80 f. — XIII. Bartalus I.: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. Hunfalvy P.: Ugor vagy török-latár eredetű-e a magyar népmű 40 f. — II. Telfy: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. Telfy: Középkori görög vitézregények. 60 f. — IV. Dr. Posder K.: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. Vambery: A csavarokról. 60 f. — VI. Hunfalvy P.: A számlálás módszerei és éve hónapjai. 40 f. — VII. Majláth B.: Telegdi Miklós mester magyar kateciójának 1562-ik évből. 20 f. — VIII. Dr. Kiss I.: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. Götzik: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. Barna F.: Városháza Armin. A magyarok eredeinek családi műve néhány főbb állításának bírálatára. 20 f. — XI. Ballagi M.: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelv. 40 f. — XII. Vambery: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvállamai. I. (1883—1884.) — XIII. k. I. Dr. Kont I.: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. Dr. N.

* A hiányzó számok már elfogytak.

A

NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA

A XVIII. SZÁZADBAN.

ÍRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

I. TAG.

Fölolvasta a M. T. Akadémia I. osztályának

1912 deczember 2-i ülésében.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1913.

A német költészet hatása a magyarra
a XVIII. században.

FRANKLU-TÁRSULAT NYOMDÁJA

A természettudományoknak azzal a nagy fellendülésével kapcsolatban, mely a XIX. század tudományos életét jellemzette, egyre emelkedett a jelentőségük a tudományos gondolkozásra nézve. Félreismerhetetlenül változás állott be a tudományok hierarchiájában, és — joggal-e vagy jogosulatlanul, nem kutatjuk — a XX. században a természettudományok emelkedtek vezér-szerepre. Sikereiket, módszereiket túlbecsülték, azokat ideálul, ezeket követendő mintaképül állították a szellemi tudományok elé. Egy-egy mohóbb tudós, mint p. o. Ostwald, engedett is a csábító fölszólításnak. Noha az energia ismeretes törvényei csak a holt természetre vonatkozólag érvényesülnek ellenmondás nélkül, s már a testi élet jelenségeire sem alkalmazhatók, széltében dolgoznak a fizikai energia mintájára megalkotott szellemi energia fogalmával; a mennyiségi energetika terén megállapított szabályokat gondolkozás nélkül átviszik a szellemi jelenségekre,¹⁾ a psychológiai vizsgálódásokra is, s psychikai türeményeket a fizikában használt kritériummal akarnak meghatározni.

Bár ez a kritérium, a mennyiségek lemrése, a két terület jelenségeit mereven elválasztja egymástól, a szellemi élet türeményeivel foglalkozó tudományok egyet megtanulhatnak a természet türeményeit vizsgáló tudományuktól. Azt, hogy exakt biztoságról csak ott lehet szó, a hol a mennyiségeket le lehet mérni. Hogy a szellemi tudományoknak van más törekvésük is,

¹⁾ L. Zemplén Győző dolgozatát a Budapesti Szemle 141. k. (1910) 459. s. k. lapjain.

mint az exaktság, az nem kérdéses, de az is bizonyos, hogy az irodalomtörténetnek az az ága indult újabb időben virágzásnak, mely nem a költői psyche megértését, a történeti fejlődés kímutatását tüzi ki ezélül, hanem az írásba foglalt költői anyagnak kölesönhatását: az összehasonlító irodalomtörténet, mely — bizonyos határok között — megmérhető mennyiségekkel dolgozik. Valóban, az irodalmi kölesönözés mértékét, azt a hatást, melyet egy költői egyéniség vagy műalkotás a másikra tett, elég pontosan meg lehet állapítani.

Már bonyolultabb irodalomtörténeti főadat, mikor nem egyes egyéniségek vagy műalkotások, hanem batalmas irodalmi áramlatok vagy épen egész irodalmak hatásának megállapítását tüzi ki a tudomány ezélül. Első sorban azért, mert a vizsgálódás anyaga két irányban is igen terjedelmes, sőt szinte beláthatatlanul nagy. Nincs az az éles szem, mely minden adatot, minden átvevő irodalom összes kapcsolatos jelensegeit át tudná tekinteni. Azonkiül a sok felől vett és sok felé szétoszlott hatások annyira összeszövődnek, annyira átvájták egymást, hogy felfejtésük gyakran meghaladja az emberi erőt.

Ezért a német irodalomnak a magyar költészetre tett hatását kutatván, hogy főadatomat megkönnyítsem, két korlátot állítok magam elé. Az egyik a főadat természetéből következik. Az irodalom a maga egészében nagyszámú egyes alkotás összetevője, s így minden azokat a mozzanatokat kívánom megállapítani, melyeket költészetünk a német irodalomtól kapott. munkásságom nem analitikus, hanem szintetikus természetű; első sorban az eddig végzett részletünknek, az eddig fölkutatott kapcsolatokra támaszkodik, újabb kapcsolatokkal csak kisebb mértékben gyarapítja ismereteinket. Mint összefoglaló munkálat inkább a rendszerezést, a különféle irányú hatások csoportosítását, ismereteink kimélyítését tartja ezéljának.

A másik korlátozás, a mint már a dolgozat címe jelzi, időbeli. A történeti fejlődésnek egy határozott korszakát választom, a XVIII. századot. E korhatárt nem mathématikai pontosággal kell érteni. A XVIII. század első tizede nemzetünk és irodalmunk életében határozottan a fejlődés régebb korszakához tartozik, s csak az 1711. esztendő az, mely szellemi életünk minden teren új korszakot kezd. Különösen a közműveltségünk-

ben. A szatmári béké nyomán bekövetkező lelki depressio elszakítja azokat a szálakat, melyek eladdig kultúránkat a múlt hoz és a nyugathoz fűzték. S mivel épen azt akarjuk megállapítani, milyen mértékben termékenyítette meg a nyugati, német szellem a miénket, kezdőpontul természetesen kinálkozik az 1711. esztendő. Zárópontul pedig az 1795. esztendőt választjuk. Az a szerenesélen esztendő ez, mikor Martinovics apát társaságát, melyhez íróink legjava tartozott, az uralkodói szótól megvesztegették bíróság kegyetlen ítéletével sujtotta. Íróvilágunkat ez az ítélet egészen szétrobbantotta, s elnémitotta épen azokat, a kik nyugati műveltségüknel fogva legfogékonyabbak voltak a külföld költői eszméi iránt. Kazinczy, Batsányi, Szentjöbi, Verseghy, a kiket némely irodalomtörténészünk a németes iskola neve alatt foglal össze, Ausztria bortönében sinylödnek, s szerecsélen véletlenként a velük rokonlelkű Dayka és Kármán körülbelül ugyanakkor halnak meg: azon költök közül, a kik a német szellem alkotásait ismerték és föllaszánálták, alig két író működhetik tovább zavartalanul, az öregedő Dugonics s a gyermekifjú Csokonai. Ugyanekkor irogatja első versét az a három fiatal költő, a kiket nem egyenlő jogon, de egyenlő méltnyláttal fogad majd a XIX. század elején a közönség, Kis János, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi Dániel. Így az 1795. esztendő egyike irodalmunk terén a kisebb vizválasztóknak, s talán joggal vehetjük mi is tárgyalásunkban másik határpontul.

1.

A műveltségi viszonyok hazánkban 1711 után. A német nyelv és irodalom szerepe. — Kötészetünk a román irodalmakból merítő anyagát.

Annak, hogy egyik irodalom hasson a másikra, első feltétele, hogy a két nemzet tagjai között meglegyen a nyelvi érintkezés lehetősége, pontosabban kifejezve, hogy az átvevő irodalom munkásai megértsék s jól megértsék az átadó irodalom tolmácsát, az idegen nyelvet. A fölvetett kérdésre alkalmazva: hogy a magyar közönség s a sorából kikerülő írók olvassák és megértsék a német irodalom termékeit.

Milyenek voltak ebben a tekintetben hazánkban az állapotok 1711 után? Korszakunk a letünt történelmi korszaktól

nem sokat kapott örökségül. Ismeretes, hogy mikor a kuruczok egy német levelet elfogtak, Károlyi seregében nem akadt ember, aki megértette volna. Ez az egy adat messzemenő következetésre jogosít fel. Azt olvassuk ki belőle, hogy a nemzet tulajdonképeni zöme, az ország kultúrájának vezetői, a köznemesség, korszakunk elején nem is ismerhette a német irodalmat, mert egyáltalán nem tudott németül. S ezt a feltevést megerősítik a tények. Középnemességünk az antireformáció sikeres téritései után is nagyrészt Kálvin hitét vallja, s református vallású uraink előtt ebben az időben szinte teljesen ismeretlen a német nyelv. Sárospatakon, a reformátusok főiskolájában, 1769-ig nem volt németül tudó úri fiú vagy tógátus diákl¹⁾, az iskola könyvtárában nem volt egyetlen német szépirodalmi könyv sem.²⁾ de hiába lett volna is, hiszen «a' Kálvinista a' Német Irókat nem olvassa, mert nem érti». Hogy asszonyaink nem tudtak németül, még a század második feleben sem, azt Fáy Zsuzsannának, II. Ráday Gedeon nejének példája igazolja. A ragyogó szépségű grófnét Mária Terézia Gödöllön 1767-ben megszólításával tüntette ki, de a grófné tolmács nélkül nem tudott felvenni — mert nem értett németül.³⁾ A katholikusok között már inkább akadt, aki érti a németek nyelvét, beszél is rajta, de olvasni ép oly kevessé olvassa, mint kálvinista társa.⁴⁾ Iskoláikban ép úgy nem tanítják a német nyelvet, mint Patakon vagy

¹⁾ Kazinczy, Pályám Emlékezete (Abafi kiadása) 16. I., Kazinczy állításával szemben Dr. Végh János a Sárospataki Református Lapok 1913: 70—71. lapján — felelőtlé dolgozatomnak az Akadémiai Ertesítő 1913: 29—40. I. megjelent kivonatára — hivatkozik arra, hogy Patakon 1747-től kezdve több ízben fordultak meg német nevelők, hogy az előkelő nemesek gyermeküket magánuton németre tanítás, s 1751—55-ig az iskolában is folyt rendszeres német tanítás. A mint éppen az ő adatai mutatják, sem az egyik, sem a másik tanítás nem járt eredménnyel. Hogy adatai végső megállapításomat nem változtatják meg, azt maga a cíkkirő is elismeri.

²⁾ U. ott 243. 1.

³⁾ Kazinczy írja Kis Jánosnak 1793. júl. 27. (Kazinczy Levezése, kiadja Váczy János, II: 297.)

⁴⁾ Szvorényi József tartotta tőnn az esemény emlékét Szemere Pál életrajzában. (L. Szemere Pál munkái, 1890. I: 5.)

⁵⁾ Kaz. Lev. id. hely.

Debreczenben; a ezél itt is, ott is a latin nyelv tökéletes elsajtítása. A három nagy felekezet közül csak az evangéliusok fordítottak gondot a németre, mely legnagyobb részüknek anyanyelve is volt. A birodalom németiségevel fönntartva az évszázados kapcsolatot, nemesak a nyelvet tanítják iskoláikban, hanem megkedveltetik tanítványaikkal az olvasást is, úgy hogy azok már kora gyermekszégekben megszeretik a német könyvet.¹⁾ A lutheránusok német tudományából azonban a magyarságnak eleinte semmi haszna sem volt. Nemesak műveltségük volt német, hanem érzelmi világuk is, s a magyar törekvésekkel semmi kapcsolatot nem tartottak. A gazdálkodó magyar köznemességgel szemben német lutheránusaink a városi iparüző és kereskedő elemet alkották, s még a közülük kiemelkedő honoratiorok is csak műveltségük színvonalában tértek el tölük, egyébként ép olyan idegenül álltak szemben a magyarsággal.

Az arisztokraczia lassanként hozzásimult ugyan a német nyelvű udvarhoz s ennek következtében a német műveltségehez, de ezzel arányosan lazult a kapcsolat, mely a magyar kultúrához fűzte, úgy annyira, hogy korszakunk derekán, Mária Terézia uralkodása alatt, már egészen elveszett a magyarságra nézve. A magyarság és a német műveltség között egy másik kapcsolatot viszont az tépett szét, hogy a kultúra igazi terjesztői, a tanítók és a papok, mindenkorban elszakadtak a német műveltségtől. A XVI—XVII. század kulturális fellendülése nagyrészt református theologusaink érdeme volt. Külföldi vándorlásuk alatt új eszmékkel, modern tudományos törekvésekkel megtermékenyülve a magyar műveltséget nyugateurópai tartalommal töltötték meg. A XVIII. században ez megváltozott. A Luther hitét követő német egyemetek helyett a hollandiakat keresték fel, s azokat is egyre ritkábban, mivel a kormány, félve az új eszmék nyomán megerősödő liberális áramlattól, szigorú tilalmakkal iparkodott gátat vetni a külföldi főiskolák látogatásának.²⁾

Korszakunk elején tehát művelteink egyik fele nem olvasott

¹⁾ U. ott.

²⁾ Református theologusaink külföldi tanulmányutait azonban a kormány nem tudta teljesen megakadályozni, s a főiskolák legkiválóbb növendékei továbbra is külföldön végezték be tanulmányaikat.

nemétül, másik fele nem írt magyarul: jóformán egészen hiányzott az alap arra, hogy a német irodalom hatása alá kerítse a magyar szellemet.

Lassanként azonban mutatkoznak a változás jelei. Már nemesak a protestáns theologusok fordulnak meg, ha ritkábban is, Németországban, hanem a katholikusok közül is olyanok, a kikben erős magyar érzéssel írói hajlamok párosultak. Így Faludi Ferencz, koráig a legműveszibb stílusza, megszakításokkal tizen-három esztendőt töltött kinn. Majd a köznemesség kiemelkedő tagjai s az arisztokracziának nem az első vonalban álló képviselői is felkerekednek. Sorra látogatják a külföldi városokat, nem pusztta szórakozásból, hanem vagy a kötelességüknek engedve a harceztrére, vagy a tanulás vágyától ösztönözve az egyetemekre sietnek. Az előbbiek sorából ott vannak a Radvánszkyak, Dénes (1725—1760) és Ferencz (1734—1810), Teleki Miklós (1704—1758), s ismert nevű költőink: Amade László, Orczy Lőrincz, Gyadányi József; az utóbbiak sorából kiemel a három legjelentékenyebbet. Időrendben az első közöttük Lázár János gróf (1703—1772), aki hat évet töltött a marburgi egyetemen (1725—1731) s a hires Wolf Keresztyénnek kedves tanítványa volt. Egyike leg-képzettebb mágnásainknak, nemesak tanult, hanem igazi tudós fő. Egész csomó latinul írt bölcseleti és erkölcsi műve maradt reánk, közöttük azok az értékes dolgozatok (*Politica, Metaphysica, Moralia*), a melyekben mestere nyomán, mint az ő filozofia-rendszerének szenvédelyes híve, naiv, szinte könnyelmű bátorsággal iparkodik konkretizálni, az emberi ész számára hozzáérhetővé tenni a természetfölöttit, az emberi értelmet meg-haladót. A másik Ráday Gedeon (1713—1792), aki három évig hallgat Odera-Frankfurtban akadémiai előadásokat (1730—1733) s hazatérve egy félszázadig pusztán a maga számára gyümölcsözteti azt a sok ismeretet és tapasztalatot, a mit kinn szerzett. A harmadik Teleki József gróf (1738—1796), a legtudományosabb magyar arisztokrata család őse, aki Bod Pétertől bevezetve a tudományok világába, olyan kedvet kapott ismeretei kiegészítésére, hogy harmadfél évet töltött Németország, Svájc, Francziaország és Hollandia akadémiáin (1759—1761); szorgalmasan részt vett az egyetemi tudományos munkálatakon, s mint Lázár János Marburgban Wolfnak, ő Baselben Bernouillet-

nek kedvelt tanítványa lett. Franczia munkáját, *Essai sur les esprits forts*, mely két év alatt megérte a második kiadását (1760, 1761), harmadszorra maga Rousseau akarta kiadni s esak a véletlenben múlt, hogy a kiadás elmaradt.

Ha még hozzávesszük, hogy a német nyelv és irodalom szeretete az országban is terjedt, hogy p. o. Kazinczy József, Ferencznek atya, legfölből gyönyörűségét a *Gespräche im Reich der Todten* olvasásában találta, s a mint ita mondja, legkedvesebb csemegéje az erlangeni német ujság volt¹⁾; akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar és német kultúrának korszakunk elején teljesen hiányzó kapcsolata észrevétlenül létrejött és lassan, de egyre szilárdult.

Ily módon, ha nem is korszakunk legelején, megvolt az alapföltétel arra, hogy a német szellem éreztesse hatását költészetünkön. Társadalmunknak műveltség tekintetében legfejlettebb rétege tudott németül s olvasott is német könyveket. Ráday Gedeon p. o. nemesak a német irodalmat ismerte alaposan, hanem még a német irodalomtörténeti műveket is, sőt jártassága e téren olyan nagy volt, hogy a legújabb német munkákat biráló megjegyzésekkel kísérte, rámutatott tévedéseikre és fogyatkozásaiakra.²⁾ Egy másik magyar költő, Amade László, pedig annyira birta a német nyelvet, hogy egészen csinos német verset költött, melyek német anyanyelvű költőnek sem váltak volna szégyenére.

Evvél szemben azt a föltünnö jelenséget észlelhettük, hogy költészetünkben 1711-től épen egy félszázadig a német irodalomnak jóformán semmi szerep sem jutott. Nem volna olyan föltünnö a német szellem hatásának a hiánya, ha ez a korszak, melyet irodalomtörténetiránunk «nemzetietlen kor» neve alatt ismer, gazdag lett volna erős költői egyéniségekben. A merész, gazdag képzeletű költő gyakran nem is szorul külső segítségre: a lelkét erő változatos benyomásokat, a külvilág hatását, elményeit a maga erejéből emeli költészettel; ha pedig olvasmányai-ból merít, ezeket annyira összeolvastja a maga érzelmeivel és képzelete alkotásival, hogy a két különböző forrásból merített

¹⁾ Pályám Emlékezete (id. kiadás) 8. I.

²⁾ Levele Kazinczyhoz 1788. szept. 22. (Kaz. Lev. I. 209.)

anyag a főismerhetetlenségig összevegyül. A nemzetietlen kor írói azonban egy-két kivételel pusztai műkedvelők vagy tehet ségtelen író-mesteremberek, a kiket képzeletük fogyatékossága egyenesen ráutalt arra, hogy az iblet hiányát kölcsönzéssel pótolják, hogy a mit a maguk lelkében nem találnak, mások irott műveiből vegyék át. Az egész korszak irodalmának jellemző vonása a fordítás és utánzás.

Ily megvilágítással tekintve korszakunk írói munkásságát, méltán csodálkozhatunk azon, hogy költöink a német irodalom mellőzésével egészen a román irodalmunkat aknázták ki. A nemzetietlen kor irodalma kisebb részben a latin, olasz és spanyol, nagyobb részben a francia irodalom hatása alatt áll, s olyan erős mértékben, hogy joggal nevezhetnök irodalmunk román korszakának. Nemesak szakadatlan sorban vonulnak végig az egész korszakon a román irodalmakból meritő íróink, de alig találunk jelentősebb külföldi eredetű irodalmi művet, melynek gyökere nem valamelyik román irodalomba mélyedne. Az irodalomtörténettől számon tartott írókra szoritkozva, ott van a kor legkiválóbb két prózairója: Mikes, ki franciaiából átültetett vallásos művein kívül a *Törökországi Leveleknek* talán formáját is, de anyagát mindenetre franciai művekből merítette, és Faludi a maga olaszból, franciaiából fordított erkölcsstani műveivel, spanyol eredetű novelláival, olaszból vagy latinból fordított drámáival és vallásos költeményeivel; a két *Télémaque*-fordító, Haller és Zoltán József, az utóbbi Fénelon művén kívül még Bidpai meséinek egy olasz szöveget is átültette; a két költőtárs, Orczy, a mécénas, és Illei, a pártfogolt, mindkettő egyforma buzgalommal tolmácsolja a román nyelvek szülőanyjának, a latinak, és gyermekinek, a franciaiának és olasznak, termékeit, az előbbi Horatiust, Boethiust, Voltaire-t, Boileaut, Thomast, az utóbbi a franciaiúl író Oxenstirn gróf *Penséesjén* s ugyancsak Boethius versein kívül Metastasio *Titusát* és talán Molière *Bourgeois gentilhommeját*; végül a két erdélyi író, az egyik a korszak elejéről, Lázár János gróf, aki *Florinda* című epikus költeményéhez franciai forrásokból merít a történeti, geografiai és néprajzi anyagot, a másik, a kinek munkássága csak a következő korszakban emelkedik tudatos írói művészettel. Bártói Sándor, az 1760 előtt dolgozott La Calprenède fordításá-

val. S megtoldhatjuk a sorozatot a kor vallásos íróival és drámaszerzőivel. Az előbbiek, élükön Taxonyi Jánossal, a kinek erkölcsfaniót példatára, *Az emberek erkölcsinek és az Isten igazságának Tükörei* (I. k. 1740, II. k. 1743), már-már érinti a széppróza határát, az utóbbiak, a kiknek sorából kiemelem a már említett Faludin és Illein kívül a másik három jezsuitát, Kunits Ferenczét (Szedecziás, 1763). Kozma Ferenczét (*Jekoniás*, év nélküli). Kereskényi Ádámot (*Cyrus, Mauritius*, 1767. Ágostonnak megterése, 1758), mind a latin vagy az olasz irodalom alkotásait fordítják.

2.

A német szellem első nyilvánulásai: vallásos irodalom.

A román szellem e nagy hatásával szemben 1760-ig a legkisebb nyoma sincs irodalmunkban annak, hogy a német világi költészet termékenyítőleg hatott volna a magyarra, sőt a korhatárt még kitolhatjuk egy rövid évtizeddel a 60-as évek végére, a mikor az igazi irodalmi érintkezés íróink és a német irodalom között kifejlődik. A magyarázatot talán abban kereshetjük, hogy a német irodalomnak megfelelő korszaka, az ancheni békétől a lipcseiök és svájciak harszágig (1648—1725), maga is „stilben és fölfogásban, alakban és tartalomban idegen, nemzetietlen volt. Előbb a franeziák, utóbb az olaszok voltak a minták; tanult, tudós férfiak művelték a költészetet... a nemzeti irodalom emelését leghatározottabban és leggyorsabban a külföldi termékek fordításával velték eszközölni.”¹⁾ A harminceves háború változatos fordulatai, a nyomában járó sok szenvédés és erkölcsi zülles fölvirágolta az egyházi költészetet s megteremtte a szatirát meg a népies, kalandoz regényt (Grimmelshausen, *Simplicissimus*, 1669), de az irodalomban a második szileziai iskola uralkodott, melynek szertelen és mesterkélt, dagályos és izléstelen alkotásai ellen nem sok sikerrrel szállt sikra a józan, kissé hideg költök csapata, Weisse Keresztely és köre, valamint két igaz érzésű, tehetséges költő Brockes Henrik,

¹⁾ Heinrich Gusztáv, A német irodalom története, II. (1889): 369. és 376. I. A következő adatok szintén Heinrich művéből valók.

Günther Keresztély. Ily körülmények között érthető, hogy ez a Heinrich Gusztávtól önállóltan utánzás korának nevezett időszak nem vonzotta íróinkat.

A német szellem első nyilvánulása irodalmunkban nem is hozzájuk, hanem a vallásos költészethez fűződik. A legrégebbi nyomok az evangéliuskohoz vezetnek, a kik leghívebben ápolták a németsggel való kapcsolatot. Új énekeskönyvüket, melyet Sartorius János szerkesztett, a régi lutheránus énekes- és imádságos könyvek alapján állították ugyan össze, de megtoldották eseti, latin és német nyelvből fordított énekekkel. Az énekeskönyvet, mely *Az igaz üdrösség utyára mutató és szent penitentia tartásra serkengető: magyar lelkí ora* cím alatt Wittenbergen 1730-ban jelent meg, mint egyházi költészetünk későbbi hajtásait egyáltalában, mindenkor nem részesítették a kellő figyelemben. Alapos vizsgálat és bebató tárgyalás hiányában még az alapvető kérdésekre sem tudunk felelni. Nemesak az nincs megállapítva, milyen német énekes gyűjteményből kerültek ki a *Magyar lelkí óra* fordított énekei, hanem még a benne fölhalmozott énekkészlet sincs eredete szerint elkülönítve, nincs megállapítva, mely énekeket vett át Sartori a meglevő gyűjteménykből, melyek az újak, s általán mennyire terjedt az ő énekszerző munkássága. Mivel azonban már a XVII. század énekes könyvei is nagyrészt németből fordított énekeket foglaltak magukban, annyi kétségtelen, hogy a *Magyar lelkí óra* anyagának jelentős része német forrásra vezethető vissza, s az első magyar könyv korszakunkban, a melyet a német irodalommal kapcsolatba hozhatunk.

Innen kezdve egy negyed századig nincs semmi emléke a német hatásnak, pedig ebben az időben Németországban már föllendült az irodalom. Megindult a képzeletet izgatóan foglkoztató robinzonárok áradata, s Bodmernek Milton-fordítása (1732) megindította a nagy küzdelmet a svájeziak és a lipesei Gottsched között: mint kell értelmezni azt a tételel, mely a sziléziai iskola elleni harcz eredményekent leszürödött, hogy a költészet hivatása a természetet utánozni. Haller Albert megitta híres természetfestő költeményét (*Die Alpen*, 1729), virágkorában volt Hagedorn, működött a lipesei s a porosz költök köre; pezsgett az élet minden téren. Ezeknek az irodalmi törekvések-

nek egyelőre semmi visszhangja sincs nálunk. Az a három kéziratos és két, 1760-ban megjelent magyar könyv, mely német művekkel hozható kapcsolatba, régibb irányok terméke. A három kéziratban maradt munka összetartozik: verses elbeszélések; közös a fordítójuk és közös a tárgynk. Egy katholikus pap, Hriájel Márton, három Luther Márton gyalázó német krónikát lefordított 1753—1758 között döczögös Zrínyi-strófákban.¹⁾ A nyomtatottak közül az egyik Bod Péternek anekdota-gyűjteménye, a *Szent Hilárius*, (1768, 1789) 684 elmés, mulatságos kérdés és felelet foglalata, a mely ha anyagát nem is rendeltetést és szellemét a német hasonló «curiosa quaestio»-kat tartalmazó gyűjteményeknek, p. o. Weber Ádám *Centum fontes*-nek (1685) köszöni.²⁾ A másik egy igen népszerű ifjúsági írat, Hübner Jánosnak *Zweymal zwey und fünfzig auserlesene bibliische Historien aus dem alten und neuen Testamente* című iskolakönyve (év nélküli), melynek könnyű, folyamatos előadású elbeszélései Fodor Pál magyar fordítása terjesztette hazánkban, *Száz és négy bibliabeli historiák*. Az 1760-as kiadást korszakunkban még nyolc követte, az utolsó, a kilencszédi, 1791-ben.

Mind ennek azonban csak bibliográfiai jelentősége van, s önmagukban, mint az irodalmi érintkezés első nyomai, inkább érdekesek, mint fontosak. Szórványos és véletlen jelenségek, melyekből a két irodalom kapcsolatára vonatkozólag tanulságot nem lehet levonni, s maguknak az átvételeknek csak kultúrtörténeti, nem pedig irodalmi az értékük. Bensőbb, tartalmi közöség csak akkor támad, mikor egész irodalmi áramlatok éreztetik hatásukat, mikor nem egyes, esetleges kapcsolatokra, hanem a tudatos kölcsönzéseknek egymáshoz fűződő példáira mutathatunk. Ilyen német szellemi áramlatok a 60-as évek vége felé jelentkeznek először irodalmunkban, s egymást váltva megjülnak vagy egy századon át, a XIX. század közepéig, a mikor erejük újra gyöngül s szétesnek apróbb hullámokra.

¹⁾ Kéziratuk a Nemzeti Múzeumban. V. ö. Bobory Zoltán, A halnyatlás korának elbeszélő költészete (1912) 49. s. k. II. A német krónikát régibb szövegből 1731-ben foglalták versbe.

²⁾ L. Haraszti Gyula, Szent Hilárius. Figyelő, IV: 23. s. k. II.

3.

Ieskai drámák (Holberg, Gottschod és a Schaubühne).

Az első irodalmi áramlat, a mint említettük, a 60-as évek vége felé jutott át hozzánk Németországból, s ott talált termő talajra, ahol századokkal azelőtt, szintén a nyugati áramlatok hatása alatt, a magyar irodalom első hajtásai sarjadnak, a szerzetesek ezellában. Szerzetes rendeink a nemzetietlen korban ép olyan buzgalommal szolgáltak az irodalom ügyét, mint a középkorban, s ha munkájuk értéke ekkor nem is volt arányban a reáfordított igyekezettel, két területen, a történetírás és a dráma terén, nagy sikert koronázta. Szerény drámákisérleteiket ők is, az utókor is lenézte — ők többnyire arra sem tartották érdemeseknek, hogy kinyomtatassák, mi egy századon keresztül még számon se tartottak. Irodalmunk e mostoha szülöttei azonban az újabb irodalmi kutatások világánál nagy irodalomtörténeti jelentőségre emelkedtek, mert bennük keressük a modern magyar dráma csirait. Ezek a XVIII. században mindenki által megmagyarozódó iskolai drámák eleinte, mik a jezsuiták vállán nyugszik jóformán az egész magyar színügy, pusztán az internationális latin jezsuita-drámák fordításai, s csak a század közepén vegyül közéjük egy pár olaszból fordított dráma. Nem változik a viszony, mikor a jezsuiták mellé a minoriták társulnak, mert ők, a kisebb igényű szerzetes rend, megelégszenek a divatos jezsuita drámák fordításával vagy eltulajdonításával. A piaristák azonban, a magyarsághoz jobban simuló, vele lelkű közösséget tartó tanító rend, más nyomon jár. Nem *jorditja*, hanem *magyarosítja* — a későbbi műszával: *elnemzetiesíti* — az idegen drámákat; nem *szomorújátékot* szerez, hanem inkább *vigjátékot*; végül egészen új forrást nyit meg az iskolai szinjáték számára: a német drámairodalmat. S ezzel megneveztük az első német irodalmi áramlatot, mely költészetünköt érte.

A mozugalom szálai piaristáktól Holbergig nyúlnak, legalább azok az iskolai vigjátékok, melyek német földről kerültek át hozzánk, kevés kivéssel, a dán vigjátékíró kineseszázából valók. Így tulajdonképpen nem a német, hanem a germán szellem keltette őket életre, de mindegyiket német segítséggel, a német szellem közvetítésével. A közvetítő többnyire Gottsched

volt a maga *Schaubühne*jével. A *Schaubühne* fordított vagy utánzott, francia rámára vont „szabályos” vigjátékai juttatták el Holberget piarista íróinkhoz. A mintát nem rosszul választották meg. Gottsched, a német irodalom egyik vezérférje, aki minden elméleti dolgozatával, minden gyakorlati úton, drámaival, egy időre a német ízlést irányította, a német irodalom korlátlan ura volt. Műveit olvasták, előadták, öt magát ünnepelték. Magyarjaink csak egy kissé megkéstek. A mikor ők Gottschedet utánozták, népszerűsége hazájában már vagy egy negyed századja megfogyatkozott, s diadalainak egykor osztályosa, Neuberné, mint komikus figurát vitte színre, a mint bolond-kosztümben, ragyogó nappal a fején, vállán nagy denevérszárnyval, kezében egő lámpást tartva a *Kritische Dichtkunst* (Gottsched elméleti munkája) hibáit kutatja.

A *Schaubühne* drámái közül először a *Verschucender, Des-touches* egy vigjátékának (*Le dissipateur*) Gottschednél készített fordítása, s ugyancsak Gottschednél eredeti alkotása, *Die Haus-französin*, került magyarul színre, melyeket Pállya István 1767-ben *Pazarlay* és *Szükmarkossy* cím alatt összeolvastott és a dráma cselekvényét magyar földre téve át, idegen színiktől megfosztott.¹⁾ A következő esztendőben a világirodalomnak egy hosszú életű vándora, Plautus *Miles gloriosus*, került magyar nyelven színre, szintén a *Schaubühne* közvetítésével. A hetvenkédő római katona alakját Holberg keltette életre, mikor Plautus drámája alapján, de önálló indítékokkal fölléptette a dán szinpadon *Jakob von Tyboe* cím alatt. A modern dráma hőse egy iskolamesterrel küzd egy szép leány kezéért, de végül mindenkiten hoppon maradnak s a leányt egy intrikus segítséggel a fiatal Liebmann nyeri el, a kinek neve eléggyé tájékoztat egyéniségről. A dán bohózatnak Detharding György Ágosttól készített német fordítását, a *Bramarbast*, közölte Gottsched a *Schaubühneben*, s innen ugyancsak Pállya István alkalmazta magyar színre címmelen, *Ravaszi* és *Szerencsés* néven emlegetett iskolai drámájában.²⁾

¹⁾ L. Kovács Dezső dolgozatát, Irodalomtörténeti Kozlemények, 1907. 34. s. k. II., és Bleyer Jakab tanulmányát, Gottsched hazánkban 43. lap.

²⁾ L. Horváth Cyril dolgozatát Egyetemes Philologiai Közlöny 1904. 433., 735., 827. s. k. II., és Bleyer id. tanulmányát 45. I.

A német *Bramarbas* nagyon megragadta drámaíró papjaink figyelmét, úgyhogy az első átdolgozáson kívül még egy latin és három magyar nyelvű földolgozásáról van tudomásunk. A magyarok közül kettő Dugonics Andrásé, aki 1770-ben ültette át iskolai drámául *Gyöngyösi* címmel, majd 1789-ben, ezimély *Tárházira* változtatva átdolgozta s elkészítette sajtó alá.¹⁾ Utoljára, 1790-ben, Fejér György próbálkozott a megmagyarosításával *A tisztségre rágyódók* című darabjában.²⁾ A bonyodalom magvát, a szerelem motivumát, a magyar áldolgozók, papi állásuknak megfelelően, többe-kevésbé ügyesen más, prózaibb motivummal helyettesítik, de ennek következetében az eredetinek súlypontja kissé eltolódik, még pedig minden a három magyar változatban ugyanabban az irányban, a dicsékvő katonáról a ravaasz intrikusra.

Ép ilyen népszerű lett a 70-es évek magyar iskolai szinpadján egy másik Holberg-darab, a szintén plautusi alapra, a *Mostellaria* cselekvényére, épült *Abracadabra*. Sajátságos véletlenként ennek a drámának is négy magyar iskolai színjátékon érzik meg a hatása. Ezek Benyák Bernát *Mostellaria*-átdolgozása 1769—1770-ből, Simai Kristóf két iker-drámája, a *Váratlan vendég*, mely 1775-ben könyvalakban is megjelent, és a pár évvel korábbi, de csak 1788/89-ben kinyomatott *Mesterséges ravaaszág*, végül egy ismeretlen piaristának *Filargus* című komédiája 1774-ből.³⁾ Mind, ép úgy mint Holberg, tulajdonképen a *Mostellaria* cselekvényét aknázzák ki, s az *Abracadabrat* csak arra használják, hogy újabb vigjátéki mozzanatokkal gazdagitsák a római vigjátékból vett anyagot. Természetesen e magyar drámák szerzői sem közvetetlenül a dán eredetiből merítettek, hanem valamilyen eddig még nem állapított német fordításból.

Nem ismerjük német közvetítőjét annak az iskolai drámának sem, melyet egy ismeretlen magyar szerzetes, valószínűleg piarista,⁴⁾ *Erasmus Montanus* cím alatt Holberg hasonló című

¹⁾ L. Havas Adolf dolgozatát az Egy. Phil. Közl.-ben 1882:777, s. k. lk. és Bleyer id. tanulmányát 47. I.

²⁾ Lázár Béla utalása (Egy. Phil. Közl. 1892:492.) alapján a pontos megállapítás Bleyer id. művében 49. I.

³⁾ L. Czeckó Antal dolgozatát az Egy. Phil. Közl. 1895:392, s. k. II.

⁴⁾ Bittenbinder Miklós alább idézendő dolgozatában jezsuitának gon-

drámájából — saját kijelentése szerint — német közvetítéssel fordított.¹⁾ Mivel nem vethetjük össze a magyar *Erasmus Montanust* a forrásául szolgáló német drámával, az átdolgozás mértékét nem határozhatjuk meg, de a magyar változat olyan keveset különbozik magának Holbergnek a drámájától, hogy a magyar fordító szellemi munkáját nem becsülhetjük valami sokra. Önállósága legföllebb annyi, hogy az eredeti sikamlós szélzásait, kényes részleteit elhagyva a világi szinpadra szánt drámát iskolai szinjátékká alakította át, és hogy a drámának a katholikusokat gúnyoló ezelzatát a lutheránusok ellen fordította.

Iskolai drámáink közül valódi német drámát csak kettő vett mintául, az ismeretlen szerzőjű és bizonytalan korú *Titkos*, mely hű, többnyire szóhoz tapadó fordítása Schlegel János Illés *Der Geheimnissvolle* című vigjátékának (1746),²⁾ és *A nevelők*, Fejér Györgynek 1790-ben megjelent drámája, melynek eredetjét csak ezme szerint ismerjük: *Die Erzieher*.³⁾

Az 1790. esztendővel, tehát ugyanakkor, mikor a magyar világi szinészeti első napjait éli a fővárosban, elnyugszik irodalmunkban az első német szellemi áramlat. Tulajdonképen csak egy kis korlátozással nevezhető németnek, mert az irodalmunkat megtermékenyítő drámák közül minden össze három volt a német szellem eredeti alkotása, a többi a német irodalomba is kölcsönzés útján jutott. Ez azonban nem esik nagy súlyjal a mértékbe. A fontos az, hogy iskolai drámáink fejlődésük utolsó stádiumában, nagyrészt épen a németnyelvű színművek hatása alatt, elszakadnak az egyháztól és az iskolától, s nemesak tárgyban, hanem fölfogásban is elvilágiasodnak. Levetik a jezsuita kothurnust, a történet hősei helyett modern tipusokat visznek színre, a térben és időben messze eső események helyett mindennap, az életből merített jeleneteket mutatnak be, a rhetorikus pathos helyett a közösségi társalgás hangján szólalnak meg. Jelentkezett ez a törökves a minoritáknál és pálosoknál is, a

dolja a szerzőt. Itt nem részletezhető okok alapján féltevését nem tartom elfogadhatónak.

¹⁾ L. Bittenbinder Miklós dolgozatát, Irodt., Közl. 1910:300, I.; maga a szinjáték közölte u. ott 432, s. k. lk.

²⁾ U. ott 309, I.

³⁾ Bayer, A magyar drámairodalom története, II:418.

kik — eddigi tudomásunk szerint — nem német nyomokon indultak, de a leghatározottabban a kegyesrendieknél, az ő németből fordított darabjaikban. Hogy a magyar világi dráma meg-alakulása szerzeteseink nevéhez fűződik, a kik az iskolai szin-játékok írásában szereztek meg a drámairói ügyességet, az ismertes, de kétségtelen az is, hogy az ösztönt hozzá a német drámák, első sorban a Holberg-fordítások és Gottsched *Schaubühne*je szolgáltatták.

4.

A könyvdrámák.

Gottschedhez kapcsolja az irodalmi közstudat Bessenyei György *Ágisát* is,¹⁾ s így ugyanaz a szellemi áramlat, mely iskolai drámánkat meghatározta, teremtette meg nálunk a könyvdrámát, ezt a sajátos költői fajt, melynek jogosultságáról, értékéről lehet vitatkozni, de meglétét kétségbe vonni nem. A könyvdráma, azaz olyan drámai mű, mely előre lemond arról a hivatásáról, hogy színészektől megjelenítve szóljon a közönséghez, különösen a magyar irodalomban játszott nagy szerepet. Az iskolai drámai előadások száma a 70-es években, a jezsuita rend eltörlese következtében erősen megfogyott, maga a műfaj is fokozatosan vesztett jelentőségből, mivel abban az időben már nemcsak külföldön, hanem a hazai német színpadokon is működött, hivatalos színészek rendezte előadásokban gyönyörködhetett a közönség. Igazi magyar színpad pedig csak 1790-ben nyílt meg, s ebben a másfél évtizedre nyúló időközben a szín-szerű dráma hiányát épen a könyvdrámák pótolták. Drámaíróink jól tudták, hogy magyar színjátszók hiján alkotásainak pusztán olvasmányul fognak szolgálni, de ez lelkesedésüket nem csökkentette, s bár egyiküknek másikuknak szívében éltek a remény, hogy idő jártával, kedvezőbb körülmények között szin-

¹⁾ Az «irodalmi közstudat»-ra hivatkozom, mert engem az eddig említett érvek nem győztek meg, s még mindig nem tudom hinni, hogy Bessenyei Gottsched *Agis* alapján készítette a maga tragédiáját. A másik nézet, mely Plutarchosra vezeti vissza a magyar *Ágist*, még kevésbé valószínű, de mivel harmadikat, jobbat, nem tudok adni, elhallgattatom kétségeimet.

is kerülhetnek drámáik, egyelőre csak az olvasó közönség dicséretére számítottak. Drámaírástunk alacsony színvonalát bizonyítja, hogy ezek a többnyire műkedvelő-munkák, melyek irodalmi szempontból is igen selejtes alkotások voltak, a pár évvel később megnyilt színpadnak szivesen látott vendégei lettek. Könyvdráma voltuktól ez nem fosztja meg őket, de jelentőségüket fokozza.

A magyar dráma megjelenése tehát a mint Bayer József megállapította, megelőzte a magyar színpad megalakulását.²⁾ Az így meginduló drámairodalom alkotásai, a könyvdrámák, két különböző irodalmi áramlattal kerültek hozzánk. A két áramlat Bécsben, Bessenyei György lelkében találkozott, és töle, ismét két ágra oszolva, árasztotta el az országot. Az egyik volt a francia irodalmi áramlat, melynek hívei Bessenyeitől Péteriig a francia klasszikus dráma átültetésével gazdagították irodalmunkat — evvel az iránynyal most nincs dolgunk — a másik, mely Gottschedtől kiindulva s ulyanek Bessenyeitől közvetítve divatos német drámákat — eredetieket és angolból, franciaiból fordítottakat — juttatott el hozzánk. A német hatás alatt keletkezett könyvdrámák alkotják a második német szellemi áramlatot, mely bennünket a XVIII. században ért.

Ennek az iránynak első jelentkezése, ha elfogadjuk Binder Jenőnek Bayertől, Heinrichtől és Bleyertől támogatott nézetet,³⁾ Bessenyei legkiválóbb komoly drámája, az *Ágis tragédiája*. Föhösének más a helyzete, szerepe, mint Gottschedének, más a tragikuma is, es a dráma megoldásában is van mélyreható eltérés, de a közvélemény szerint még sem egyéb, mint szabad átdolgozása a Gottschedtől vett anyagnak. Az *Ágis* azonban nemesak első, hanem legértékesebb jelentkezése is a német nyomon járó könyvdrámának. A kik utánn német forrásból merítettek anyagot magyar könyvdrámaikhoz, azokból a drámairói érzék egészen hiányzott s megelégedtek a német eredeti pusztalefordításával.

Elsőnek az epigonok közül a fáradhatatlan Kónyi János lépett fel, aki *Orfeus és Euridítze* címmel 1774-ben egy eddig

¹⁾ A magyar drámairodalom története, I:112.

²⁾ Összefoglalja és pontosan idézi az egyes véleményeket, Bleyer id. mű. 29. s. k. II.-on.

ismeretlen német írónak (talán Cramernek) énekes játékát fordította le igen gyöngé versekben. Másik fordítása, az 1782-ből való *Gróf Valtorn vagy a subordinatio*, mely Möller hasonló című katona-drámájának átültetése, ügyesebb és jelentősebb. Ennek a színműnek már sikerült a könyvdrámák közül kiemelkednie, s nemesak szinre került 1784-ben az első, hosszú ideig egyetlen magyar nyelvű fövárosi színi előadás alkalmával, hanem egy feleszázadnál tovább műsorban is maradt. Möller egy másik drámáját, a *Sophiet*, Osváld Zsigmond fordította le 1786-ban, aki már egy évvel korábban meghibásított hasonló feladattal, midön Banks angol drámáját Schmid német fordításából átültette magyarra, a *Gróf Essecet*, mely a magyar színeszetnek ép oly kedvelt műsor-darabja lett, mint a külföldinek. Cronek bárónak a «Bibliothek der schönen Wissenschaften»-tól 50 tallérral jutalmazott drámáját, a *Codrust*, Bálintit János báró adta magyarul még 1784-ben. Förrangú uraink és hölgycink általában nagy buzgalommal vettek részt a magyar drámairodalom megteremtésében. Csak a német forrásokból dolgozókat említi, itt van a Ráday házaspár, ifj. Ráday Gedeon gróf (akkor még báró) és neje, a kik Bálintit báróval egy időben három német drámát ültettek át. A férj Gebler báró *Clementinejét* és a francia Falber-Fenouillet németre fordított *Galeeren-Sclaveját*, felesége Engel J. J. vigjátékát, *Der dankbare Sohnt*. Fordításaiik elvesztek, csak Kazinczy tartotta fenn emléküket. Falber-Fenouillet rémáját egy másik mágánasszony is lefordította s a cím lap tanusága szerint szintén németből: Bánffy Györgyné, Wesselényi Zsuzsámná. Fordítása 1785-ben *Gályarab* címmel meg is jelent.

A következő esztendőben jelenik meg először, ugyancsak könyvdrámában, a legnagyobb modern színműíró, Shakespeare, neve. A *Romeo és Juliet* adta magyarul Kún Szabó Sándor, de persze nem az eredetit, hanem Weisse Keresztély megbeszélőit, eltorzított szöveget. Valamint Shakespearehez igen kevés köze van ennek a magyar *Romeo és Julianak*, akként a művészethez is: a fordító, saját vallomása szerint, stilgyakorlatul, a német nyelv gyakorlása kedvéért fordította le.¹⁾ Elég különös, hogy e

¹⁾ V. ö. Bayer József fejtégetését: *Romeo és Julia*, Egy. Phil. Közl. 1887: 351. s. k. lk.

munkájával mégis a nyilvánosság előtt lépett, s még különösebb, hogy valóban szinre is került 1793-ban, a bemutató előadásban kívül háromszor.²⁾ Már Shakespearehez méltóbb átdolgozást használt Földi János, aki 1787-ben a *Hamlet* négy sorát (II. folyv. 2. jel.) fordította le Schröder német «higitott» szövegéből, de kilenc sorra kinyújtva. Jelentősége csak kultúrtörténeti szempontból van: ez az első magyarnyelvű nyomtatásban megjelent Shakespeare-részlet.

Ugyanakkor, 1787-ben, jelent meg Révai Miklósnak, a nagy nyelvtudósnak, első drámai kísérlete, *Az áldozat* című pásztorjáték,³⁾ mely természetesen nem eredeti drámai mű, hanem Sonnenfelsnek, «Ausztria Lessingje»-nek, egy alkalmi kolteménye, melyet 1765-ben Mária Terézia születésnapjára ünnepségére írt. A rokokó-idillek milieujébe, az antik pásztorok eletébe, helyezett mesterkelt játékok nagy kedvvel dolgozta át magyarra Révai: van valami gyöngéd baj az előadásában, mind a prózai, mind a verses részletek tolmácsolásában.

Kiegészítik e sorozatot azok a könyvdrámák, melyek nemcsak színpadot, de a maguk idejében még nyomdafestéket sem láttak. Első közöttük Baranyi Lászlónak, a volt testörtisztnak *Mulatságos beszélgetés* című németből fordított boházata, melyről Ballagi Aladár helyesen állapította meg,⁴⁾ hogy nemcsak teljesen értéktelen, hanem gyakran érthetetlen is. Az eredetijének sem szerzőjét, sem címét nem ismerjük, nem tudjuk, mikor keletkezett a fordítás, kétségekben jóval, vagy két évtizeddel, a megjelenése (1797) előtt. Érdekesebbek Teleki László gróf dráma-kísérletei, melyeket a 18—20 éves ifjú Bessenyei hatása alatt írt. A kéziratban maradt drámák közül,⁵⁾ melyeket Voinovich Géza kutatott fől és ismertetett,⁶⁾ egyiknek (*Hunyadi Lászlónak főrétele*) eredetére rámutatott maga a szerző, a műsiknak (*Péter király*) forrását nem találtam meg, a harmadik egy fran-

¹⁾ V. ö. Bayer József, Shakespeare hazánkban, I: 323.

²⁾ Elegyes versék, 193—212. l.

³⁾ A magyar királyi testőrség története, 177—178. l.

⁴⁾ A M. T. Akadémiai kézirattárában, Régi és újabb m. frak., 4-r. 133. sz. A kötet címe: G. Teleki László Három színorú Játékai. Az előszó 1784. decz. 29-én kelt.

⁵⁾ Irod.tört. Közl. 1899: 129—144. l.

ezíából fordított Tell-dráma, a Henzi Samu *Grissler ou l'Helvétie délivrée* (1749) alapján készített *Helvetiának könnyű megszabdalása* (1782), mik a negyedik, *Seneca halála* (1782—1784) ezimű dráma Kleist Ewald Senecájának fordítása. Bár Teleki olyan színben tünteti fel magát, mintha e drámák saját képzeletének termékei volnának, s tiltakozik azon vár ellen, hogy az egyik nyilvánvaló forrását (Bessenyei Hunyadiját) követte¹⁾: e magyar drámák mégsem egyebek, mint kész, többnyire idegen drámák pusztai másolatai, ügyetlen, gyermekes munkák. Érdekes véletlen, hogy Kleist *Senecája* egy másik előkelő magyar ifjút is arra csabított, hogy átültesse anyanyelvére: Kisfaludy Sándort, a ki szintén 18 éves korában, s ép úgy, mint Teleki gróf, Bessenyeitől véve ösztönzést, kezdett hozzá s körülbelül 20 éves korában fejezte be *Seneca tragédiáját* (1790—1792), azt a munkáját, melyben először jelentkezik komoly írói ambíció. Drámáját, mint irodalmi törtévésének első zsengéjét, ki akarta nyomatni, de a terve abbamaradt, s a dráma majd egy évszázadig hevert kéziratban.

Íme a könyvdráma, mely 1772-ben Bessenyeivel indult meg, húsz esztendő múlva újra visszatért hozzá, ugyanakkor, miidőn a magyar szinpad két kísérletezés után egy időre állandólt. Konyvdrámáink jelentőségére utaltam már főnöbb, egy másik jellemző, értékes vonásukat itt emelem ki. Avval a technikai és nyelvi gyarlósággal szemben, mely e dráma-fordításainkat megrontja, folttűn szerzőiknek a minták megválasztásában tanusított helyes érzéke. Természetesen óhatatlan volt, hogy több férfczmű ne keveredjék fordításai közé, de ezeken kívül megszólaltatják műveikben magyarul a legkiválóbb szerzőket, mint Shakespearét, a költő Kleistet, az irodalom egykor vezérét, Gottschedet, s korukban olyan nagyra tartott drámákat, mint *Essex grófot*, *Codrust* és *Clementinet*. Látni fogjuk tárgyalásunk folyamán, hogy a német földről érkező áramlatok az egyes irodalmi irányoknak gyakran csak a selejtesebb termékeit juttatták el hozzánk; evvel szemben ez a második szellemi áramlat, a magyar könyvdrámák alakjában jelentkező német drámairodalom, java alkotásaival van irodalmunkban képviselve.

¹⁾ Először, 5. 1.

5.

A széppróza. (Mesés elbeszélések.)

A harmadik irodalmi áramlatnak, melynek első terméke az *Ágis* megjelenésének esztendejében jut el hazánkba, tehát az előbbi áramlattal egy évben, sokkal kisebb a fontossága, mert tulajdonképen nem egyéb, mint egy régibb törtévés felújítása, s maga az áramlat is messzebbről, Francziaországból, indult ki, úgyhogy a német irodalom itt is csak mint közvetítő szerepel. Ez az új hullám — ha nem volna a név anachronismus, akár a romanticismus hullámának is nevezhetnök — a meses prózai történeteket, a széppróza csodálatos, kalandozó historiáit hozta el irodalmunkba, a melyek már a XVII. században ugyanezen az úton mint német mázzal ellátott román (latin, francia, olasz) áruczikkek kerültek át hozzánk. A XVIII. századnak különben sem nagyszámú magyar olvasóközönsége hosszú ideig beérte Hallernek franciaiából fordított *Telemakusával* meg a régibb elbeszélésekkel, s csak 1772-ben érezte szükségét, hogy a megfakult mesekincset fölfrissítse.

A mozgalmat Mészáros Ignácz indítja meg ugyanabban az évben, a mikor Bessenyei a cél határozott tudatával a magyar irodalom és közműveltség megeremtéséhez kezd. Mészáros azonban nem reformer, neki nincs ily messzeható célnya. Pusztán mulattatni akarja a közösséget, s onnan merít, ahol leggazdagabban buzog a forrás, a francia heroikus regényekből. Nem az eredetiből fordít, hanem mint legtöbb követője, németből, és így a német irodalomnak köszönjük, hogy a korábbi századokban kedvelt regényes elbeszélés, most már regény alakjában, újra folttűn irodalmunkban. Meszárost, a ki nemesak nyomtatásban megjelent regényeit, a *Kártigámot* (1772) és *Montier asszony leveleit* (1793) fordította németből,¹⁾ hanem valószínűleg ket kéziratban maradt szépprózai munkáját is (*Három napkeleti történetek*, *Astriane*).²⁾ követte «a magyar nemzet együgyű hadi szolgája», Kónyi János. Ez a józaneszű és buzgó, de fogyatékos

¹⁾ L. Heinrich Gusztáv Bevezetését a Kártigám Oleső Könyvtári kiadásához.

²⁾ I. Beöthy, A szépprózai elbeszélés, I: 241—242.

műveltségű és kistehetségű katona egész sorát adta a mulatott prózai olvasmányoknak. Mintáit igen változatos körből meriti. Elbeszélései között van mesés regény, jobban mondva tündérmese, így a *Várta mulatság* (1774), *Karpilló princesszné* és *Bellebelle* (1792) D'Aulnoy grófné meséi nyomán; van lovagregény, az *Ártatlan mulatság* (1785), sőt még modern novella is, Marmonteltől: *Laurette, Havasoki juhászné, Lautus és Lidie* (1775). A milyen tarka Kónyi meséinek világa, olyan egyforma a származásuk. Végelemzésben mind francia földön termett, s ha egyiknek-másiknak pontos forrását még nem derítette ki a tudomány,¹⁾ az bizonyos, hogy Kónyi, aki nem tudott franciaul, német fordításukat használta.

Szintén csak a közvetetlen forrása német annak a három kis elbeszélésnek, melyek olyan «kedves nyugvópont»-ot alkotnak a Faludi Ferencz fordította *Teli éjtszakák* (1778. megj. 1787.) áradozó beszélgetéseiben. *Mauritius, Dardanus, Kazimir és Irene* történetei rövidre vont lovagregények, a melyeket Faludi Antonio da Esclavának *Noches de Invierno* című spanyol novellás könyvből (1609) fordított, helyesebben német fordításából, melyet Drummer Máté készített. (*Winternächte*, 1666).²⁾

Nem kevésbé regényes, de egész szellemében modernebb s kalandoz volta ellenére is közelebb áll a való élethez az a *Szerelmem példája* című magyar regény, melynek eredetijét Della Valle gróf irta olaszul, és német fordításából Kép Gejza László ültetett át magyarra (1784, megj. 1787), valamint Bilderbeck bárónak német közvetítéssel magyarra fordított *Cyanca* (1794), melynek sem a német, sem a magyar átdolgozója nem nevezte meg magát. Aranka György is a francia eredetin kívül valószínűleg forgatta a német fordítást is, mikor a *budai basa* című 1791-ben megjelent regényét dolgozta, mely a történelmi keretet népmesei motívumokkal és utazási kalandokkal töltvén ki, mintegy átmenetül szolgál a mesés regényektől a robinzonádokhoz.³⁾

¹⁾ A források kimutatása u. ott, II:106, s k. II., és György Lajos, Kónyi és D'Aulnoy. (Különbözőt a Szent Imre Egyesület évkönyvéből 1911.)

²⁾ V. ö. Binder Jenő dolgozatát az Egy. Phil. Közl. 1901:17.

³⁾ V. ö. Beöthy, Magyar széppróza, II:95, s k. II.

Defoe nagyhirű regényes elbeszélése, az első könyv, melyet Rousseau minden gyermeknek kezébe adna, korszakunkban nem talált tolmácsra, de igen az az átdolgozása, melyet Campe 1779—1780-ban németül közrebocsátott. Gelei József fordította le magyarra *Ifjabbik Robinzon* ezim alatt s közölte 1787-ben. Az ő fordítását tulajdonította el Gyarmathy Sámuel, későbbi nagy nyelvtudósunk, aki Gelei fordítását másodszor, 1794-ben, de a saját neve alatt kinyomatta.¹⁾ Campe egy másik elbeszélését, a *Sittenbüchlein für Kindert*, szintén ketten fordították le, Földi Ferencz 1789-ben *Erkölcst-könyvetske* ezim alatt és Kováts Ferencz, ez utóbbi azonban kéziratban maradt. Ugyanelek a robinzonádok közé tartozik a Hevesi Lajos átdolgozásában még ma is olvasott *Jelki András*, egy bajai fiúnak érdekes kalandozásai szárazon és vizen, melyet 1779-ben névtelenül megjelent német eredetjéből először az első magyar bibliografus, Sándor István, fordított magyarra.

Ha fólemlítjük végre, hogy Kazinczy Miklós, Ferencz öccse, szintén Meissner német átdolgozását követte, mikor a perzsa Szádi *Busztanjából* egy regét *Vallas täredelem* ezim alatt lefordított (1790), akkor körülbelül fölösoroltuk mindeneket a regényes prózai elbeszéléseket, melyeket a német irodalom közvetítésével messze nyugatról, illetőleg keletről kaptunk. Eredeti német munka evvel az irodalmi áramlattal igen kevés jutott el hozzáink, s az is többnyire selejtes, említésre is alig méltó irodalmi termék. Még legkomolyabb volt köztük Weber Vidának *Sagen der Vorzeitje*, mesés rablóhistoriáknak ez a gyűjteménye, mely később Kisfaludy Sándornak kedvelt olvasmánya lett, ekkor pedig Kazinczyt lelkészítette, hogy az egyik történetét *A vak lantos* címmel magyarra forditsa (1793). Korn Kristófnak B. M. J.-től átültetett *Graf Pontissa* (1788), s azok az ismeretlen szerzőtől származó német novellák, melyeket Farkas Antal *Erkölcsei iskola* ezime alatt 1790-ben magyarul közrebocsátott, már a ponyvairodalom határán járnak a maguk rémregényekbe illő merész, kalandozó fantáziájával.

E mesés elbeszélések közül, melyeknek több-kevesebb gyökerésszála lenyűlik a heroikus regények termő-talajába, igazi je-

¹⁾ A magyar robinzonádokról I. Beöthy fejtégetéseit u. ott 179. s k. II.

lentőségre csak a *Kártigám* emelkedett, mely a 70-es évek ifjúságának kedvelt olvasmánya lett. Népszerűségét megőrizte a XIX. század elejéig, s e korszak legértékesebb magyar elbeszélése, Szekér Joakim *Magyar Robinsona*, e regény hatásának kétségtelen nyomait mutatja. Maga a műfaj azonban, a heroikus regény, meglévő érkezett hozzáink s nem is kiváló alkotások után, az írókból pedig, a kik e műfajt irodalmunkba beplántálták, hiányzott a stílművészet, hogy a kettős közvetítés folytán értekiükben még inkább megfogyatkozott külföldi munkákat irodalmi színvonalra emeljék. Faludi művészeti stilisza volt ugyan a maga idejében, de 1787-ben már az ő prózai stílusa is elavultnak tetszett, Kónyi durva tolla viszont Marmontel kedves novelláit is tönkre tette. Másfelöl, mivel a regényes elbeszélés időközben méltóbb tolmácsokra talált, Bárótzira és Kazinczyra, ez a harmadik német irodalmi áramlat, melyben úgyis kevesebb specifikus német vonás volt, mint az első kettőben, jelentőségben messze elmarad mögöttük. Campe iratai legalább az ifjúságnak szolgáltak kedves olvasmányul, a többi hiányt nem pótozt, irodalmi szükségletet nem elégített ki, a magyar irodalom fejlődésére nem hatott: veszteség nélkül elmaradhatott volna.

6.

Az új nemzedék mint a német szellem terjesztője. Az időszaki frások jelentősége.

Ez a veszteség annál kisebb lett volna, mert idő kozben új nemzedék nőtt föl, Kazinczyék. A nemzeti érzésnek az az ébredése, melyet már Bessenyei előtt jelzett egy-egy fölvillanás, de a mely az ő izgató munkája után lett tudatostá, ezt a nemzedéket az iskola padjaiban találta. Ök sem tanultak többet, mint atyáik, de a mi fontosabb, föltámadt bennük a vágy szellemük kiművelése után, megértették Bessenyei vezérgondolatát, a műveltség és hazafiasság kapcsolatát. Ez a nemzedék már *olcas*. Ez emeli öt a nemzetietlen kor magyarja fölé, s ez értei meg az irodalom gyors fellendülését a 70-es években. Mivel magyar könyv alig volt, új magyar könyv meg épen kevés, az ifjúság, mely mindig legfogékonyabb a modern törekvések iránt, külföldi könyveket olvasott. Nem volt könnyű föladat, mert elég

úgygyel-bajjal járt a megszerzésük. Emellettük, hogy Patakon a főiskola hatalmas könyvtárában egyetlen német szépirodalmi mű sem volt; most hozzáthetjük, hogy a 70-es évek közepén nem találkozott az egész városban egy ember sem, aki Gessnernek csak a nevét is hallotta volna.¹⁾ Kassán pedig, a fővidék egyik legnagyobb és legnöveltebb városában, még a 70-es évek végén sem volt könyvkereskedő;²⁾ a könyvek terjesztésével, régi szokás szerint, a könyvkötő foglalkozott, aki csak a legközönségesebb szellemi táplálékot tartotta raktáron, s boltjában értékes külföldi munkára csak véletlenül bukkant az érdeklődő. Ifjainkat a német műveltségű, idegen ajkú honoratiorok segítettek ki. S e pouton kapcsolódik bele a magyarországi evangelikus felekezet a magyar irodalom fejlődésébe. A német műveltségű lutheránusok olvasmányai a német irodalom alkotásainak sorából kerültek ki, s épen mert műveltebbek is voltak, mint a született magyarok, többet is olvastak. A hol ez a nagyobb műveltségű lutheránus lakosság kapcsolatba került az olvasni, művelődni vágyó magyar ifjúsággal, ott a német irodalom ismerete átterjedt ifjainakra is.

Hozzájárult, mint rendkívül fontos tényező, a német nyelv fokozatos terfoglalása iskoláinkban, a miben Mária Terézia kormányának zajtalan germánizáló törekvései éreztették hatásukat. A tanúgyi hatóságok belátták, hogy minden a katonai, minden a polgári pályán egyre szükségesebb lesz a német nyelv ismerete, iparkodtak tehát módot nyújtani tanítványaiknak a német nyelv elsajátítására. A katholikusok jártak elől jó példával, a kik elvétve már az 50-es évektől kezdve, majd sűrűbben a 60-as évek közepétől német nyelvmestereket alkalmaztak iskoláikban. Példájukon fölbudzultak a reformátusok, a kik nyakas magyar létkre is megértették az új idők szavát. Legjellemzőbb bizonyiséga a református főconsistorium azon leirata, melyet 1771. decz. 15-én intézett a nagyenyedi kollégium előljáróságához. «Mind sok úri atyánkfiai, mind a közhaszonra nézve jónak és igen szükségesnek találta a főconsistorium, hogy Enyeden is megkezdjék a német nyelv tanítását, mivel akár a világi, akár az egyházi

¹⁾ Kazinczy, Pályám Emlékezete (Abafi kiadása) 25. 1.

²⁾ U. ott 50. I. Pesten is csak egy volt, Weingand.

pályát nézzük, kivált a mostani időben megbecsülhetetlen a nyelvek tudása. A politikai és katonai pályán tapasztalás szerint csak azok haladnak elő, kik nyelvet tudnak, s ezek között a német nyelvet. Az egyházi pályán egyebek közt nagy hasznával ennek, mikor külföldre menő deákok tudnak németül.¹⁾ Az enyedi kollégiumot részben megelőzte, részben követve, a 60-as 70-es évek fordulóján a református főiskolák nagy részben rendszeres német tanítás folyt.²⁾

Ily módon a magyar irodalom is a német hatása alá került, s nem a véletlen műve, hogy első sorban azok a magyar írók voltak a német hatás terjesztői, a kik vegyes nyelvű városokban, a magyar-német nyelvterület érintkező pontjain éltek: Kazinczy, Szentjóbi Szabó, Dayka, Kis János.

Kazinczynál, a ki szinte naplószerű hűséggel jegyezte fól élményeit, egészen pontosan nyomon lehet kísérni azt a folyamatot, mely az ő tösgyökeres magyar műveltségét, épen a német, többnyire lutheránus ismerősei folytán, német szellemmel töltötte meg. Már gyermekkorában egy német lutheránus deákkal a Hübner-féle német biblia-kivonatokat olvasta.³⁾ Későn 1768-ban Cornides Dániel, a hires történettudós, egy *Tugendschule* című ízetlen német regényt adott kezébe, s azt olvasta mohón,⁴⁾ majd 1774-ben édesatyja akarta rábirni Gellert vallásos értekezéseinek és Rabener szatiráinak fordítására.⁵⁾ A következő évben egy evangelikus tanulótársánál, Gyürky Istvánnál, meglát egy göttingai *Musen-Almanachot* s kiirja belőle a megtetsző darabokat,⁶⁾ 1777-ben pedig Weingandnál Wieland *Musarionára* akad.⁷⁾ Innen kezdve hosszabb ideig német mű-

¹⁾ Török István: A kolozsvári evang. reform. collegium története, I: 310—311. l. (Időzi Bleyer alább említendő munkája 64. l-ján.)

²⁾ A német nyelv tanítására vonatkozó adatokat összeállította Bleyer Jakab, Gottsched hazánkban ezimű művének 63. lapján. L. még Végh János id. cikkét (Sárospataki Ret. Lápos, 1913. 70. l.) s ugyanelek az ő bővebb értekezését. A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában. (U. ott, 1912. 2. 4—7. számok.)

³⁾ Kazinczy, Pályámu Emlékezete, id. kiadás, 12. l.

⁴⁾ U. ott 15. l.

⁵⁾ U. ott 22. l.

⁶⁾ U. ott 24—25. l.

⁷⁾ U. ott 33. l.

veltségű emberek körében él s sorra ismerkedik meg a német irodalom divatos vagy idejüket múlt termékeivel. 1779—1782-ig Kassán és Eperjesen tartózkodik, ahol minden alkalmat megragad, hogy német irodalmi ismereteit bővítsé. Egy könyvkötő lomtárából Gessner műveit, Gleim és Jacobi levelezését szerzi meg,¹⁾ a kassai lutheránus prédikátortól a nem értett részletekre nézve kér felvilágosítást,²⁾ sőt még a szép Steinmetz Ninonnál töltött estéken is nemesak a leányka ragyogó szemét bámulja, hanem Miller Siegwartját, ezt az érzelgős regényt, s a *Messiást*, a melyről Miller olyan sokat beszélt.³⁾ Nincs nagyobb vágya, mint megszerezni az eposzt, s mikor végre Pesten megkapja, napokat tölt Klopstocknak és tanítványainak, a két Stolberg grófnak, versait olvasgatva.⁴⁾

A megkezdett úton tovább haladva, Kazinczy lassankint megismerte s megszerette a német irodalom minden jelentősebb irányát, a Hainbundot, Lessinget, Bürgert, Matthissont és Salist, Goethét és Schillert s legnagyobb gyönyörűségét a német költök olvasásában találja.⁵⁾ Ha betegen fekszik s kedvét veszítve érzéketlen minden iránt, egy német verskötet, egy *Musen-Almanach* visszahozza kedvét, egészsegélt.⁶⁾ Legköltöbb nyelvnek a németet tartja s follebbvalójával, Pászthoryval vitatkozva egész tüzzel kel a német irodalom védelmére, mely szerinte fölötté áll a franciaiának s a világ első irodalma.⁷⁾

Kazinczy példája a maga egészében természetesen páratlanul áll. Hozzá hasonló irónik nem volt e korban, sem műveltségre, sem olvasottságra nézve. De a mi ő volt nagyban, az volt a többi németes irónik kicsiben; a mint ő tudatosan, lelkí gyönyörűségért és okulásért fordult a németekhez, ugyanazt tettek társai is. Csak a fiatal Kisfaludy Sándort említem, a kinek 1793-tól 1796-ig gyűjtött könyvtára pár magyar könyvvel szemben egész sereg német könyvet foglalt magában, s épen azok-

¹⁾ U. ott 50. l.

²⁾ U. ott 50—51. l.

³⁾ U. ott 56—57. l.

⁴⁾ U. ott 58. l.

⁵⁾ Levele Kis Jánoshoz 1794. márcz. 17. (Kaz. Lev. II :347.)

⁶⁾ U. ott II :346.

⁷⁾ Pály. Eml. 279. l.

tól az íróktól, a kiket a századvégi magyar közönség leginkább kedvelt (Schiller, Burger, Gessner, Wieland, Kleist, Höltý, Uz, Hagedorn, Gleim).¹⁾ Ezek voltak a *Himfy* költőjének is kedves olvasmányai, már akkor, midőn pusztán mint műelvező állott szemben német költőtársaival. A német költök szorgalmas tanulmányozását többi németes íróknál így, okirati hűséggel nem mindig tudtuk ugyan igazolni, de egész műveltségük alapján joggal feltéhetjük. Bizonyítja az eredmény is: a német irodalom hatása elmélyült, a kapcsolat rendszeressé vált, s a német munkák már nemesak a magyar irodalom egyes ágait termékenyítették meg, hanem minden nyilvánulását, sőt még az irodalmi életet is.

Irodalmi életnek, a nemzeti közérzés hiján, hosszú ideig nincs igazi jele irodalmunk e korszakában. Bessenyei főírásomra a szellemi közélet pangásának végzetes következményeit s tevékenysége egyik legfontosabb céjlának a hiányzó irodalmi élet megteremtését tartotta, azonban 1782-ben leszorulva az irodalom vezető polczáról, csak megkezdte, de be nem fejezte nagy munkáját. A föladat az új nemzedékre maradt, épen arra, mely német szellemi hatás alatt művelődve Kazinczy köré sorakozott. Ráday, Kazinczy és Batsányi, a németes íróink között a legműveltebbek, főírásomra azt a nagy szerepet, melyet kint Németországban a német szellemi élet megteremtésében a nagyszámú időszaki írás, az almanachok és folyóiratok, játszottak. Ezek tettek lehetővé az íróknak egymással és a közösséggel való érintkezést, azt a közvetetlen kapcsolatot, mely az irodalom tényezőit egymáshoz fűzve minden irodalmi élet alapföltetele.

Mivel a magyar időszaki írásoknak mintaképei, a mint látni fogjuk, a németek voltak, a magyar irodalmi élet megteremtésére is döntő hatással volt a német irodalom. Előbb azonban megemlítiük azt a kellőképen még nem méltatott befolyást, a mi ez a német időszaki sajtó *tartalmával* irodalmunkra tett. Íróink a német költészet alkotásait ugyanis nagyrészt a német zsebkönyvek és folyóiratok közvetítésével ismerték meg. A német írók nagysikerű munkái is eljutottak

ugyan íróinkhoz, de a mint Kazinczy példája mutatja, gyakran esak a véletlen játszotta kezükbe, s nem ritka jelenség, hogy egy-egy bazajában nagy foltfinest keletti műnek még a hire is nagy későre jutott el hozzánk (*Werther, Gotz*). Jellemző, hogy Kazinczy előtt Höltý neve még 1793-ban is ismeretlen.²⁾

Íróink közül Ráday volt leginkább tájékozott német irodalmi kérdésekben. Az őreg főur szorgalmas olvasója volt Nicolai kritikai folyóiratának, az *Allgemeine Deutsche Bibliotheknak*,³⁾ s a vállalat nagyszámú kötetei nemesak megismertették vele a német kulturalis törekvéseket, irodalmi alkotásokat, hanem izlését is fejlesztették, iteletert irányították. Ráday megismertette a folyóirattal hivét, Kazinczyt, s annak a körnek, mely köréje csortosult — Kazinczyn kívül Földi, Verseghy, Batsányi — ha néleg nem is, de szellemileg vezére, tanácsadója lett. A többi németes műveltségi magyar író német irodalmi ismereteit jobbára a német folyóiratokból, almanachokból, *Blumenleszből* merítette, a melyeket műveltebb köréink akkor is ép oly buzgalommal tanulmányoztak, mint manapság a német szépirodalmi lapokat. A különböző *Musen-Almanachok*, a lipsei, hamburgi, de különösen a göttingai, Wieland *Deutscher Merkurja*, Ramler *Blumenleseje*, Dohm és Boie *Deutsches*, majd *Neues deutsches Museum*, a *Bremer Beyträge* a német munkák egész özonével látta el a magyar olvasókat, s Kazincziról, Szentjóból, Ányosról, Verseghyról ki tudtuk mutatni, hogy olvasmányai nagy részét ezen időszaki írások szolgáltatták. És mivel a *Musen-Almanachokban*, *Blumenleszekben* a költemények gyakran a szerző megnevezése nélküli jelentek meg, íróink, a német gyűjteményekben olvasható verset fordítva és utánozva olyan német írók hatása alá kerültek, a kiknek gyakran még a nevét sem tudták. Főképen Ányosra áll ez, a kit joggal nevezhetünk a német almanach-költeszet tanítványának. Költeszetében az idegen elemeket megerzi ugyan a német szentimentális lira ismerője, de már kimutatni és igazolni az átvételeket bajosabb, megjelölni az írót pedig, a kitől eszméket, képeket átvett, legtöbbször egyszeren lehetetlen.

¹⁾ Könyvtárának 1794—1796, között készült jegyzékét közöltem Magy. Könyvszene 1906:313. s. k. II.

²⁾ Pály. Eml. 104. 1.

Fontosabb azonban az a hatás, a melyet ezek a *Musen-Almanachok* és különféle jellemű folyóiratok *szellemükkel* tettek íróinkra. Föntebb már czíloztam reá. Mikor az irodalmi vezér-ség a 80-as években a franciaiás írókról a németesekre, Besse-neiről Rádayra és Kazinczyra szállt, első dolguk volt, hogy a mint a németeknél látták, olvasóközönséget neveljenek és folyóiratokkal, zsebkönyvekkel kapcsolatot teremtsenek a magyar írók és olvasók között. Egészen természetes, hogy a mint a gondolatot a német irodalom sugallta íróinknak, akként a megvalósításban is egészen német nyomon indulnak. A *Kassai Magyar Muscumnak* Batsányi nemcsak a nevét másolta a *Deutsches Museumról*, hanem folyóirata czélját, beosztását, tartalmát is a német mintájára állapította meg.¹⁾ Az *Orpheus*, melyet Kazinczy eleinte *A Litterator* cím alatt akart megindítani, s Kármán *Uraniája* szintén német példáknak köszönik születesüket, ugy-szinten a *Helikoni Virágok*. Kazinczy zsebkönyve, melyet *Musen-Almanachnak* szánt, s ö is, társai is, söt még a nyomdász is annak nevezett.²⁾ Kazinczy almanachját a németek módjára éven-ként akarta megjelentetni, de vállalata már az I. kötettel meg-akadt; a II., bár össze volt már állítva, nem jelent meg. S ér-dekes, ha a szerkesztők és a munkatársak között valamilyen kérdésre vonatkozólag (névtelen és betűkkel jelzett közlemények, már megjelent dolgozatok és költemények újból való lenyoma-tása stb.) ellentétek merültek föl, mindig a hasonló ezélű német vállalatok gyakorlatára hivatkozva döntötték.

Hogy milyen nagy jelentőségük volt ezeknek az időszaki írásoknak irodalmunk fejlődésében, azt e helyen nem kell fejt-egetnem. Ismeretes, hogy a folyóiratok és zsebkönyvek nemcsak alkalmat adtak költőinknek műveik kinyomatására, hanem még írókat is neveltek s így valóban megfeleltek annak a czélnak, a

¹⁾ L. Ráday levelet Kazinczyhoz 1788. jún. 2. (Kaz. Lev. I: 182.) és Baróti Szabó jegyzetét Rádaynak 1788. febr. 15-én Kazinczyhoz írt le-vélen (n. ott: 166.).

²⁾ Kazinczy saját szavai: «a Helikoni virágokat Almanach gyanánt [adám] Pozsonyban 1791-ben». Pály. Emel. 156. (V. ö. még n. ott 304. l.) Fehl 1790. szept. 17-én kelt leveleben nevezi így a gyűjteményt (Kaz. Lev. II: 105.). Weber nyomdász nézetére vonatkozólag I. Kazinczy levelet Dóme Károlyhoz 1790. decz. 4. (U. ott: 125.)

melyet szerkesztőik maguk ele tüztek: hatható eszközölli lettek az irodalmi élet meghatározására, még pedig, s reánk nézve ez fontos, egészen a német irodalom hatása alatt, annak szelle-mében. Söt az első *Blumenlese* is, az az anthologia, melyet Szűts István *Erkölti és elegyes versek* cím alatt 1791-ben közre-bocsátott, egészen a német szellem terméke: az a 81 vers, melyet magyar fordításban közöl, kivétel nélkül német költemény fordítása.

Végül a német irodalomnak köszönheti költészetünk a harmadik verselő eljárását, a hagyományos nemzeti versidom és az antik sorok után a mértékes-rimes ú. n. nyugati versformát, mely a XVIII. század bátorítan kezdetei után annyira megerősödött, hogy Vörösmarty óta Petőfi és Arany után, söt már náluk is, a lira és a verses dráma uralkodó formája. Nyeréséhe költészetünknek ez a verselő eljárás vagy sem, annak elődöntése nem tartozik ide, valamint az a vita sem, mely a körül forgott, kit illet meg az új divat elterjesztésének érdeme): bennünket csak az érdekel, hogy a nyugateurópai formák, melyeket Földi, Kazinczy és Verseghy költeményei bevezettek és otthonosakká tettek irodalmunkban. Ráday közvetítésével már a század első felében, 1735-ben, átkerültek a német költészetből a mienkbe, s a 80-as évek közepé óta gyökeret verve, műveltségünknek alkotó elemeivé lettek. S hogy verstechnikánk milyen szorosan kapcsolódott a németekéhez, hogy fejlődése későbbi fokán is szivesen fordultak költőink tanácsáért, útbaigazításáért a németek-hez, azt Kazinczy eljárása bizonyítja, a ki *A tarasz* című költeményét Hölty példájára írja rövid, zengzetes sorokban²⁾ és még anakreoni ódáit is csak a német Anakreon-utánzók, főleg Gleim példájára meri rimtelen iambusokban irni.³⁾

Igy bármilyen irányban vizsgálódunk, az új nemzedék alkotásaiból a költői szellem minden jelentkezése — tárgy, szellem, forma — az irodalmi élet sokféle nyilvánulása a német irodalom hatását mutatja. Mivel a római irodalom hatása

¹⁾ A vitát Négyesy Ráday javára döntötte el. L. A mértékes ma-gyar verselés története 219–228. l.

²⁾ Levele Arankához 1793. jan. 5. (Kaz. Lev. II: 287.)

³⁾ Levele Ráday Gedeonhoz 1790. aug. 3. (Kaz. Lev. II: 91.)

és a régi magyar hagyományok is tovább éltek az idősebb költői nemzedék törekvéseinben, túlzás volna azt mondani, hogy irodalmunk román korszakának letüntetével, a melynek határául a 80-as évek végét jelölhetjük meg, megkezdődött a német korszak, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a XVIII. század két utolsó évtizedében költészettünk első sorban a német irodalom hatása alatt állott. Azok a német irodalmi törekvések, melyek Hagedorntól és Gellerttől kezdve egymás mellett vagy egymást váltva foltuntak, most már szinte kivétel nélkül átesettak a Kárpátokon és barátságos fogadtatásra találva hazánkban, egészen átformálták irodalmunkat. Nem is csak mélység tekintetében műlja felül ez új hatás a régibbét, hanem minőségileg is. Az újabb német irodalom már nemesak nyelvben volt német, hanem szellemben is, alkotásai a német szellem eredeti nyilvánulásai, az a hatás, melyet nálunk kellett, az igazi német szellemet tükrözi vissza.

7.

Az erkölcestanítói irány, (Gellert és a mese, az állampolitikai regény, a szatira.)

Az első igazi német költői mű 1772-ben jelent meg magyar köntösben, Gellertnek *Das Leben der schwedischen Gräfin G.* című regénye, abban az időben, a mikor az egyes német irodalmi körök, a brémaiak, a poroszok, a göttingaiak, már javában virágoztak, s a nagy német egyéniségek, Klopstock, Wieland, Lessing, már megkezdték vagy be is fejezték lódító útjukat. Fróink merítettek egyikból is, másikból is, így a különféle irányból vett hatások át meg átjárták egymást, mint a tenger hullámai, ha ellenkező irányú szelek korlácsolják föl. E korszakban az egyes áramlatokat már nemesak nehezebb elköloníteni, mint azelőtt, mikor ritkábban és nagyobb időközökben erintették irodalmunkat, hanem némi önkényességet is lehetetlen elkerülni a csoportosításban, mikor a történeti tárgyalás fonalán egymás után kell fölfűzni olyan jelenségeket, a melyek valóságban egymás mellett szerpeltek. Iparkodunk azért, a mennyire lehet, az egyes áramlatokat jelentkezésük szerint bemutatni.

A *Schwedische Gräfinnek* 1772-ben Torday Sámuelről ké-

szített fordítása, *A svéziai grófné*, nemesak az első, irodalmunkba átültetett igazi német költői mű, hanem egyszersmind megindítója egy új, korszakunkban immár negyedik német szellemi áramlatnak. Az új hullám a *Bremer Beyträge* című folyóirat köréből kelt útra, s középpontja maga Gellert volt, Gottsched utóda a népszerűségben. Az egész társaság, de különösen legtekinthetőbb tagja, Gellert, műveiben a horatiusi követelményt akarta megvalósítani: a kellemest a hasznossal egyesítve gyönyörködtetni és tanítani egyszerre. Szigorú erkölcsi fölfogás, az erény dicsőítése, a vallásos érzület ápolása jellemzi költészettel, a melynek legkedvesebb műfajai a Hagedorn szellemében művelt tanító mese, az erkölcsi regény, a szatira s a vallásos, de nem felekezeti szellemű lira. E szellemi áramlat, melyet röviden erkölcestanítói iránynak nevezhetünk, kedvező talajra talált irodalmunkban, mely századokon keresztül megvárta a költői alkotásuktól, hogy az esztétikai tetszésen kívül erkölcsi okulással is szolgáljanak.

A vezérnek és fegyvertársainak neve már a 70-es évek elején általánosan ismert hazánkban. Radvánszky János, a nagy olvasottságú dilettáns költő, már 1772-ben biztatja költő barátját, Barcsayt, hogy fordítson Gellertből,¹⁾ s az első író, a kit Kazinczy atya fiának kezébe ad, hogy magyarra forditsa, Gellert, s a második a *Bremer Beyträge* másik munkatársa, Rabener.²⁾ Műveiket is a fordítók egész serege ismerte meg a magyar közönséggel. A *Schwedische Gräfinnek* csakhamar, 1778-ban, megjelenik egy második, noha az előbbinél gyarlóbb, fordítása, *G. nerezetű svédi grófnének rendes történeti* Szláv S. I.-től (Sándor István), majd színművei felé fordul a figyelem. Ugyanő átülteti Juhászi játék cím alatt a *Bandot*, versekben ugyan, de Zrínyi-sorai kissé nehézkesek; valószínűleg szintén Sándor István lappang azon Sz. S. I. jegyű író képében, aki nyolez évvvel utóbb, 1786-ban az *Orakel* című pásztorjátékot adta *A felelő bálvány* cím alatt. A 80-as évek végén mind a két vigjátéka megszólal még egyszer magyarul. Az előbbit Szentjóbi Szabó László ülteti át *A pántlikai* címmel, az utóbbit, az *Orakelt*,

¹⁾ Levele Barcsayhoz 1772. ószéről, I. K. 1903:303.

²⁾ Pály. Eml. 22. I.

egyik hőséről *Lucindának* nevezve Földi János. Földi fordítása elveszett.¹⁾ Szabóé megmaradt s egyike a kor értékesebb fordításainak. Kissé szabad ugyan s ügyetlen kézzel belenyül a darab szerkezetébe, de verses sorai jól perdülnek, nyelve költői, dialogusai élénkek, s vannak részei, melyek sikerültek mint az eredetiben.²⁾ Már Gellert ódáit csak későbben s kevesebb kedvvel olvashatták íróink, mert minden össze ketten kísérelték meg fordításukat, Ráday Gedeon, a ki a *Kassai Magyar Museum* I. kötetében (1788—89) két, s Szüts István, a ki anthologiájában (*Erkölcsös és elegyes versek*, 1791) nyolcz énekét fordította le. Annál népszerűbbek voltak meséi. Már 1776-ban egy kötetre valót fordított le belőlük *Erkölcsi mesék és előbeszélek* címmel Kónyi János, a ki csodálatosan finom érzekkel tudta megválogatni mintáit. Gellert meséinek fordításával ép úgy megelőzte írótársait, mint Marmontel novelláinak és Gessner műveinek átültetésével Kazinczyt. Utána egész sora támadt Gellert-fordítóknak. Egy-egy mesét szólaltattak meg magyarul Ráday Gedeon, T. T. A.* J.* (Aszalni János) 1788-ban a *Bécsi Magyar Musában*, Pétzeli József mesegyűjteményében (1788), Látzai József Kazinczy *Orpheusában* (1790), míg Szüts István fontebb említett művében (1791) egész gyűjteményt, 35 darab Gellert-féle mesét adott, s ennél is többet, 58 darabot, Kováts Ferencz kéziratos gyűjteményében.

A 80-as évek végén valóban Gellert a legnépszerűbb német író hazánkban. Igen sok munkája szólal meg magyarul, egy részük két izben is, sőt a *Bandot* három helyen is megtalálhatta a magyar olvasó: jeléül annak, mennyire megfelelt Gellert antikizáló és moralizáló irányára a magyar közönség izlésének.

Ugyancsak Szüts István hozta közénk 1791-ben (id. gyűjt.) a *Bremer Beyträge* másik két munkatársának, Hagedornnak és Zachariáenek, erkölcsös meséit, az előbbi négy, az utóbbitól hétféle mesét fordítva: Hagedorntól a fáradhatatlan Kováts Ferencz

¹⁾ Nyomtatásban nem jelent meg, kéziratát sem ismerjük. V. o. Földi költeményei (kiadja Mixich) 66. I.

²⁾ L. Gálos Rezső értékelését: Szentjóbi Szabó Gellert-fordítása. Egy. Phil. Közl. 1906: 355. s. k. II.

is fordított egy mesét, míg a szintén Gellert nyomán haladó, de körétől már távolabb álló Lichtwer Magnus Gotliebnek egy szatirikus meséjét *A rándorló* címmel 1794-ben az *Urania* egy névtelen munkatársa, talán Kármán József, ültette át.

Végül átkerültek irodalmunkba a 90-es évek elején Herder paramythionjaival együtt Lessing meséi is, melyek Aesopus szellemében, de Gellert módján s már nem versben, hanem prózában írva a Hagedorn- és Gellert-féle meseköltés utolsó hajtásainak, a német oktató mese betetőzsének tekinthetők. A két gyűjtemény együtt, egy kötetbe foglalva *Herdernek paramythionjai. Lesszíngnek meséi* címmel 1793-ban jelent meg Kazinczy buzgalmából, a ki a paramythionokat maga fordította, a mesék fordítására pedig barátját, Aszalai Jánost, vette rá. A fordítást azután átnézte, simította és saját költségén kinyomatta. A mesék közül ötöt, mutatóba, már korábban közzétett az *Orpheusban*.

A brémai körnek szatirikusát, Rabenert, a kit íróink német műveltségű része eredetiben olvasott és csodált, a már emlitett Sz. S. I. (Szláv Sándor István) monogrammos író és Nagy János, a birhadt szanyi plébános ismertette meg a magyar közönséggel. Az előbbi 1786-ban egész kötetre való szatirát fordított le (*Rabenernak szatirái*), az utóbbi a címét nem egészen méltán viselő *Nyájas Múzsa* versgyűjteményben tizenötöt. A kényelmes plebános valójában nem magát az eredeti német szöveget fordította, hanem a könnyebb végét fogva a dolognak, a Sz. S. I.-től magyarul tolmacsolva szatirákat foglalta versbe. Gellert egy másik párhívének, a drámaíró Cronegk János Friesnek *Wünsche* című szatirikus versét Szüts István ültette át *Kitánások* címmel (1791).

Végül mint ennek az erkölcestanítói iránynak egyik meszszebb eső hajtását ide sorozhatjuk az állam- vagy politikai regényeket, melyek a korszak végén a német utópisztikus regények fordításaként megjelentek. Elköpzelt világban, ideális társadalomban játszatták le a cselekvényt, de határozottan tanító céllal: a legjobb kormányformát és az abban rejlő erkölcsi erőt akarják megismertetni a közönséggel. Így a Gellerttől nagyrabecsült Haller Albertnek három államregénye közül — *Usong. eine morgenländische Geschichte*, mely a korlátozott monarchiának, *Alfred. König der Angelsachsen*, mely a mérsékelt monarchiának,

és *Fabius und Cato*, mely a római aristokraeziának dicsőítése — a két első magyarra is lefordították, F. Öri Fülep Gábor *Uzong, napkeleti történet* címmel alatt 1792-ben, és András Sámuel az *Alfredet*, a kinek a fordítása azonban nyomtatásban nem jelent meg, s ma már kéziratát sem ismerjük.¹⁾ Egy harmadik hasonló tendenciájú utópiát, Sintenis Keresztély Fridrikről, Gelei József ültetett át magyarra, alig öt évvel a német eredeti megjelenése után, 1788-ban, *Hallónak boldog estéje* címmel.

Azon húsz esztendő alatt, mely ezen áramlatnak első és utolsó hullámesapása között eltelt, a magyar közönség megszokta és megszerette az új irányt, s fejének, Gellertnek neve nemcsak ismertté, hanem általánosan tiszteletre is lett. Söt az erkölstanitói irány mélyebb hullámokat is vetett. Irodalmunknak, mely 1711-től Kisfaludy Sándorig és Csokonaiig, tehát körülbelül korszakunk végéig, jóformán minden gyökérsszálát külföldi irodalmakba eresztette, még eredeti alkotásai is kiaknázták Gellerték műveit. Fejlődő regényirodalmunk ugyan nem a *Scéd grófnét* vagy Haller böleskelkedő regényeit vette minttául, liránk is, bár német nyomokon indul, nem e kör vallásos szellemű erkölcsi ódáit utánozta, de meseköltésünk a világhírű meseirokon kívül (*Aesopus* illetőleg *Phaedrus*, *Lafontaine*) sokat tanult Gellerttől. Így különösen Pétzeli, a ki meséi eselevényének megalkotásában a római s a francia meseirot követi ugyan, de már a tanulságot Gellert módján fejti ki. Nem általános erkölcsi igazság hordozójává teszi a mesét, hanem valami szatirikus tanulságot von le belőle: a maga kora ellen fordítja, kortársainak ferdeségeit és félszegségeit teszi nevetségesse vagy a társadalom kinövésein ostorozza. A szigorú erkölcsű kálvinista prédikátor ridgegeb, kiméletlenebb, mint a játszi hangon enyelgő lipcsei filozofia-tanár, de csak a hangban tér el tőle s nem a tendenciában.²⁾ Szintén Gellert moralizáló meséire emlékeztetnek egy és más vonásukkal Csokonai állatmeséi, a ránk maradtak közül *A bagoly és a kócsag* meg *A pillangó és a mér*. Valójában nem is állatmesék ezek az

¹⁾ Beöthy, Széppróza, II: 129.

²⁾ L. Gulyás Pál értékelését, id. Péczely József élete és jellemzése, 1902. 25. 1.

Állatok beszélgetése címmel alatt összefoglalt dialogizált elbeszélések, banem szatirák, az előbbi politikai, az utóbbi társadalmi, de a műfajba sorozhatók épen azon a réven, hogy höseik a messzévezredes szereplői, az állatok, s ép úgy a tanulság kedvéért van mindenkorban a költött történet, mint a régi tanító mesében. Csokonai tanulságából szintén nem a mindennapjai életbőlcsegések hangzik ki, hanem, mint Gellertnél, kora embereinek fölfogását gúnyolja, a külsőségeken kapó huzafűságot az elsőben, a divathajhászást s a léhaságot a másodikban. Verseghy meséin, melyeket ő prózában s inkább iskolakönyvekbe például, mint költői céllal írt, valamint Kármánnak az *Urania*ban megjelent pár meséjén, már inkább Lessing meséinek hatása tükrözödik,¹⁾ az a kissé száraz tömörség, a mivel mintaképüknek tanító meséit vándolják. Söt Gellert egyik drámájának is támadt visszhangja Horváth Ádám költészeteiben. A nyakas magyar, aki nemetul nem ertett, mégismerven Szentjóbi Szabó fordításából Gellert *Das Bandját*, szigorú bírálatot mondott róla, s különösen a szerkezetét hibáztatta. A dráma esmált görögös világá s mesterkélt naivsága mégis megkapta a klasszikus költészettel rajongó Horváthat, s hogy még görögösebbé tegye *A pántlikát*, a dráma motivumaiból egy kareneket komponált hozzá.²⁾

Rabener, aki Gellerttel együtt közönségünk kedvelt költői köze tartozott már akkor, mikor csuk eredetiben olvashatták,³⁾ nem annyira egyes műveivel hatott, mint inkább egész működésével, erős szatirikus tendenciájával. Újabb irodalmi életünkben a szatíra nem volt divatos műfaj. A nemzetietlen korban inkább csak eldúrvult alakját, a paskillust, művelték, Orczy szatirikus költeményei csak 1787-ben váltak ismeretesekké, Amadée és Ányosé meg legföllebb kézirathban került: így mikor a felnőjulás korában e műfaj első példái Verseghynél és a deákosok-

¹⁾ Kármán meséinek kapcsolatát Lessingével már az egykorú kritika észrevette. V. o. Magyar Merkuriushoz csatlott Bibliothecának, 1795. máj., 59. I. és júl., 93. I.

²⁾ Megjelent a Holmi 1L. darabjában.

³⁾ V. o. Kazinczy kijelentését a Pályán Emlékezetében (id. kiadás) 22. és 241. l., Ráday levelet Kazinczyhoz 1788. jan. 4. (Kaz. Lev. I: 159.) és Horváth Ádámét Kazinczyhoz 1789. ápr. 8. (u. ott 316.), ahol a két író rendszerint együtt említették.

nál foltuntak, nem hazai, hanem külföldi mintákra támaszkodnak, sőt íróink az akkor könyélemben szerint Rabenernek, a kor legismertebb szatírikusának, versein bátorodtak föl.¹⁾ Tárgyi kapoer nincs ugyan szatiráik között, de van a tendenciában s még inkább a formában. Rabener kifogyhatatlan új meg új kerekek feltalásában, melyekkel mintegy elburkolja szatiráját. Sok kedvelt formája közül kettöt eltanult Verseghy, a levelezés az álmalakba foglaltat (Ajánló levél G. Horátiusnak az eliziumi mezőkön mulató lelkéhez, *Egy jó szívből költ szatíra*), sőt az utóbbit formát használta Rájnis is, mikor legmaróbb szatiráját, az Átila királynak kotsissát, írta.

Német szatírikus munkák hatása érzik meg korszakunk legpompásabb szatiráján, a melyben szinte páratlan erővel buzog a természetes jókedv s a kiméletlen guny, Gvadányi Falusinotariusán. Zajtay uram tösgyökeres magyar ember, de ép úgy, mint gazdája, Gvadányi, idegen földről hozzánk szakadt ősök ivadéka. Csakhogy nem délről, Arezzóból, hanem nyugatról, Bécsből, vándorolt ki familiaja. A peleskei nótárius mintaképe, egy Eipeldauból való polgár, Richter József bécsei író fantáziájának teremtése. Richter 1785-től kezdve röpiveket adott ki *Briefe eines Eipeldauers* cím alatt, a melyekben a vidékről Bécsbe érkezett eipeldaui polgár beszámol kagran nagybátyjának fővárosi tapasztalatairól. Elmondja élményeit, gunyolódik a becsiek külfoldieskedésén és divathajhászásán. A mint Gragger Róbert megállapította, kétségtelen, hogy Gvadányi ismerte ezt a nagy népszerűségre jutott munkát, innen vette szatirája második felének gondolatát, magát a hóst, hangját, szatirája hazafias célfelületeit, szójátékait, sőt az irodalmi formát is, azt a fictiót, hogy a költő csak kiadója az eipeldaui (= peleskei) saját kéziratos folyegyzéseinek. A keret megalkotására pedig valószínűleg Heufeld Ferencz bécsei író *Der Bauer aus dem Gebirge in der Stadt* című bohózatának volt hatása.

Maga az irány azonban, Gellert és Rabener moralis didaxisa, nem tudott irodalmunkban igazán gyökeret verni. A mikor még megvolt íróinkban a fogékonyúság az erkölcs-tanítás hideg, józan böleselkedése iránt: nem tudtak szabadulni a minták

hatásától s szabad utánzás helyett szolgai másolatokat, pusztai fordításokat adtak; a mint pedig, lerázva a külföldi irodalmak jármát, szabad szárnyalásra engedték képzeletüket: az újabb, vonzobbi irodalmi áramlatok hatása alá kerültek, a szentimentalizmus és az anakreontika ragadta öket magához. Kis Jánoson kívül, aki azonban költői eszméit más körből merítette, tulajdonképen csak egy írónk van, aki fölfogásával és tendenciájával Gellertékez csatlakozik: a korszakunk alkonyán működő Péteri Takáts József. A kapcsolata azonban a német erkölcs-tanítóval oly erős, hogy kölönket teljes joggal nevezhetnök magyar Gellertnek. Oktató költészettel, melynek terméseit 1796-ban megjelent kötete, a *Költményes munkák*, foglalja magában, s prózai elmélkedéseit, az *Erkölcsei oktatásokat*, mindezideig nem vizsgálták át abból a szempontból, mennyi bennük P. Takáts szellemi tulajdona, mennyi idegen gondolat visszhangja. Lehet, sőt valószínű, hogy a vizsgálódás nem is vezetne határozott külföldi mintákhoz. Tanító költményeiben s erkölcsi oktatásainban annyi az útszéli böleseség, a lapos, köznapi tanítás, hogy idegen hatásra nincs sok okunk gyanakodni, mégis kétségtelen, hogy munkáinak szellemje, az erőltetett moralizálás, mely minden jelenségből, minden eseményből erkölcsi okulást akar ki- fejteni, a német, hasonló tendenciájú költészettel gyökerezik. Hogy nem a maga tisztaágában és emelkedettségében valósítja meg, hanem egyoldalúan eltorzítva, az az utánzás természetéből következik: a kisebb tehetségű tanítványok mesterüknek épen gyöngeségeit tanulják el.

8.

A szentimentalizmus. (Werther-utánzatok, götingai Hainbund.)

Gellert moralizáló iránya után, csak egy-két évvel megkésve, egy új német irodalmi áramlat jutott el hozzáink, az előbbieknél mélyebb és erősebb, a szentimentalizmus. Hatása messze kiterjedt, térben és időben egyaránt, mert az emberi szív mélyéről fakadt s bő táplálékot talált a korviszonyokban. Sivár politikai viszonyaink, megbénítván az emberek akaratát és tettejét, szinte belekényszerítették őket az érzelmek kultuszába, a mi végül az érzelmi élet beteges túltengésévé, érzelgösségére

¹⁾ Földi írja Kazinczynak 1789. nov. 17-i leveleben. (U. ott 503. l.)

jult. A szentimentalizmus kúlföldön csakhamar megtalálta útját az irodalomhoz és főként három költői fajban jelentkezett: a regényben, a lirában s a drámában. A ket első műfaj, a szentimentális regény és lira, mint a német szentimentalizmus hajtása, már a 70-es években feltűnik a magyar irodalomban.

Báróti Sándorral nyilik meg a magyar szentimentális írók sora, a ki egy ma már szinte ismeretlen német írónak, Dusch János Jakabnak, *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens* című levélalakú érzelgős elbeszelesei, pontosabban szülva a „különböző lélekállapotoknak terjengő, szónokias rajzai”¹⁾ közül 1775-ben tizenkettőt magyarra fordított. A mesterkelt helyzetek, melyekben a levélírók szívük keserűt kiantik, s e keresett, beteges szívhangok anyjára tetszettek közönségiaknak, hogy Báróti fordítása alig egy évtized mulva, 1786-ban, második kiadást ért meg, söt Báróti fordításán kívül még egy magyar átültetésről maradt emlékezet, a melyet Sándor Istvánnak ma már nem igazolható jelentése szerint 1779-ben a szintén testőrirő Baranyi László készített. Dusch hódító útja evvel sem szünt meg. Truttnér, az ismert nevű kiadó, ki akarván használni Dusch népszerűségét, Verseghy Ferenczel lefordította a többi eddig még át nem ültetett leveleket, s a fordítást már a censor elé is terjesztette. Mikor azonban Batsányitól értesült, hogy Báróti idő közben szintén elkészítette az összes *Moralische Briefek* fordítását, a kiadásról lemondott. Báróti fordítása sem jelent meg, még a kézirata is elkallódott, így a második résznek egyedüli emléke Verseghy kéziratos fordítása (az Egyetemi Könyvtár kézirattárában).²⁾ Duschnak egy másik szentimentális művét, *Von der Stärke der reinen Liebe*, mely Orestes és Hermione történetet adja, Ivánkai Vitéz Imre, Kazinczy tanítványa fordította le és *Tiszta és nemes szervet ereje* címmel alatt 1789-ben közrehozását. Báróti is visszatért még egyszer, 1790 táján, a nemet szentimentális regényirodalomhoz: az *Amalia történetei* című regényével. Ezt a művet azonban már nem Dusch, hanem egy előttünk ismeretlen német író nyomán dolgozta. Az eredeti

egyetlen érdeme, hogy cselekvénye egészen modern környezetben, minden napirend között pörög le, értékéről pedig fogalmat adhat, hogy érzelgőssége és erkölcsi világa ép oly hazug, mint a Hoffmann Frigyes-féle ifjúsági elbeszéléseké, melyekhez még a meséje is hasonlít.

1774-ben megjelent a német szentimentalizmus legértekesebb termése, Goethe *Werther*, a XVIII. századnak egyik legegyetemesebb hatású irodalmi műve. minden művelt nemzet olvasóit megigyezte, s hatása hazáján kívül négy országra terjedt. A nyomában járó forrongásból, söt lázból egész irodalom sarjadt, a *Werther*-fordításoknak és utánzatoknak egész ózöne. Hozzáink aránylag későn, a 80-as évek elején ért el az a nemzetközi hullám, melyet Goethe remeke fölvert, de — jellemző tünet — először nem magát az értékes munkát, hanem gyöngé utánzatait hozta magával. A finom érzékű Kazinczy vette először eszre, hogy irodalmunk megérett a nemet *Werther*-utánzatok befogadására, és Miller János Mártonnak *Siegwart, eine Klostergeschichte* című regényét Szegvári címmel lefordította magyarra (1782–1789 között). Az 1776-ban megjelent érzelgős regénynek, mely a maga korában igen népszerű volt és két év alatt hat kiadást ért meg, belső értéke alig van, s inkább csak utánzata, mint követése a *Werthernek*, de irodalmunkra nézve, mint az első könnyfakasztó regény, számottevő. Kazinczy a hősét Szegvárinak nevezte s a regény szinterét áttette Magyarországra;¹⁾ mikor azonban kiadására került volna a sor, anynyira megrémült fordítása gyöngeségén, hogy a kész művet tűzbe vetette.²⁾ A regénynek csak egy kis betét-verse, *A szerelem tekintete* kerülte el a tűzhalált. Kazinczy még egyszer, 1804-ben, visszatért a munkához s tervbe vette, hogy lefordítja újra, de szerencsére, ez az idejét múlta gondolat nem ért tette.³⁾ Idő közben azonban Bartzafalvi Szabó Dávid megvalósította Kazinczy tervét s 1787-ben *Szígarakt a klostromi története* címmel

¹⁾ Levole Arankához 1789. decz. 21. (Kaz. Lev. I : 520). Jelentés a Bécsnégvilehez 1789-ben.

²⁾ Pályam Emlékezete id. kiad. 107. I. Kazinczy nem volt egészen öszinte. A fordítása első kötötét még 1804-ben is birta. V. ö. levelét Török Zsuzsánához 1804. febr. 17. (Kaz. Lev. III : 165).

³⁾ U. ott.

¹⁾ Beöthy, Széppróza, II : 59.

²⁾ Jelzése: H. 33. A két fordításra vonatkozólag I. Császár, Verseghy Ferencz, 1903. 33. 1.

közreadta a maga fordítását, mely szertelen neologizmusai folytán irodalmunk egyik leghirhedebb alkotása.

Maga Kazinczy, alighogy elvégezte *Szegváriját*, egy új szentimentális regényt vett munkába, de még most sem a *Werther*, hanem egy másik élettelent utánzatát, Kaysernek véletlenül kezébe került *Adolfs Briefe* cz. művét. Fordítását csak 1789-ben adta ki *Bácsmegyeinek* öszveszedett levelei címmel. Tulajdonképen nem pusztta fordítás, hanem igen értékes átdolgozás. Kazinczy, a mint Heinrich Gusztáv megállapította,¹⁾ a regény cselekvényét nagyjából megtartotta, de egyrészt átvitte hazánk földjére, magyar viszonyok közé, másrészt pontosan helyhez és időhöz kötötte s ez által a szintelen, határozatlan eredeti helyett plasztikus, reális, magyar munkát adott. Nem tartozik ide annak vizsgálata, mekkora hatással volt Kazinczynak ez a fordítása a magyar irodalom népszerűsítésére, de azt megállapíthatjuk, hogy a mi szerény, kicsinyes irodalmi viszonyaink között a *Bácsmegyei* olyanféle szerepet játszott, mint a *Werther* Németországban. Példányait szétkapkozták, szerzőjét prózában és versben üdvözölték, s a szentimentalizmus, mely időközben más csatornákon át is eljutott hozzánk, a kornak uralkodó szellemi áramlatává lett. Bármennyire elő volt készítve a szentimentalizmus számára a talaj a közviszonyainkban — s ennek a kedvező talajnak leghatározottabb jele a regény óriási hatása — hogy olyan általanossá lett, abban döntő szerepe volt a *Bácsmegyeinek*. Kazinczy a kor lelkéből merített s azt élesztette vele.

A magasztalásoknál, melyekkel Kazinczyt regényéért Szabó László és Aranka György elhalmozták, jobban érdekel, hogy Csokonai és Horváth Ádám, ez a két debreczeni nevelésű, egészéges, természetes érzékkiegű poéta, egy-egy költeményben adtak hangot annak a megindulásnak, mely öket a *Bácsmegyei* olvasásakor elfogta. Ez a két költemény, *Bácsmegyei*, *Mantzijának lakodalma* után Horváth-tól (*Kassai Magyar Museum* 1788/89) és *Bácsmegyei leveleire* Csokonaitól, mely már korszakunk letünte után, 1798-ban jelent meg, utolsó hullámgyűrűi az *Adolfs Briefe*

¹⁾ A *Bácsmegyei* Olcsó Könyvtári (1878) kiadásának bevezetésében 23., 25. l.

keltette mozgalomnak, de beletartoznak a német szellem nyilvánulásai közé s nemesak indító okuk által, hanem egész szellemükkel. Különösen Horváth versében annyi a könny, búsongás és csöndes panasz, mintha nem is a Balaton, hanem a Rajna partján írták volna. Igazi német szentimentális vers, e faj tipikus példája.

Az *Adolfs Briefe* Kazinczyn kívül még egy fordítóra talált Tejfalusi Csóka Józsefben, aki a XVIII. század végén a következő keresett címmel ültette át: *A megcsalatott szerelem gyötérésének áldozatjává lett Adolf Levelei*. A nehézkes, terjengős, fölösleges toldásokkal terhelt fordítás kéziratban maradt.²⁾

Maga Kazinczy azonban 1790-ben az utánzatoktól fólemelkedett a mintaképig, s a *Werther* megkezdte általánosítani magyarra. Nagy gondtal dolgozott fordításán, egyes részeit átiratta, de minden össze az első könyv hét naplójegyzetét fordította le, a nyolczádiknál (máj. 26.) abbahagyta.³⁾

A *Werther* első igazi hajtása irodalmunkban a *Fanni hagyományai*, a XVIII. század legértékesebb magyar novellája. Hosszú ideig, bár Heinrich Gusztávnak voltak aggodalmai,⁴⁾ eredeti munkának tartották, melynek alapjául való történet, Kármánnak szereneséttel szerelme szolgált, újabban azt akarták bizonyítani, hogy a *Werthernek* pusztta átdolgozása, mely nemcsak kisebb-nagyobb részleteket vesz át mintjából, hanem a cselekvény megalkotásában, a mesé félépítésében, a jellemek rajzában fejezetről-fejezetre követi.⁴⁾ A kérdés még véglegesen nincs lezárva. A maga merevségében, véleményünk szerint, egyik fölfogás sem állhat meg. Kétségtelennek látszik, hogy az elbeszélés meséjének nincs élményi alapja, s szorosabban kapcsolódik Goethe világfájdalmas regényéhez, mint eddig gondoltuk. De a kimutatott egyezések egy része nem állja a bírálatot,

¹⁾ L. Erdélyi Pál dolgozatát az Egy. Phil. Kozl. 1889: 513. s k. lapjain.

²⁾ Toldynak odavetett állítását, hogy Kazinczy 1790-ben egy töredéket lefordított belőle (Magyar Kötök élete, II: 18. jegyzet), eddig nem tudtuk igazolni, sem levelezésében, sem emlékirataiban nincs a legkisebb nyoma sem, sőt annak sem, hogy magával a regénynyel ebben az időben komolyan foglalkozott volna. Az eredeti, 1790-ből való kézirat, melyet megtaláltam az Akadémiában (Kazinczy, Studiumok, 2.sz.), előönti a kérdést.

³⁾ L. dolgozatát a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak XVI. k.-ben.

⁴⁾ Szabó László: A *Fanni hagyományai*. 1904. Főként a 72. és 80.

s a cselekvény több mozzanata kétségtelenül független a *Werther*-től. Már az a körülmény, hogy Werther helyét nő foglalja el, Kármánnak szerenesés leleménye, az továbbá a forma változatos-sága és a *Wertherben* nem szereplő mellékszemélyek. S a mi fő, egészen más a viszony, a melyben a két főhős egymással van, más a bonyodalom, más a megoldás, más az elbeszélés levegője. A *Fanni hagyományai* uralkodó állását korszakunk prózai irodalmában nem veszti el, megmarad a folyúulás kora legművesebb elbeszélésének, melynek finom psychobiája még a mai kor olvasóját is lebilincseli. Viszont bele kell álltanunk a *Werther* hatása alatt keletkezett irodalmi alkotások sorába, a mint már Goedeke *Grundrisse* is teszi.¹⁾ Mindössze egy új jelzöt kap: mint *Werther*-utánzat a magyar szentimentális irodalom legbeesesebb hajtásu a XVIII. században.

Mellözve két értékterem, németből átültetett szentimentális munkát, a *Hómai meséket*, melyet Mándi Sámuel Korn Kristóf három novellájából szűrött egy kötetbe, és egy magát meg nem nevező német író *Herfort und Klärchenét*, melyet 1792—93-ban Szűts István az «érzékeny sziveknek kedvéért» bocsátott közre, Dugonics Andrásnak *Etelkáját* említhetjük. Eredete ugyan még nincs kiderítve, de annyi bizonyos, hogy mintaképét nem Barclay *Argenisében* kell keresni.²⁾ Az *Argenis* csak azt a gondolatot szolgáltatta a szerzőnek, hogy a költött cselekvényt politikai tendenciája szolgálatába állítsa; a valódi forrás valamilyen német szentimentális regény lehetett, melynek meséjét Dugonics ép úgy elmagyarázotta, mint később a drámájét. A forrás ismerete nélkül természetesen az *Etelka* eredetiségeinek mértékéről nem mondhatunk ítéletet, s csak sejtés, ha azt hiszszük, hogy Dugonics e művét nem annyira mint szabad utánzatot, hanem mint fordítást vagy legjobb esetben mint átdolgozást állíthatjuk bele a német szentimentalizmus termékei közé.

Az 1772. év szeptember 12-én egy Göttinga melletti falueska tölgyesében, a tele hold ezüstös fényétől beragyogva, egy csomó ábrándos, rajongó fiatal költő megalkotta a göttingai Hainbundot.

¹⁾ IV. kötet². 1901. 657. 1.

²⁾ Ebben keresi Berthóty Ilonka Dugonics és Barclay című értekezése. Összefetései nagyrészt túlzottak vagy alaptalanok.

Túlárado érzelmes hangulatukban sirig tartó barátságot, közös ezéralra törekvő költői munkásságot fogadtak s a fiatal, optimista lelek idealizmusával azt hitték, hogy a német irodalom életének egyik legjelentősebb napját érték meg. Egy év múlva, a megalukulás fordulóján, elnöküknek, Voss Henrik Jánosnak, lakásán fölbontották kötesüköt, kitörő zokogás, bőven omló könnyek között. A széteszló tagok azonban sokat megöriztek közös törekvéseikből: az irodalom szeretetét, az alkotás vágyát s a szentimentalizmust, melynek jelképe ott tündöklik a szomorú hold képében alakuló gyűlölsükön, s ott csillogott a könnyeikben, mikor utoljára voltak együtt.

Az ég bus vándora s a szonvedő emberiség balzsamecseppei, a könnyek, a szentimentálizmus legkedvesebb indítékai, a göttingai *Musen-Almanach* közvetítésével csakhamar megtalálták útjukat a magyar közönséghez is. Érdekes jelenség, hogy maga az irány, a szentimentális lira, sokkal korábban eljutott irodalmunkba, mint maguk a költők, a kiket csak a 80-as évek végén kezdenek íróink megszólaltatni. Ekkor azonban Miller János Mártonon kívül, a kinek *Siegwartjáról* már megemlékeztünk, minden ismertebb nevű szentimentális költő megjelen magyar köntösben. Ismét Kazinczy nyitja meg a magyar tolmácsok sorát, 1787-ben Stolberg Frigyes Lipót grófnak *An den Abendstern* (*Az esthajnalhoz*), s a következő évben *Auf einer Herbstreise* című versét fordítva *Az elköltött leány* címmel, 1790-ben Gökingnek *Auf einen faulen Bibliothecarját*, ezt az egyébként épen nem szentimentális verset. 1794-ben Salismak Tändelejét ültetve át. Ugyanakkor Höltynek *Mir träumt, ich war ein Vögeleinje* ragadja el, de olyan «mennyei édességet» talál benne, hogy átültetésére nem mer vállalkozni. Barátja, Szentjóbi Szabó László szintén két verssel áll be a német szentimentális költők fordítói közé. Overbecknek egy gyermekversét (*Der Knabe an ein Veilchen*) és Hermes János Timóttnak *Dir folgen meine Thränen ...* kezdetű költeményét szólaltatva meg magyarul (1788 és 1791). Követi öket a szorgalmas Szűts István négy Hölty-fordításával (1791); Dayka Gábor, aki az öregebb Stolberg gróf után készítette *Az én szeretőm* című költeményét (1791 előtt) s az ifjabb toll újra lefordítja a már Kazinczytól átültetett *Abendsternt* (1793—1796); Kis János két Voss- és egy Hölty-

fordításával s a szentimentális hangulatot meg a bölcseletkedést összeolvastató *Szépséggel*, melyet egy ismeretlen német költő után dolgozott (1793—1796). Egy ötödik költeménye, a maga idejében általábanosan csodált *Hajós éneke* (1793), a költőnek valóban legértékesebb alkotása, a két rokonlelkű, de a Hainbunddal, főként Höltyvel inkább csak érzelmi közösségen álló szentimentális költönek, Matthissonnak és Salisnak, hatása alatt keletkezett. A költemény alapgondolata es hangulata Matthisson *Seefahrerével* rokon, de a bevezető szólama Salis egy sorának (*Traute Heimat meiner Lieben*) visszhangja.

Nemesak terjedelmére, hanem mélységére nézve is jelenősebb magának a szentimentális iránynak hatása. Jelentkezése is majd tiz évvel megelőzte a fordításokat. Már a folyulás korának első igazi lírikusa, Ányos Pál egészen a szentimentalizmus világában él. Életének szerencsétlen körülményei, csírádása hivatásában, elégedetlensége a sorossal, szinte azt a hitet keltik, hogy Ányos minden külföldi előzmény nélkül is megindította volna a magyar szentimentalizmust, annyira megfelelt lelki világának. A benne rejlő szentimentális hajlamot így könnyen kipattantotta a német irodalom. Életének forduló pontján, 1779/80 telén, mikor szerzetesi fogadalmával örökre megpecsételi sorsát, egészen belemerül a szentimentalizmusba és szentimentális irodalomba. Mint erős egyéniség nem pusztán másol, hanem átszüri lelkén az idegen hatásokat. Bár versei, költői levelei tele vannak a német szentimentális költeményeknek kétségtelenül kimutatható nyomaival (Hölty: *Laura. Der rechte Gebrauch des Lebens*, Miller: *An Damon*); bár költészeti hangulata, stílusai ép úgy a beteges német szentimentalizmus termése, mint fájdalmus, borús világánzéto: alapjában eredeti költő, a ki nem utánzott, hanem lelke mélyéből merített. A német szentimentalizmus tanítványa, de önálló tanítványa, ennek a téves utakon járó irányzatnak mind máig legkiválóbb képviselője.

Ép így belekerültek a német szentimentalizmus bűvkörébe Kazinczy és Dayka. Kazinczynak 1795 előtt írt versei és történetei, ha adatszerűen nem tudjuk is igazolni, jórészt beletartoznak a Hainbund irányába (*Zellihez, Minnyihez, A hervadói leány, Édes aggódás, Fannimhoz, A holdhoz, Laurához, Az öömhoz*); a csapongó kedélyű, hol pajzán jókedvű, úkos és hségebe-t

esett Daykának költői világa szomorú perceiben szintén a götttingaiakéra emlékezhet (*A virtus becse, Titkos bű, Esdeklés, Ti boldogító érzések . . . Kesergés, A holdhoz! A rettentetés ej, Búcsú*).

S föltünik egy-egy szentimentális vers annak a három írónak költészeteiben is, a kiket nem annyira költői irányuk, mint életük szenvedései kapesoltak egymáshoz: Szentjóbi Szabónál, Batsányinál, Verseghynél. Míg az előbbi három költő természettől vonzódott a német szentimentális költőkhöz, az ő egyéniségek fogékonyabb volt más költői áramlatok iránt, mégis a szentimentalizmus egy-egy hulláma érintette őket is. Verseghyt leginkább. Nemesak elégiaszerű kis költeménye (*Thirzis' sirja felett*, 1791) pusztta visszhangja a német szentimentalizmusnak, hanem akkor is, midőn börtönében hű Krisztinájától búcsúzik s arra kéri, örizzé meg szívében emlékét (*Búcsúzás*), egy német szentimentális költő verseből (Knebel, *In bekannter Melodic*) veszi mind a motivumot, mind a formát (ritmust, refrént).

Szabónál és Batsányinál a holdhoz, a szentimentális költök kedves csillagához intézett fohászaik (*A holdhoz*, 1791 előtt, ill. *Tündér*, 1795) tanúi a szentimentalizmussal való kapcsolatuknak. E példákon kívül többet nem tudunk idézni, s ez bizonyítja, hogy a szentimentalizmus nem talált szívükben igazi visszhangra. Az a pár költemény, melyben Szabó a német költészettel kedvelt motívumait énekli meg (bizalom az Úrban, ártatlan gyönyörűség a reggelben s a tavaszban¹⁾) szintén a Hainbundhoz vezet ugyan, de annyira általános emberi érzelem nyilvánulásai, hogy a kapesolatot, a mig pontosan ki nem mutatható, egész joggal tarthatjuk esetlegesnek. Csak egy költői alkotására nézve tehetünk kivételt. A panasz című prózai idilliéről Gálos Rezső legalább is valószínűvé tudta tenni, hogy az alapjául szolgáló helyzetet s az egész idill hangulatát Brückner Ernő J. T.-nak, a Hainbund egyik tagjának, *Die Klage Dinah's* című 1777-ben a götttingai *Musen-Almanach*ban megjelent dia-logusából vette.²⁾

¹⁾ L. Szentjóbi Szabó költeményeinek 1911-es kiadásában Gálos Rezső bevezetését (36—37. l.).

²⁾ L. Iradtort. Közl. 1908: 49, s. k. II.

Az utolsó költő, a kit korszakunkban képesolatba hozhatunk a szentimentalizmussal. Csokonni. Ismerte ő is ezt a költői áramlatot, de a helyett, hogy megragadva a varázsfától egészséges fölfogását megrontotta volna az érzélgösséggel, tudatosan szembe helyezkedett vele; ő az első magyar költő, aki kortársainak beteges rajongását kigényolta. Énekel ő is a holdról, de jójű humorral:

Te vagy még egyedül, oh arany holdvilág,
Melyet árendába nem ád még a világ.
(Az este, valószínűleg 1794 előtt.)

Tréfás jókedvű egészen a pajkos gúnyig fokozódik *Az én poézisom természete* című költeményében (1794), ahol a maga természetes vidámságát szembe állítva a szentimentális költők világfájdalmával, kegyetlenül kicsúfolja folytonos siránkozásukat s azt a szörnyűséges, cachirozott milieut, melybe költeményeiket beállítják. A sors kegyetlen játékából Csokonait is megérintette a szentimentalizmus szellője: elvesztette Rozáliát, s miközben igaz fájdalmát költeményekhez szorította, bevonta azt a szentimentalizmus halvány árnyalatával. Így egy időre maga is az új irány hívei közé áll. Ilyen régi nyom, mely Csokonaitól a szentimentális költőkhöz vezet, a hires *Rózsabimbó* (Nyilj ki nyájasan mosolygó...), melynek mintját a göttingai *Musen-Almanach*ban olvasta. A német verset Bernard egy verse alapján Boie írta, a *Musen-Almanach* szerkesztője, s a kissé hosszadalmas, nehézes, reflexiókba fűlő verset Csokonai nagy művészettel nemesítette meg. Összeyonta, kisimitotta, dallamossá tette, gyöngédséget, bájt varázsolt bele.¹⁾ Ilyen *A feléledt pásztor* is, szintén pusztá visszhangja a német szentimentális költészettelnek.

Ebben a lelkii állapotban hívta föl figyelmet Kazinczy a Hainbund egyik külső tagjának, Bürgernek, költészetre. Kazinczy maga ugyan csak egy epigrammját fordította le (*Holnap*, 1790), de mint erős formaérzékű költőt nagyon ajánlotta tanulmányozásra azoknak a magyar íróknak, a kiknek írói művészettel fejleszteni szerette volna. Így Horváth Ádámnak, aki a maga

¹⁾ V. o. Trostler József kis dolgozatát, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1913: 60. l.

gyöngé német tudománya segítségével csak egy Bürger-költeményt ültetett át, *A Prometheus tüzét* (1790), és Csokonainak. Csokonai meg is szerette a német költőt, de nem azért a kiválóságáért, a miert Kazinczy becsülte. Bürger volt a legerősebb egyéniség, a legeredetibb szellem mindenek között, a kik a göttingai *Musen-Almanach*ban bemutatkoztak. Lelkét nagy szenvetélyek, erős érzéki vágy hevitte, nyerőbb és szertelenebb volt, mintsem béllett volna társainak lágy, érzékeny környezetébe. Kötészete is más csapáson járt. A szentimentalizmus sablonos ábrándvilága helyett a népköltészet friss forrásából merített; nem elköpzelt, beteges lelkiallapotokat, hanem átélt, átszenvedett erzeseit énkelte meg. Csokonai emberi és költői jellege nem egyezett meg Bürgerével, a hogy Kólesey hirdette, de egy és más tekintetben volt közöttük lelke rokonság, s a midön a sors Csokonai illúziót széttépte, Bürger fájdalmás panaszaiban könnyen felismerhette a maga érzelemvilágának elemeit. Így az ő szereimi lirája szinte észrevételelől gazdagodott Bürgertől vett motivumokkal: ahból a fájdalomból, mely Rozália, majd Lilla elvesztén fölsír dalaiban, elegiáiban, Bürger hangja is kihallatszik.

Vagy 10—12 költeményen mutatható ki Bürger hatása.²⁾ Az átvétel mértéke és a fölhasználás módja igen változatos. Néha csak egy-egy gondolatot (*Lillám szácskája* = *Helenens Lob*) vagy természeti képet vesz át Bürgertől és kiszínezi (*A tanunak hirtet liget* = *Das harte Mädchen*) vagy összesüri (*Köszöntő* = *Das Winterlied*). Máskor a német költemény helyzetrajza s az alapgondolat kapja meg, átveszi, de szabadon, mesterétől eltérően alakítja (*Első szerelemérzés* = *Das harte Mädchen*; *A reményhez* = *Himmel und Erde*), vagy ellenkezőleg, összefüggő gondolatsorokat illeszt Bürger verséből a magáéba, helyenként szösszerint fordítva az eredetit. Gyakori az átdolgozás is, vagy mint abban az időben neveztek, a szabad utánzás. A XVIII. század utolsó két évtizedében ez volt nálunk a lirai költemények

²⁾ V. o. Baróti Lajos dolgozatát: Német költők hatása Csokonaira. Figyelő XXI: 225. s. k. és Székely Györgyét: Bürger hatása a magyar költészetre, u. ott XXV. k. (A Csokonaira vonatkozó rész 262. s. k. II.) Az utóbbi dolgozat több Bürger-utánzatról tud, de egyeztetési nem mind ellogadhatók.

szerzésének legkedveltebb módja. Költőink hiven követték az idegen költemény gondolatmenetét s mintegy keretül használták a saját képzeletük alkotásai számára. Csokonai is így jár el. Néha megtartja a gondolatmeneten kívül az eredeti egy pár gondolatát is, a mikor p. o. Bürger *Elegie* alapján megalkotja *Az utolsó szerencsétlenséget*, máskor kibövíti, új gondolatokkal vagy új szólamokkal cífrázza föl. Így készült Bürgernek *An den Traumgottjából* a terjengősebb *Az éjnek istenihez*. Arra is van példa, hogy Bürgert összevonja, tömörebbé teszi (*A méhekhez*, régebb címe szerint *A méz méze = An die Bienen*). A szerelmes kicánság pedig valóságos fordítás, Bürger *Die Umarmungjának versszakról-versszakra* haladó, itt-ott megbövitett magyar tolmacsa. Ezek alapján Csokonait joggal tarthatjuk Bürger követőjének.¹⁾ Van azonban egy nagy különbség közöttük. Bürger fájdalma nemesak megokolt volt, hanem költészete minden cenzúrával, minden gondolatával egyenesen ráutal valóban átélt eseményekre. Ez az élmenyi elem Csokonainál, az utánzónál, termeszetesen hiányzik. Az ő kesergésének is volt alapja, de egyfelöl az ok és okozat között nem volt meg a kellő arány, másfelöl verseiben kevés a realitás, a szubjektivizmus. Sok benük az általános szólam, a keresett, eltanult hang, a csinált fájdalom, s ez által költészete akaratlanul is szentimentálissá válik.

Íme a szentimentalizmus, mint a XVIII. század utolsó négyedének uralkodó áramlata, hatalmába ejtette a korszak három legnagyobb magyar íróját, Ányost, Kazinczyt, Kármánt, s megszólaltatta a négyediket, mindenkiuknál egy fejjel nagyobb Csokonait. Ha más nem, ez is tanuskodnék az irány uralkodó volta mellett.

Ugyanez a német szentimentális áramlat hozta el irodalmunkba a legérzelgősebb angol munkát, Young *Líjiszakait*, s a gael bárdnak, Ossiannak lirába olvadó epikumait. Az előbbi, tipikus könnyfakasztó munka, tele terjengős, elmélkedésekbe vesző

¹⁾ Csokonai költeményeinek szerási ideje gyakran bizonytalan, s megnehezíti az eligazodást, hogy nagy részüköt, s épen a Lilla-dalokat, melyek között a Bürger-utánzatok találhatók, kétszer, sőt háromszor is átdolgozta. Épen azért néha túl mentünk az 1795-ös korlátról s csak a határozottan késői utánzatokat (p. o. *Lilla bácsázlogjai* [1802] = *Mollys Abschied*) hagyuk el.

érzelmi megindultsággal, francia közvetítéssel a testőrörökban s Petzeliben — ez nem tartozik foladatunk körébe — s német közvetítéssel Kazinczyban talált magyar tolmacsra, aki 1788-ban Ebert szövegéből egy részletet áttett magyar prózába.²⁾ Ossian híre, a kinek szentimentális epikai dalai Macpherson áltultetésben a XVIII. század utolsó harmadában az egész művelt Európa érzelmeművilágát mozgalomba hozták, a 80-as évek legvégén jutott el hozzánk. Az a három író lelkeseidő először a kelta énekes modernizált érzelgős dalaiért, a kik mint koruknak legműveltebb flai minden modern áramlat iránt a legfogékonyabbak voltak: Ráday és két tanítványa, Kazinczy még Batsányi. Mindhárman német fordításban szerették meg Ossiant, s mikor magyarra próbálták áttenni — az ósz főür az *Evirallát*,³⁾ Batsányi *Ossian utolsó énekét* (1788) és a *Kárhont* (1792) prózában, az *Oszkár halálát hexameterben*,⁴⁾ Kazinczy a *Szelmai dalokat* budai fogására alatt (1795)⁵⁾ — német fordításból dolgoztak, Kazinczy Petersenéből, Ráday és Batsányi valószínűleg Haroldéből.

9.

Klopstock, Gessner és az idill, Kleist.

A tipikus szentimentális költőkkel egy időben megjelent irodalmunkban a göttingai kör bálványozott mintaképe, Klopstock is, a kit a Hainbund tagjai embert szinte már meg sem illető rajongással tiszteltek. Klopstock irányára több pontban érintkezett a Hainbundeval s azokban a tulajdonságokban is, p. o. a tüzes hazaszeretetben, melyeket a mi szentimentális költészünk nem utánzott. Nagy tekintélyét azonban vallásos eposzának köszönte, s igazi érdeme a német nyelv és verselés kiművelesében határozódik. A mikor a mi közönségünk megismerkedett a német szentimentalizmussal, akkor Klopstock már elvesztette vezető szerepét, s *Messiásának* 1773 ban megjelent utolsó énekeit hideg gúnynyal fogadta hazája. A mit ekkor nemzete megtagadott

¹⁾ Levele Rádayhoz 1788. okt. 15. (Kaz. Lev. I: 226.)

²⁾ Német forrására utal az *Orpheus* I: 103. jegyzete.

³⁾ Hogy Batsányi e korai Ossian-fordításai németből történtek, Kazinczytől tudjuk. (Kaz. Lev. XIII: 77.)

⁴⁾ Petersenre maga hivatkozik naplójában. I. Kaz. Lev. II: 591.

tőle, azt teljes mértékben megadta neki egy magyar követője, Kazinczy Ferencz, a ki életének legszebb éveit áldozta arra, hogy behatoljon Klopstock műveinek szellemébe. Azóta, hogy 1781-ben Eperjesen a szép Steinmetz Ninontól Klopstock nevét meghallotta, s a következő évben Pesten megszerezte a *Messias* teljes szövegét, gyakran egész napokat és éjjeleket töltött a nagy költemény olvasásában. A vallásos eposz egészen elragadja, de egyelőre csak gyönyörködik benne, s évek telnek el, míg elhatározza, hogy első tiz énekét lefordítja prózában. Az elhatározás gyorsan tette érik, s már 1788—89-ben, a *Kassai Magyar Museumban* mutatványokat közöl a készülő *Messias*-fordítás I., II. és VII. énekéből, 1790-ben pedig előfizetési fólihívást bocsát ki a teljes tiz-énekes fordításra. 1794-ben készen áll a magyar *Messias*, s ugyanakkor megkezdi a prózai szöveget jambusokba átirni. Az I. énekkel el is készül, de még az év telén elfoglák, s így mind a prózai fordítás kiadása, mind a verses átdolgozás örökre elmarad. Az utóbbinak lett volna talán irodalmi értéke, ha hatása nem is, de a prózai fordítás teljesen elhibázott munka volt, szolgai fordítás, mely az eredetinek nemcsak szavaihoz, hanem még szórendjéhez is ragaszkodott, s ez által még jobban megnehezítette a nehéz költemény szépségeinek elvezését.

Kazinczy idő közben megismerkedett Klopstock ódáival is, s már a nyolcvanas évek vége óta fordítatott belőlük. Az ódák átültetésében azonban nem volt útiörö, megelőzte őt Szilágyi Sámuel, debreceni tanár, majd püspök, aki egy kellőleg nem ellenőrizhető hiradás szerint már a század közepén fordította Klopstock ódáit. Ha e hír nem igazolódik is, az elsőség mégis Szilágyié, mert egy közvetetlenül halálá előtt (1785) fordított ódája (*Oh mely drága király...*) épen Kazinczy közvetítésével reank maradt.¹⁾ Maga Kazinczy még budai fogsgában is fordított Klopstockból, s bár fordításainak egy része elveszett, egy vallásos, két hazafias és őt szentimentális ódának bírjuk tőle a fordítását (1788—1795-ből). Ez utóbbiak közül a *Das Rosenband* című költeményét Verseghy is átültette *Czidli* címmel, épen abban az időszakban (a 90-es évek első fele), a mikor Kazinczyt is Klopstock ódái foglalkoztatták. Kazinczy még a Klopstockhoz

¹⁾ Olvasható Kazinczy Levelezésének II. kötetében (130—132. l.).

csatlakozó Denis Mihálynak is lefordította két hazafias versét (*Gibraltar, Das Donnerwetter*), s így a Klopstock keltette irodalmi mozgalom utolsó csapása is Kazinczy költészetiében pihent meg.

A Hainbund működését megelőzve, de Klopstock irányához hozzáfüződve dolgozott a XVIII. század második felében a svájci Gessner Salamon, a német Theokritos. Melléknevére csak költői műfajaival, s nem azok értékével szolgált rá. Idilleket, elbeszéléseket és színjátékokat írt a görögök szellemében — a mint ő gondolta. Valójában ép oly kevés az ő pásztor-költészettelben a görög szellem, mint a francia pásztorjátékokban. A nevek görögösen hangzanak, de már a milieu csak látszik görögnek, s az a naivan szentimentális szövédék, a miyé az anakeoni, biblini és klopstocki motivumokat összefonja (Scherer), hazug, mesterkélt világba van állítva, s édeskés, kerestett szóáradatba van meritve. Íróink előtt azonban, a kik a görög költészettel nem ismerték, új volt ez a világ, kedves a hangulat és tetszetős az előadása. Még a fogyatékos műveltségű Kónyi Jánost is megragadta, aki minden más írót megelőzve, Gessner őt énekes prózai elbeszélését *Abel Cain által lett halálá* címmel már 1775-ben lefordította s tizenöt év múlva egy másikat, *Der erste Schiffert, Az első hajós* címm alatt.

Kónyi fordítása bevezette irodalmunkba Gessnert. A műkedvelő — hivatott íróinktól lenézett — strázsamester fordításai azonban, bár sokan olvasták sima, de terjengős prózáját, nem adnak semmit Gessner sajátos költészeteből, s közönségünkkel az édeskés német költővel az a magyar író ismertette meg, aki leginkább szívén hordta a német irodalom elterjesztését: Kazinczy Ferencz. Már 1775-ben kezébe került Gessner két idilli, s hővágya támad megismerni többi műveit is. Nem nyugszik, míg meg nem szerzi őket s ekkor önfelületen merül el tanulmányozásukba, barátja, kísérője, minden nap társasága lesz a «német Theokrit». Saját szavait idézem: «Je mehr ich ihn las, desto mehr loderte die Flamme der Nacheiferung in meinem Herzen auf. Ich lernte Stellen, die mir gefielen, Wort zu Wort, und bald darauf fing ich seine Idyllen zu übersetzen.»¹⁾ Ez a for-

¹⁾ Levele Gessnerhez 1782. okt. 19. (Kaz. Lev. I: 38.)

dítgatás 1780-ban történt; evvel nyílik meg Kazinczy öntudatos írói pályája. Pályája első feleben épen az a legföbb írói ezélje, hogy Gessner műveit átültesse. Klopstock mellett Gessner lesz az ideálja, s az íróban megszereti az embert is. Levelezésbe boesátkozik a svájci költövel, majd halála után az özvegyével, a kit túlárado, fiatalos lelkesedésével anyjának szólít. Egész Gessner-kultuszt csinál s tizenöt évig szünet nélkül foglalkozik művei fordításával, úgyhogy e tizenöt év alatt ugyanannyiszor dolgozza át készülő fordítását. Az idillek az utolsó simítás hiján már 1782-ben készen állnak magyarul.¹⁾ 1785-ben már le vannak irva nyomtatásra, de annyi a gondja, annyira aggódik műve sikerei, hogy még három év telik el, miig 1788-ban a testőrök és Ráday sikerén főlbuszulva, ki meri adni *Gessner idylliumai* cím alatt. Mikor évek múlva visszagondol fordítására, nincs vele megelégedve. Úgy látja, hogy keze gyakorlatlan volt s nem elég biztos. Tévedett. Fordítása nemesak hű, mely még árnyalataiban is visszatükörözi eredetijét, hanem magyaros, jóhangású, ritmikus is,²⁾ igazi műfordítás, az első irodalmunkban s magának Kazinczynak egyik értékesebb munkája.

Ez alatt szorgalmasan dolgozott terve megvalósításán, az egész Gessner átültetésén. Még ugyanabban az évben megjelenik a *Kassai Magyar Museumban* az *Féjszaka*, 1790-ben az *Orpheus*-ban a *Szemira* és *Szemin*, s az *Ábel*en meg az *Eranderen* kívül készen áll magyarul Gessner minden munkája. 1791-ben az *Ábel*, s végre 1793-ban az *Erander* is kész, s mikor 1794-ben egyik-másik Gessner-darab már tizenötödik átdolgozását is megérte, az egész kéziratesomó Wieland *Gráciáival* s Anakreonnal együtt elvész!³⁾ Kazinczyt lesújtja a csapás, de erejét nem bénítja meg: rögtön hozzájár a veszteség pótiasához, de az új dolgozat, most már a teljes Gessner, esak 1815-ben jelenhetik meg, s így kivül esik tárgyalásunk körén.

A Kazinczy fordította Gessner-idilleket nagy tetszéssel fo-

gadta a közönség, de már az a Gessner-kultusz, melyet Kazinczy kezdett, nem talált sok hívőre. Csak két írónk van e korból, a kik megérzik Gessner tanulmányozásának hatását. Az egyik Szentjóbi Szabó László, aki Rousseau *Emilejének* egy részletét *A kívánság* címmel idilli dolgozva át, egy-két vonást, így a címet Gessner *Der Wunsch* című idilljéből merítette, a mely maga is Rousseau regényének köszönő létrejöttét.⁴⁾ A másik Csokonai. Egy elveszett verséről, *Reggeli dal a rózsához*, Toldy jegyezte fől, hogy Gessnerból fordította, három költeménye pedig Gessner költészeteiből veszi az indítékeit. Nem másol vagy utánoz, mint kortársai, hanem teremt, az átvett vonásokat beleolvasztja költeményeibe.

Igen jellemző Csokonai képzeletére, mi ragadta meg a figyelmét, s miként használta fől Gessnert. A német prózai idillekben s a közbeiktatott dalokban leginkább a leíró részletek kapták meg, a kis képek, melyeket Gessner fest. Vagy kiszínezi s a saját szemléletéből és képzeletéből merített vonásokkal kiengészíti Gessner rajzát, vagy költői eszmét kap belőle, dalra buszul s beledolgozza az eredeti egy párra kifejezetét. Az utóbbi eljárást a *Daphnis hajnalkor* mutatja, melynek alapja Gessner *Reggeli dala*,⁵⁾ az előbbi *A déli aggodalom* (1794) és a *Feredés* (1793). Az utóbbiban Neáthus rövid dalát (*Daphnis*, I. könyv) egész költeménynyé fejleszti, a másikat Gessnernek *A Mykon strköre* című idillije hívta életre. Érdekes a két kép összefetése. Míg Gessner párra vonással csak érezte a perzsélo nyári nap tikkasztó hatását, Csokonainál, az Alföld fiánál, a rajz egész képé szélesül.

E kapcsolatokra már régebben utalt az irodalomtörténet,⁶⁾ de egy másik, az előbbinél jóval erősebb kapcsolatot esak legújabban érintett.⁷⁾ Csokonai nagyon szerette Gessnert, idilljeit e

¹⁾ Szentjóbi Szabó valószínűleg Kazinczy fordításából ismerte Gessnert. L. Gálos Rezső dolgozatát az Irodalomtörténeti Közleményekben, 1908: 53. s. k. II.

²⁾ Kazinczy Gessnerból idézem a címeket, mert Csokonai kétségtelenül azt használta.

³⁾ Fürst Aladár, Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtörténeti Közlemények, 1900: 187. és 323. s. k. II.

⁴⁾ Ferenczi Zoltán, Csokonai, 54. 1.

⁵⁾ U. ott.

⁶⁾ Weszely Ödön megállapítása, L. Egyetemes Philologai Kézirány, 1891: 821, s. k. II.

⁷⁾ A kézirat később megkerült s jelenleg az Akadémiai Kézirattárában van.

műfaj legtökeletesebb példáinak tartotta, úgyhogy nemcsak fogásait leste el, nemcsak képeibe vett át vonásokat idilliéiből, hanem kísérletet tett arra, hogy idilljeinek sajátos jellegét a maga költészetébe átültesse. Beleélte magát az idillek affektált hangulatába, a pásztorköltészet hazug világába s Rozália iránt érzett szerelmét egy prózai idillben, *A csókokban* (1794), érzékitette meg. A kis történet, melynek főhösei Rozália és Melites álaceza alatt a költő, Csokonai leleménye, s a eselekvénye inkább Tasso *Amiyntasa*, mint Gessner *Daphnisa* nyomán halad, a melyre csak egy pár mozzanatban és nevben emlékezett, de a kerete, a görögös milieu s a szellemi határozottan Gessnerre vall. Az egész kétségkívül utánzat s magán viseli Gessner béklyegét, de azért Csokonai jogos tulajdona, részleteiben és componíciójában a magyar költő alkotása.

Az idilli, de már a hazug, görögös szín nélkül, jellemzi Kleist Ewald Keresztyénnek leghiresebb költői művét, *Der Frühlingset*, s ezen kapcsolatnál fogva emlékszünk meg róla Gessner után. A Haller és az angol Thomson (*Seasons*) nyomán készült leíró költeménye a földművesek életébe és abba a környezetbe vezet, az erdők, mezők világába, a melyben ez az egyszerű élet lepereg. Irodalmunkban Csokonai fordítása révén lett ismeretes, de már korábban is akadt tolmácsra. Szüts István fordította le *Erkölti és elegyes versek* című gyűjteményében (1791) s ezen kívül még öt más költeményet. A gyűjteményről alig vett tudomást a magyar közönség, s így a *Tavasz* is egyelőre ismeretlen maradt nálunk. Kleist költészetenek másik fele azonban, a melyivel az Anakreon-utánzók irányához csatlakozik, korán visszhangot keltett irodalmunkban, de ez már átvezet tárgyalásunk következő fejezetéhez.

10.

Az anakreoni költészet.

A szentimentalizmuson kívül a másik német irodalmi áramlat, mely költészetünkre mély, szélesen gyűrűződő hatást tett, a német anakreoni költészet. Ez az áramlat, mely szülőházájában a szentimentális irányt megelőzte, hozzáink megkésve, majd egy évtizeddel utána érkezett el, de hatása mérközik amazéval.

Könnyű, kedves költészet volt, Epikuros tanítványaiból illő poeziis. Könnyelmű, léha világfol fogás szülte. Az élet csupa játék, komolyan venni, az ember rendeltetésén, hivatásán elmélkedni céltalan fóladat. Minek búslunk az élet sok terhén, baján, minek törjük magunkat komoly munkában; a jutalom egy, a kora halál vagy a késő vénsgé. Elvézzük hát a »bort, dalt és szerelmet«, a mint már az ókor nagy költői, a görög Anakreon, s méltó tanítványa, a római Horatius, hirdették. Azoknak a hallei költöknek, a kik Hagedorn korábbi, rokonszellemű kísérletei után ezt a léha, de szeretetremélő költői irányt elterjesztették, valóban Anakreon s a neve alatt járó gyűjtemény volt a mintaképük. Az ő költői eszméit és indítékeit énekeltek meg, az ő szellemében s az ő képzelet-világának sajátos elemeivel. Eltanulták formáit, a rövid, zengzetes sorokat, az ő isteneinek hódoltak, Venusnak és Bacchusnak, Amornak és Cupidúnak, az ő görög leányainak nevét hangsújtatták német versekben is, Lalaget, Chloët, Chlorist. Mélységek oly kevés volt e német Anakreon-utánzatokban, mint őszinte-ség és igazság, csinált tanult költészet volt, apró, finomra císzolt műalkotások hosszú sora, de a mint az érdes kódarabot szép simává gömbölyítő a rohanó patak, az ő kölcsonvett gondolataikat is keces, izléses, tetszetős műdarabokká formálta a hosszú gyakorlat, az új meg új kísérletezés.

E tetszetős alkotások Németországban az új irány számára az íróknak egész sereget nyerték meg, a kik több-kevesebb verssel siettek áldozni az illatos, rokokó oltáron. Csak a nevezetesebbeket említi, ott vannak Kleist, a *Tavasz* szerzője, Jacobi, Weisse, s maga a nagy Lessing sem restellt egy-két anakreoni dallal könnyíteni lelkén. Ramler pedig többkötetes gyűjteményét, a *Lyrische Blumenleset*, nagyrészt ilyen Anakreon-utánzatokból állította össze.

Mikor e német anakreoni versek eljutottak hazánkba, a 80-as évek második felében, költészetünk épen annak erezte legtöbb hiányát, a mi e kései jövevények legjellemzőbb tulaj-donsága volt, a könnyedségnek és zengzetességnak. Amade és Faludi verseiben megvolt ugyan minden a két becses vonás, de azok nyomtató műhelyt nem látva, kéziratos alakjukban nem válhattak általán ismertté, az újabb magyar versek pedig, a franciaiások és deákosok művei, homlokegyenest ellenkező jelle-

műek voltak, terjengősek és feszesek, komolyak és nehézkesek. Mint az eltikkadt vándor a friss forrásában, oly mohón kaptak íróink ezen az újszerű szellemi táplálékon. Anakreon első magyar híve, Zechenter Antal, még a görög mesterhez, magához Anakreonihoz fordult, de már ő is megerintette a nyugati szellő, mert a címülap büszke kijelentése ellenére, «egyenesen görög nyelvből», nem az eredetiből, hanem Földi János tanúsága szerint¹⁾ Anakreon valamelyik német fordításából ültette át a teosi költő pajkos, kedves dalait. Az Anakreon-utánzatok fordítóinak sorát az örökkifű Ráday Gedeon nyitja meg Jacobi János Györgynak *Nach einem alten Liedjét* fordítva le *Mezei dal* címmel, s példájára Szentjóbi Szabó szintén átülteti a német verset *A poéta* címmel. Követi még az öreg főurat két hű munkatársa: Batsányi az ugyancsak Jacobitól fordított *Chloris*-szal, és Kazinczy Götz, Kleist és Lessing egy-egy anakreoni versének fordításával. Kazinczy *Orpheusa* közli magyarul Uz egy verset is *Az álom* címmel, Gy. Tsépány István tollából. Majd Szüts Isvánnak 1791-es gyűjteménye, az *Erköltsei és elegyes versek*, szegődik az új irány szolgálatába. A német anakreoni költészet kengyelfutójának, Hagedornnak, tizenhárom, s a Gleimekhez csatlakozó Kleistnek négy versét közli magyarul. Ugyaneuk Hagedorn verseiből fordított egy éneket és egy epigrammot Kováts Ferencz is, Kovács Pál atya,²⁾ de fordításai mindenkor kezirathban vannak.

Ebbe a körbe tartoznak Révai Miklós szerelmi énekei is (p. o. *A szerelem énekesihez, Lutza szépsége, A szökerevén Kupidó, Kupidó éneket kér a költőtől, Szeretővel való öszve jövés, Szerető kivánság, A meghult szeretet*, stb. 1787), a melyeknek eredetiségett — noha eddig nem vonta kötsegébe a tudomány — nem tartottam sokra, csak azt nem tudtam, milyen forrásra gyanakodjam. Irodalmi műveltségénél fogva ismerhette mind a görög, mind a német anakreoni költészetet, de nem volt adatunk, ismerte e valóban egyiket vagy másikat. Inkább csak szellemük anakreoni, tárgyaik epikus jelleménél, előadásuk részletező mennyénél fogva azonban minden a kettőtől kissé távolabbi állnak s inkább egy magyar költőhöz esatlakoznak. Faludihoz: Révai

kézirati hagyatékában van azonban egy füzet,³⁾ melybe e versei közül egyet-kettöt belemásolt ezzel a megjegyzéssel: «Többire német és frantz énekesek utánn». Bár ez a meghatározás nem elég pontos, annyit most már kétségtelenül meg merek állapítani, hogy Révai e versei az anakreoni iránynak aránylag korai termései és valószínűleg nagyrészt németből való fordítások. Megérösi e nézetemet, hogy később Uznak említett *Der Traumját* és Kleistnek *Amagntját* is lefordította, de mivel akkorra már költeményes kötete megjelent (1787), e versei kézirathban maradtak.⁴⁾

A 80-as évek második felében kerülnek Verseghy kezébe Ramler *Blumenlescén* kötetei. A sokat szenvedett, irigyeitől és ellenségeitől zaklatott költő a sivár valóság elől nagy gyönyörűséggel menekült Anakreoni napsugaras, derült világába, annál inkább, mert a dal és zene neki is minden nap szükséglete volt, s szívében valóban égett a szerelem. Nem lehetetlen, hogy mikor az első dalokat megkezdte átültetni, avval a céllal tette, hogy a mint ő fölvidította e pajkos költészet, ő meg magyar verseivel melancholikus Krisztinája arcáról üzi el a derűt. Gyors egymásutánban elkészült Gleim és Uz egy-egy, Lessing két kolteményének fordításával — ez utóbbiak egyike ugyanaz a *Die Gewissheit (A boriszak)*, a melyet Kazinczy *Holnap* címmel fordított le. Ezekben kivül a *Blumenlesen* míg tizenegy darabját dolgozta át, hol lívebben, hol szabadabban, s mivel ezek az utánzatai egy közföltünést keltett könyvében jelentek meg, a költészet eredetét, hivatását és eszközeit fejegető *Mi a poesisben* (1793), rövid idő alatt széltében ismertekké váltak. A mint a szentimentalizmusnak Kazinczy, akként az Anakreoni nyomán járó költői iránynak Verseghy a magyarországi apostola, ő az, a kinek a működése az irányt nálunk népszerűvé tette. Utána, a következő évben, Kármán *Uraniája* hozott két Kleistből fordított anakreoni darabot, a *Lalaget* és egy epigrammot, a melynek magyar címe *Egy festett rén asszonyra*. Még Kis Jánosnak is van két e körbe tartozó fordítása, a Gleim után készített *Amália* (1792—1795) s *A jövendőbeli szerető* (1793), melynek mintája Uznak *Die Geliebte* című kolteménye.

¹⁾ Levele Kazinczyhoz, 1791. márcz. 9. (Kaz. Lev. II: 175.)

²⁾ U. ott, quart. Hung. 1301.

Alig öt esztendő alatt íme ennyi virágot hajtott Anakreon költészettelnek német földből magyar talajba átültetett fája. A fa azonban gyökeret is vert s új, friss hajtásokat termett. A német minta után többé-kevésbé eredeti magyar Anakreón-utánzatok születtek, s velük bevónult irodalmunkba ennek az iránynak sajátos szelleme, hangulata. Mikor azonban e külföldi hatás alatt, de több-kevésbé eredetiséggel termett magyar Anakreón-utánzatok mintáit nyomozzuk, leküzdhetetlen nehézségekbe ütközünk. Mivel ugyanis maga az ösforrás, a görög anakreoni gyűjtemény szintén ismeretes volt költőink előtt, nem tudjuk oldonteni, mennyire termékenyítette meg költőink képzeletét a görög lirikus, s mennyiben német utánzói. A mi a leghatározottabb jele az anakreoni költészettelnek, a könnyed tárgyak, a léha szellem, a pajkos hangulat, a görögös motivumok, az közös mind a két forrásban. A mennyi kétsegéten nyomra akadunk, az azonban minden a német irodalom felé vezet.

Nem számítva azokat az írókat, a kik mint az említett Zechenter, Földi és Édes Gergely Anakreón verseit — ha német közvetítéssel is — pusztán fordították, négy magyar költő művein érzik meg különösen az anakreoni költészet hatása: Faludin, Arankán, Verseghyn, Csokonain és, de már kevésbé, Daykán. Ez utóbbi,¹⁾ valamint Aranka mindenetre német mintára írta Anakreón-utánzatait.²⁾ Verseghyre nézve szintén alig lehet kétsegé. A ki annyira ismerte a német irodalmat és épen azt a felét, mely Anakreón hagyományaira támaszkodott, a *Blumenlese* szorgalmas fordítója, eredeti anakreoni verseiben is valószínűleg a németeket s nem a görög költőt követte, noha költőink között Ungvárnemeti Tóth Lászlóig ő tudott legjobban Anakreón nyelvén. Körülbelül tiz olyan költeményt írt a 80-as évek végén, melyek egész fölfogásukkal, motivumaikkal, előadásukkal beleilleszkednek az új irányba. (*Szerelmes üzenet, Rozilis és Dafnis, Fillint, A hívség, Amor és a halál, Az erdő, Dafne, Klári, Doriska, Thirzis és Kloé.*) Ezeknek, úgy látszik, nincs

¹⁾ L. Gálos Rezső, Dayka Gábor költészete, Egyetemes Phil. Közl. 1913: 151.

²⁾ Olvashatók Kaz. Lev. II: 61—62. L. Ráday levele Kazinczyhoz, 1790. Ápr. 9.)

egyenesen, közük Anakreónhoz, azaz minden német közvetítéssel származtak belőle. De már az *Amor* című meggondolásra készítet. Versformája is elütő, jobban közeledik Anakreón formájához, mint többi verséé, szelleme is tisztább, az egész görögösebb, mintsem német közvetítésre gondolhatnánk.

Legbonyolultabb a probléma Faludira vonatkozólag. Hogy kedves, pajkos rokokó történeteit (*Phyllis, Clorinda*) idegen forrásból merítette, a felöl eddig sem volt kétség, de tudományunk nemesak az utánzott költőnek, hanem még az átadó irodalomnak sem tudott nyomába jutni. Toldy az olasz irodalomra gyanakodott, mások a franciára, magam a németre. Legújabban azonban megkerült a *Phyllis* német eredetije, egy a XVII.—XVIII. század fordulóján működő névtelen német költő *Phillis an der Quelle* című versében¹⁾: ez a körülmeny valószínűvé teszi, hogy a *Clorinda* is, valamint a Faludi leíró költeményeiben szereplő rokokó mozzanatok a német irodalomból kerültek át költészettelébe. Söt valószínűnek tartom azt is, hogy Faludi enémű verseiben egészen német költeményekre támaszkodott, így ő tulajdonképen nem is itt, a német Anakreón-utánzók tanítványai, hanem a fordítók között fogjuk majd emlegetni.

Csokonai Anakreón-utánzatai már kívül esnek a megállapított időkörön — az 1802-ben keletkezett bevezető versén kívül minden datálható anakreoni dala 1797-ből való — azért csak megemlítiük, hogy az ő költészetre kétségtelenül minden a két nép költészete hatott, a görög és a német. Az anakreoni gyűjteményt nemesak igen jól ismerte, hanem igen értékes, jó forrásokból merített tanulmányt is készített róla, a csíkóbörös kulaeszhöz intézett *Szerelmedala* pedig, mely valószínűleg korábbi versei közé tartozik, címét és alapgondolatát Kleistnek *Liebeslied an die Weinflasche* című költeményéből vette.

Egy-két nyomra még akadunk, melyek azt mutatják, hogy irodalmunkra hatott a német anakreoni költészet, akár eredeti formájában, akár magyar tolmácsolatok útján. Így Fazekas Mihálynak költői működése legelejéről származó «czikornyás, rokokó hármás dala», a *Szerelmem*, a mint már életirója, Tóth Rezső,

¹⁾ Trostler József szíves közlése.

megállapította,¹⁾ s a szintén ifjúkori verse, *A senduló bajuszhoz*, német divatos dalok utánzása. A hullám aztán lassan elpihent, megszólalt Kisfaludy Sándor, majd Berzsenyi és Kölesey, s az ő egészen eltérő természetű költészetük más irányba terelte a fejlődést.

11.

Blumauer és az alszerű költészet.

Németország költészetében már korábban beállott a nagy változás. Hatalmas költői egyéniségek, a német szellem leg-kiválóbb képviselői, szólaltak meg. Hangjuk elhatott hazánkba is, de megkésve, a század utolsó évtizedében. Ennek, a leg-nagyobbak keltette irodalmi hirtásnak vizsgálata előtt még meg-említem, hogy az osztrák örökösi tartományokkal mindenkből élénkülő érintkezesünk egy esomó kisebb értékű német költői munkát juttatott el hozzánk. Alkalmi versek (p. o. Haschka Lörinez Lipóttól, a *Gotterhalte* szövegének szerzőjétől), költői alakba foglalt politikai és vallásos röpiratok (Trenck bárótól) és ismeretterjesztő művek (Engel J. J.-től), anekdoták, leírások s ezeken kívül egy pár igénytelen költemény (p. o. Rudolphi Karolinától). Nagy részüket magyar lapjaink, a *Bécsi Magyar Musa*, az *Orpheus*, az *Urania* ismertették meg közönségünkkel, többnyire a bécsi folyóiratok közvetítésével, fordítóik pedig irodalmunknak szorgalmas, de kisebb tehetségű munkásai közül kerültek ki (Tsépány István, Czinke Ferenc, Nagyváthy János, András Sámuel, Ivánkai Vitéz Imre, Szatsvay Sándor, Ungi Pál, Sáray Sámuel), sok fordítás meg, épen úgy mint a német eredeti, a fordító nevének jelzése nélkül jelent meg. Irodalmunk vezéregyéniségei közül csak egyet-kettöt találunk közöttük: a Bessenyei *Podotz* és Kazimirját fordító Kazinczyt, Rádayt, Verseghyt, Révait, Kármánt; jobb nevű írót is keveset: Földit, Aranka Györgyöt; irodalmi értékű munkát egyet sem. Épen ezért ennek a — nevezük — osztrák irodalmi áramlatnak magyar jelentkezéseiről, melyeknek száma majdnem megüti a félszázat, egyszerűen csak megemlékezünk s névszerint minden-

össze egy írónak magyar követőiről emlékszünk meg. Ez az író Blumauer.

Blumauer a népszerűségét nálunk ép úgy, mint német földön paródiáinak és vaskos, alantjáró komikumának köszönhette. A félvilágosodás hivei, a magyar szabadkőművesek előtt kedvelt volt új társuk, az exjezsuita, szabad szelleme és vallásekkellenes tendenciája miatt is. Így a *Glaubensbekenntnis eines nach Wahrheit Ringenden* című versét, a melyben bite és értelme között folyó küzdelmet énekli meg, hárman is átültették, Fekete János gróf, Sárközy István és Dayka Gábor, mind 1794 előtt. Szatirikus versei közül való a *Stutzerlied*, a melyet Kazinczy *Orpheusa* közölt Gy. Tsépány István fordításában (*Egy gögös leánykahoz*), s a *Klage eines Landmädchen*, melyet Révai Miklós dolgozott át magyarra *A jábor falusi leány* cím alatt. Nem tárgyat vett át Blumauertől, hanem a szatirikus hangot s a csufolódás eszközeit tanulta el tőle Szatsvay Sándor, a *Magyar Kurir* s a *Bécsi Magyar Musa* szerkesztője, aki több szellemmel, mint költői tehetséggel írt gúnyos verseiben egészen Blumauer hatása alatt áll. Versei ujságaiban nagyrészt névtelenül jelentek meg, vagy épen kéziratban maradtak, s így ma már ezt a Kemény József gróftól megállapított hatást¹⁾ igazolni és kifejteni nem tudjuk.

Blumauer alszerű költeményeinek átültetését Szalkai Antal kezdte meg Vergilius travesztált *Aeneis*ének fordításával (1792), folytatta Csokonai. A *Lilla* költője, a kiben a természettől meg-lévő nyereséget és pajkosságot a débreczeni diáklelet még fokozta, nagy kedvvel forgatta Blumauernek az illem határait érintő vagy épen átlepő versait, s mestere példájára ő is szivesen áttevedt az obscoenitás területére. Meg is bühnöhödött érte. Kazinczyék elfinomult izlése megütközött, s joggal, pajkos tréfáin, de góncsolói nem gondoltak arra, hogy a fiatal kor kicsapongó jókedvűvel mentsék e nemű alkotásait, s még inkább avval, hogy e pajkos verseit nem a nyilvánosságnak, hanem bizalmas baráti körnek szánta: eszeibe sem jutott, hogy kinyomtatva őket, a maga költői hírének öregbitésére használja fől. Határozott Blumauer-hatást állapithatni meg a későbbi korból való Árnyék

¹⁾ Fazekas Mihály versei. Kiadta Tóth Rezső (RMK. 17.) 24. I.

székhez írt ódát nem számítva (eredetije *Ode an den Leibstuhl*) egy ifjúkori kísérletén (*Az asszonyok állhatatlanságáról*) és *Az elmatronásodott Dorison*, mely retrospektív előadásában nyújtja azt, a mit Blumauer mint szomorú jövőt rajzol a fiatal leány elé (*Stutzerlied*). Bár a két kép között sok az eltérés, vannak, s egyszer szó szerint is, egyező mozzanatok.

Legtöbbet köszönnek azonban Blumauernek obscoen epikumai.¹⁾ Elsősorban a külső formájukat, azt a stanza-szerű versmertéket, melyet Csokonai enemű elbeszélő költeményeiben s csak ezekben használ. E Blumauer-stanzának rövid sorai, sűrű rímei valóban igen alkalmasak a komikum fokozására. De Blumauer hatása mélyebben is jár. A *Békaeğérharczról* (1791.) maga Csokonai mondja, hogy a Homeros nevéhez fűzött paródiát Blumauer módjára travesztálta. Bövebben kifejtve ezt az általános meghatározást, azt jelenti, hogy gondolatokat, fordulatokat nem vett ugyan át Blumauertől, de a görög tárgyat az ö példáján fölbuzdulva szötte át meg át mindenféle alszerű élczzel s tréfás vonatkozással a korabeli politikai viszonyokra, a franciaországi és magyar parlamenti állapotokra. Ép olyan szabadelvű, mint mestere, de sokkal erősebb a nemzeti érzése, s így első sorban a politikai életnek azon tényezői ellen fordul (társadalmi osztályok és fölfogások, politikusok), melyek a nemzet haladását konzervativizmusukkal és rideg önzésükkel meg akarták akadályozni.

Másik effajta eposza, *Az istenek osztozása vagy a mennyei diéta*, még jobban érezte Blumauer befolyását. Itt is csak a travesztia módját tanulta Blumauertől, de jobban ragaszkodik mestere szelleméhez. Gúnyos cézálásai már nemesak politikai természetiük, hanem gyakran irányulnak nála is, mint Blumauernél, a katholikus papság és pápaság ellen. E művéhez azonban már nemesak Blumauertől vett ösztönt, hanem Bürgertől is, aki *Prinzessin Europa* című még 1777-ben Jócosus Hilarius név alatt írt költeményében ugyanarra az útra tévedt, mint

¹⁾ Blumauer *Aeneisének* a magyar irodalomra gyakorolt hatását illetőleg I. Széchy Károly: P. Horváth Endre és Blumauer, Irod. Közl. 1894:428. s. k. lk. és P. lay Vilmos: Blumauer travesztált *Aeneise* és hatása a magyar irodalomra. Budapest, 1904.

Blumauer: az antik mythologia parodizálásával összekapcsolta az alszerűt s a komikum e kettős forrását böven megnyitva, a harsogó nevetést tartotta igyekezete legmeltóbb jutalmának. Csokonai ekkor Bürgert még nem ismerte s a *Prinzessin Europat* nem is német eredetiben olvasta, hanem Péli Nagy Gábor kéziratos magyar fordításában (*Europa elragadtatása vagy Crimen raptus*), melyet sokáig, de alaptalanul, magának Csokonainak tulajdonított az irodalmi köztudat.

Valószínűleg szintén kapcsolatos Blumauer nevével Csokonainak az a pamphletszerű apologiája, melylyel magát a *Békaeğérharcz* miatt tisztázni akarta. A kapcsolat kissé laza, mert azt a vitairatot, melyet ez az elveszett s Csokonai életének egy későbbi szakából való apologia mintául vett, nem maga Blumauer írta, hanem az ő szellemében egy jó barátja. E vitairat rendeltetéséről és szelleméről kellő fogalmat ad a pusztai ezime is: *Blumauer bey den Göttern im Olympus, über die Traversierung der Aeneis angeklagt.*

S ha már akarva-akaratlan erre a siklós talajra léptünk, említsük meg, hogy a kényes Kazinczy, Csokonai fiatalos nyereségeinek kimeletlen birája. Kästnernek, a németek hires matematikus-epigrammatikusának, nemesak *Brutus und Caesarját* fordította le 1775-ben, mint első költői kísérletét (*Caesar és Róma*), hanem tizenöt év múlva, 1790 körül, egy másik, épen nem ártatlan epigrammját, melynek tartalmára elég világot vet a magyar ezime: *Egy maîtresse sirkörére*. S Kazinczy mégazzal sem mentheti magát, hogy legalább szellemes az epigramma ötlete!

12.

A klasszikusok. (Lessing, Wieland, Goethe, Schiller.)

Áttérve már arra a szellemi mozgalomra, a melyet Németország klasszikus költői a mi irodalmunkban keltettek, eszéldöt-tan kell megállapítanunk, hogy Lessingnek és Wielandnak, Goethenek és Schillernek hatása nemesak költészetiük jelentőségevel nincs arányban, hanem még az előbbi irodalmi áramlatok hatása mögött is elmarad, mind terjedelemben, mind mélyseg-ben. Műveiket olvasták ugyan, eleget is fordítottak belőlük, de

annak, hogy behatoltak volna szellemükbe s remekeiktől megihletve az így vett hatást beolvasztották volna a maguk költői egyéniségebe, mint később Berzsenyi Horatiuset, Vörösmarty Homerosét, Arany Byronét — nincs semmi nyoma. Kazinczy ugyan később, pályájának második felében, Goethe német-gorög classicismusának híve lesz, de még ekkor is inkább Goethe törekvéseit érti meg, s nem műveit. S épen Kazinczy példája, ki a *Werther* helyett annak értéktele utánzatát, az *Adolfs Briefet* fordítja, symboluma annak a viszonynak, a melyben a XVIII. századi költészettünk a német irodalommal állott. Ösztönt, buzdítást költőink csak a kisebb egyénisegektől merítettek, a nagyobbakat talán csodálták — ha ugyan egyáltalán megértették őket. Valóban költőink közül igen kevésnek volt olyan fejlett izlése, olyan finom érzéke, hogy egy goethei dal szépségeit fő tudta volna fogni. Az ő érzésvilágukhoz és műveltségükhez minden esetre közelebb állott Hölty és Matthisson!

E korszak irodalmából mindenössze egy példát idézhetünk arra, hogy magyar költő a német lira elsőrangú remekének hatása alatt próbált költeményt irni. Kis János volt ez. Schillernek *Die Götter Griechenlands* című «mennyei költeményét nagy tüzzel olvasván, kisétált 1792-ben Jenából egy Dichtergang nevezetű kies sétáló helyre, 's az ott támadott elmélkedés a Schiller által okozott enthusiasmussal szülte» a *Hymnus a bőlcseggéhez* című magyar verset.¹⁾ Ha megemlítjük, hogy Herder gyűjteményének *Stimmen der Völker in Liedern* egy darabja keltette életre Verseghynak egy költeményét (*Lilla*, első cizme szerint *Laura*, 1791), és hogy Goethe egy dalát, *Erster Verlust (Ach wer bringt die schönen Tage)* 1794-ben ketten is lefordították, Kazinczy és Dayka (az előbbi *Az első veszteség* címmel, az utóbbi elveszett); akkor minden magyar lirai költeményt föl soroltunk, mely a német irodalom legnagyobbainak köszönő létéit.²⁾

E nagy költők epikus és drámai alkotásai azonban már közelebb férköztek iróink lelkehez s ezért legalább fordításai-

nak bővében vagyunk. Legtöbbet Wielandot olvasták és fordították, aki három magyar költőnek volt kedvelt írója: Ányosnak, Kazinczynak és Kisfaludy Sándornak. Ha Wieland olyan mértékben termékenyítette volna meg költőink képzeletét, a mennyi gyönyörűséget benne találtak: akkor hatása mélységre és egymességre nézve minden német költöt meghaladta volna.

Az élénk képzeletű, forró vérű Ányost Wieland érzéki képei kapták meg, s barátja, Kreskay Imre alig tudta visszatartani a veszedelmes olvasmánytól. A *Graziennek* egy részletét le is fordította s beleiktatta *Érzékeny levelek* (1779) című hosszabb versébe (IV. rész), mely egy külső mozzanattal, a prózában és versben írt részletek váltakozásával, a maga egészében is emlékeztet Wieland művére. Még Ányosnál is korábban fordította Orczy Lőrincz Wieland *Agathonjának* azt a részletét, mely később a *Kassai Magyar Museum I.* kötetében jelent meg, 1788/89-ben. A XVIII. század nyolcadik évtizedének vége különösen gazdag Wieland-fordításokban. Ekkor (1786) fordítja Kováts Ferencz az *Araspes und Pantheát*, azt a *Kyropaideia* alapján megírt regényes elbeszélést, melyben Wieland egyik «égi»-nek induló, de «földi» módra végződő szerelmét örökítette meg, s a *Lady Johanna Grayt* (1788), a következő évben készítette Szentjóbi Szabó László a *Nachlass des Diogenes von Synope* című elbeszéléséből a *Glycerium Wielandból* című költeményét (1789). Még ugyanabban az esztendőben jelentek meg magyarul Wieland *Psalmusai* Wályi K. Andrásról fordítva Keresztyén érzékenységei címmel (újra 1791-ben). A következő évben (1790) hozza Kazinczy *Orpheusa* a Σωρπάτης πανόμενος egy törököt Ivánkai Vitéz Imrétől, aki ugyanakkor dolgozik a *Lady Johanna Gray* áltultetésén. A teljes Σωρπάτης a következő két évben két külön magyar fordításban lát napvilágot Sági Károlytól (1792) és Kazinczy Ferencztől (1793). Egy névtelen B.-jegyű magyar író, valószínűleg Batsányi, szintén 1792-ben a *Kassai Magyar Museumban* fordítja a *Neue Göttergespräche* egy darabját, azt, a mely Juno, Semiramis, Aspasia, Livia és Erzsébet királyné között lefolyt, s 1794-ben megjelenik az *Araspes és Panthea* is, de nem Kováts Ferencz, hanem egy másik P**** jegyű író fordításában. Korszakunk legvégén, 1795-ben, kezdi meg Kis János a *Musarion* áltultetését, de csak

¹⁾ Kis János írja Kazinczynak 1806. ápr. 2. Kaz. Lev. IV: 109.

²⁾ Lessingnek magyarrá fordított Anakreon-utánzatairól megemlékeztünk főnökebb.

öt év múlva, 1800-ban fejezi be, mik Dayka Gábor *Musarion*-fordítását, noha 1793-ban két ízben is hozzá kezdett, nem is folytatta.

Ez időtájt dolgozik Kazinczy is Wieland-fordításain. Kazinczynak még pataki diákok korában, 1777-ben, kezébe játszotta a véletlen Wieland munkái közül a *Szwozatyct*, a *Musarion* meg a *Graient*, s kedves olvasmányai lettek e művek, mielőtt még alaposan megértette volna őket.¹⁾ Időközben félretette ugyan Wielandot, de vissza-visszatért hozzá, új gyönyörűségért. Már 1790-ben megfogamzik agyában a gondolat, hogy lefordítja egyik-másik kedvelt darabját. A *Diogenes*-szel kezdi,²⁾ melyről fontebben már megemlékeztünk, folytatni akarja az *Abderitákkal*,³⁾ majd tervéről lemondva a *Graienhez* nyúl s már 1793-ban mutatványokat küld belőle Kis Jánosnak,⁴⁾ de minden, a mit belőle 1794-ig lefordított, még az év folyamán elkallódott.⁵⁾ Bármennyire lesuitja a veszteség, nem esik kétségbe s börtönének unalmát és aggodalmát úgy iparkodik eloszlatni, hogy költőjének emlékezetben örzött német sorait magyarra teszi át.⁶⁾ Később megszerzi a *Graient* s párral lapnyit fordít belőle.

Kisfaludy Sándor szellemét is ez időben foglalkoztatta Wieland. Utolsó testör-éveiben, körülbelül 1794-ben, nemcsak szorgalmasan olvasta, hanem meg is szerezte műveit, s kis könyvtárában, vagy félszáz munka között, Wieland hat művel volt képviselve. Legkedvesebb német olvasmánya az *Agathon* volt, Wieland négykötetes regénye. A regénynek pompás természeti képei, az érzéki szerelem csábító jelenetei s hösének, a szűzies Agathonnak, a nők kedvelte filozofusnak, sorsa annál inkább izgatta képzeletét, mert ő maga is hasonló helyzetben volt; őt is elcsábította a békciek ünnepelt, ragyogó szépségű tánezzosnője, Medina Mária — mint Agathont a bűbájos tánczú Danaë. Szerelmüket Wieland példájára, a ki e görög milieju regényben szintén a saját élete történetét eszményítette, s az

¹⁾ Pályáim Emlékezete (id. kiad.) 33. I.

²⁾ Levele Arankához 1790. jan. 26. Kaz. Lev. II: 47.

³⁾ Levele Wielandhoz, Egyetemes Philologiai Közlöny 1913: 631.

⁴⁾ 1793. júl. 27-i ki levelében. Kaz. Lev. II: 299—300. I.

⁵⁾ Levele Kis Jánoshoz 1794. okt. 6. U. ott 384. I.

⁶⁾ Levele édes anyjához 1795. febr. 25. U. ott, 399. I.

Agathon mintájára Kisfaludy regényben akarta megörökíteni, de a badacsonyi szüret emlékei s száműzése — a testőröktől egy garnizon-ezredbe — nem engedték tervét megvalósulni. Nagy veszteség irodalmunkra, mely ez által talán az első eredeti számba menő regényétől esett el vagy legalább is egy igen érdekes szépprózai munkától. Kisfaludy élményeiről *Naplójában* és leveleiben olyan közvetetlenül és érdekesen számol be, hogy ha költött meséjének fonalára kellő számú szubjektív elemet fűzött volna föl, valóban értékes művel gazdagította volna széprözsánkat.

Keresve annak a nagy hatásnak az okát, a melyet Wieland a XVIII. század magyar olvasóira tett, talán nem meséi érdekkességét, elbeszélő művészettel kell megjelölnünk, legalább nem első sorban, hanem azt a jelenséget, hogy képzeletével, már 1754 óta, különös kedyvel szállott vissza a görög világba, Perikles Athénjébe, abba a történeti korszakba, mely évezredek óta minden művelt ember ideálja volt és marad is évezredekig. A világ történetének ez a legnagyobb szerű korszaka tüneményes jelenségeivel, művészii, politikai és tudományos lángelmeivel, páratlan alkotásaival és eredményeivel, elevenedett meg az ő tollán, s a mi fogyatékosabbi műveltségű közönségünk, mely e meseszerű kultúra emlékeit és maradványait közvetetlen szemléletből, a források alapján nem ismerte, Wieland műveiből tanult meg érte lelkесedni. Ebbe a Wieland kulturtörténeti jelentősége reánk magyarokra nezve; irodalomtörténeti jelentősége nincs arányban az előbbivel.

A három legnagyobb német költő hatásáról abban az értelemben, hogy költőink eszmeinek, fölfogást, alakító módot kaptak volna tölük, egyáltalában nem lehet beszélni. Azon a párral körülölelve kivül, melyekről fontebben megemlékeztünk, csak drámai alkotásai kerültek át hozzánk. Lessing, Goethe, Schiller drámáit már ez időben is olvasták, fordították és magyar színpadon előadták, sőt nagy részüköt épen avval a céllal ültették át magyarra, hogy vele a magyar színészeti műsorát gazdagitsák. Két áramlat egyesülése szülte e fordításokat: egyik a német klasszikusoknak mindenből erősödő népszerűsége, a másik a magyar színpad iránti érdeklődés, mely irónikban fókoltette a dráma-költői ambícióit. Az utóbbi tényező egy új irodalmi hul-

lámnak nyitott utat, a melyről majd a következő pontban számolunk be, itt csak a három nagy német drámairó magyarrá vált műveiről emlékszünk meg.

A legelső írónk, a kit még pusztán az írói ambíció és nem a színpadi siker vágya vezetett el a német klasszikusokhoz, Kováts Ferenc volt. Nagy irodalmi műveltségevel sokirányú erdeklődést és gazdag fogékonysságot egyesített s már 1787-től kezdve tett kísérleteket a német klasszikus dráma elterjesztésére. Wieland-fordításairól már megemlékeztünk, ezekhez csatlakoznak még 1788–89-ben Lessing- és Schiller-fordításai. Mind a két írótól két-két darabot adott magyarul, Lessingtől a *Nathant* és az *Emilia Galottit*, Schillertől a *Räuber* — ez kétes — és a *Fiescot*. Ugyancsak a *Räuber* fordításával veszödött a fiatal Wesselényi hadnagy 1790-ben. Fordításának nem maradt több nyoma az egyszerű említésnél,¹⁾ de nem is lehetett több egy jóizlésű műkedvelő fiatalos próbálkozásánál.

Ugyanabban az esztendőben irányította figyelmét a német klasszikusokra az az írónk, a kinek nevét e dolgozatban legtöbbször említettük, Kazinczy Ferencz. A legrégebbi nyom, mely erre az erdeklődésre utal, az 1790. év elejére nyúl vissza, arra az időre, mikor ismeretessé vált, hogy József császár szakítva az uralkodás abszolutisztikus rendszerével össze szándékozik hivni a magyar országgyűlést. Ettől az országgyűléstől sokan, Kazinczy is, azt várták, hogy a nagy nemzeti reformok megvalósításán kívül alkalmat ad majd a magyar színpad fólállítására is.²⁾ Ettől a reménytől ösztönözve erősödik tetté az a szándéka, hogy a fólállítandó magyar színpad számára lefordítja a külföldi irodalmak remekműveit. Bár így Kazinczyt Kováts Ferenczzel és Wesselényivel szemben a színi siker reménye is vezette, mint korának legfinomabb izlésű íroja az irodalom követeléseit nem áldozta föl a színpad érdekének. A színészeknek fordít ugyan, de irodalmi céllal.

¹⁾ Kazinczy László írja bátyjának, Feroncznek 1791. jan. 14-én. Kaz. Lev. II: 5–6. A levél kelte a kiadás szerint 1790., de Váczy egy jegyzetben, u. ott 548. l. kiigazítja 1791-re.

²⁾ A Hadi és más nevezetes Történetek Szerkesztőségének, 1791. márcz. 8. Kaz. Lev. II: 45.

Először Schiller tragédiáira gondol. Mivel a *Fiescot Genuai zendülés* ezim alatt már az 1790. év februárjában munkába vette Kováts Ferencz,¹⁾ Kazinczy a *Don Carlos*hoz nyúl,²⁾ de úgy látaszik, csakhamar félretette Lessing *Miss Sara Sampsona* és Goethe *Stellaja* kedvéért. A *Carlos*-fordításból egy töredék maradt, a másik kettő azonban a következő év tavaszán már készen állott.³⁾ E két költő, Lessing és Goethe, szolgáltatnak ezután is anyagot dráma-fordító tevékenységének. 1793 közepén az *Emilia Galottin* és a *Geschwisteren* dolgozik,⁴⁾ sőt ha megbízhatunk az öreg Kazinczy emlékezetében, ugyanebben az időben készült a magyar *Minna von Barnhelm* első kidolgozása is,⁵⁾ s a következőben — Toldy szerint — a *Clavigo* átültetése.⁶⁾ A mint látható, minden a három nagy német drámairó műveiből fordít, Lessingtől hármat, Goethétől kettő teljesen, Schillertől szinte kettőt, de már csak töredékeket belőlük. Mi volt e fordítások értéke, már csak hozzávétellegesen állapotható meg, mert a *Stellan* kívül, mely 1794-ben megjelent, a többi elkallódott, vagy fordítójuk megsemmisítette őket, s a ránk maradt, nyomtatásban megjelent szöveg későbbi átdolgozás. Kazinczynak barátáival váltott leveleiből azonban annyit tudunk, hogy ezeken a fordításain is nagy kedvvel dolgozott, s bár aránylag rövid idő alatt készítette el őket, ép annyi gondot fordított rájuk, mint többi fordításaira. Igazolja ezt a véleményt a *Stella* fordítása is, s így valóban sajnálatos, hogy fordításai nem jelenhettek meg a maguk idejében. *Hamlet* fordításával együtt mint igazi műfordítások mintául szolgálhattak volna a kor többi drámafordítójának. A hűséget, a mit ma minden műfordítás elengedhetetlen kelléknéknél tartunk, Kazinczy korában még nem követelték meg olyan szírtartunk.

¹⁾ L. jelentését az *Orpheus* 1790. febr. füzet borítékán.

²⁾ Az adatot kétesnek tartották, mert Kazinczy maga nem említi, csak Toldy (M. költ. élete II: 18.). Az Akadémia közirattárában azonban megvan az eredeti kézirat, év nélkül ugyan, de a papír minősége, vizsgájában van, igazolja Toldy állítását.

³⁾ Levele Aranka Györgyhöz 1791. ápr. 8. (Kaz. Lev. II: 185.)

⁴⁾ Levele Kis Jánoshoz 1793. júl. 27. (Kaz. Lev. II: 298.)

⁵⁾ Pályám Emlékezete (Abafi kiadása) 305. l.

⁶⁾ Toldy id. mű. 21. l.

gorian, söt az iskolai drámától hagyományként átvették azt a divatot, hogy az idegen tárgyat hozzáalkalmazták a magyar viszonyokhoz, a milieut s a személyeket megmagyarásították. Ennek a divatnak, a megnemzetesítésnek, hódolt egyik másik fordításában Kazinczy is, így Goethe *Geschwister*ét *Testrérek* címmel alatt egészen magyar rámára vonta.

A többi klasszikus fordításoknak ugyanekként kevés hasznát láttá a magyar szinpad, noha minden 1790 után keletkeztek s így kétségkívül színrekerülés reményében. Lessing vigjátékának, a *Minna von Barnhelmek* magyar fordítása, melyet *Katona szerencse* címmel Ráth Pál készített, volt az egyetlen, melyet Kelemenék tárulsáta Pesten előadtott (1792-ben és 1793-ban kétszer-kétszer). Schiller *Räuberének* Bartsai Lászlótól készített «borzasztóan rossz»¹⁾ magyarítását, *A Tolvajokat* pedig Kolozsvárt mutatták be 1794-ben. Ez utóbbit nyomtatásban is reánk maradt, mint az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény II. köt. I. darabja* (1793). A *Räuber* egy másik fordítása, *A hegyi tolcajok vagy latrok*, melynek szerzője Darvas János volt, Szinnyei szerint²⁾ szintén megjelent, állítólag az előbbivel egy esztendőben, de nem ismerek belőle többet, mint azt a prózai mutatványt, melyet az *Orpheus* közölt. A többi fordításnak csak emléke maradt fonn. Ivánkai Vitéz Imrén kívül, aki mint Kazinczy híve és követője Goethe *Clarigoját* ülteti át, a többi mind Schiller művei közül fordít, aki a 90-es évek legnépszerűbb német klasszikus drámaírója volt. Talán nem tévedünk, ha e nagy kedveltség okát keresve arra a hatalmas mozgalomra gondolunk, mely a XVIII. század második felében (1768—1784) a német irodalmat fölkavarta, a *Sturm und Drang* költői irányra. A szertelen, a megrendítő a szinpad deszkáin még ma is kész sikert jelent, memmivel nagyobb volt a siker színházi életünk első éveiben a sok unalmas, lapos drámai előadás után. Az ifjú, forrongó lelkű Schiller első drámai egészen a *Sturm und Drang*-ban gyökereznek, s inkább az a nagy hatás, a melyet velük elérte, mint maguknak a drámaiknak művészeti értéke birhatta rá

¹⁾ Vörösmarty Játékszini krónikájában 1837. szept. 18-ról. (XVII. krónika.)

²⁾ Magyar Írók II: 640. hasáb.

íróinkat, hogy fokozottabb érdeklődéssel forduljanak Schiller felé. Egyébként maga a *Sturm und Drang* csak tompítva jutott el hozzáink, s Schiller darabjain kívül egyedül Klinger *Die Zwillinge* című drámája talált magyar fordítóra Ihászi Imrében, aki *A kettősök* címmel adta magyarul. Schiller drámái közül még négynek magyar fordításáról van tudomásunk. Darvas Ferencz, János atya, a *Fiesco* szólaltatta meg nyelvünkön, Ihászi Imre *A szerelem és szövetség* címmel a *Kabale und Liebe* meg-nemzetesített átdolgozását adta, Bárány Péter (1790) s egy névtelen magyar író (1793) a *Don Carlost* fordította.

A hatás, a melyet e nagy szellemek drámái iróvilágunkra tettek, a mint az előrebocsátott adatok mutatják, a viszonyokhoz képest elegendő volt, irodalmunkra azonban egészen nyomtalannul múlt el. Drámaíróink pusztán közvetítőkként kivántak szerepelni, képzeletüket nem termékenyítették meg, sőt nem is irányították a német dráma legkiválóbb alkotásai. Mélyebb hatásuknak semmi nyoma, nincs egy drámánk sem, mely többször kevésbé eredetiséggel követésüket vagy utánzásukat is megkísérítette volna. Legföllebb Kisfaludy Sándort említhetjük, aki mint 18 éves ifjú a *Sturm und Drang* drámáit, különösen Schillert nagy lelkesedéssel olvasta s valószínűleg Leisewitz vagy Klinger nyomán egy «véres» tragédiát kezdett irni, a *Testvérgyilkosságot*. E foltúnó jelenség okát nem kell keresnünk, a magyarázat nyilvánvaló. Egyfelöl a közviszonyokban rejlik. A magyar szinpad egyszerre, szinte minden előkészület nélkül állott föl, s a kész drámák csekély száma miatt hirtelen kellett műsorról gondoskodni. Gyakorlatlan munkásainkat a színháztól követelt gyors munka természetesen fordításra csábította: nem volt idejük drámai tervezet készíteni és kidolgozni, tehát egyszerűbb, könnyebb módot választottak, a fordítást vagy megmagyarásítást. Másrészt, s ez a magyarázat másik fele, igazi kiforrott költői tehetség abban az időben irodalmunkban nem volt; egyetlen geniális költőnk, Csokonai, fiatal is volt még s nem volt dráma-iró talentum, így a teret egészen az író-mesteremberek, az iskolai drámák írásában begyakorlott szerzetesek és mint Németországban, a színészek foglalták el. A német klasszikus dráma szépségeit Kazinczyn és Kovács Ferenczen kívül meg sem értették, nem hogy utánozni tudták volna.

13.

A színpad irodalma.

A kedvezőtlen korviszonyok s a drámaírók csekélyebb tehetősége érte meg, hogy mikor 1790-ben, majd 1792-ben megindult a magyar színházi élet s nyomában a magyar drámai-irodalom, ezen alig öt esztendei időközben, 1790-től 1795-ig rendkívül nagy számmal termettek ugyan magyar drámák, de közülük csak egy-kettő volt eredeti, s ezeknek is csak az eredetiségek kétséges — az értékük nem. Pár százra megy e drámáink száma, s majd mind fordítás, alig van köztük olyan, mely nem német dráma — eredeti vagy fordított — átültetése volna. Importált iparczikkeinknek oroszlánrészre mind máig a szomszéd birodalomból kerül ki: egészen természetes, hogy a színpad is a német drámai-irodalomhoz fordult s onnan szerezte be szellemi iparczikkeit, a magyar mázzal ellátott német főcserédrámákat.

Ezek a német eredeti drámák alkotják az utolsó német szellemi áramlatot, mely tartamának rövidsége ellenére terjedelemben minden előbbi német hullámot meghalad. A magával hozott szellemi termékek értéke azonban igen esékel, úgy hogy a pontosabb tájékozódást kívánó olvasót a *Függelékre* utalva, nem soroljuk föl egyenként a magyar műsornak németből fordított drámáit, hanem pusztán azokat a köröket jelöljük meg, a melyeknek alkotásai átkerültek hozzáink, s névszerint csak a kiemelkedő drámai művekről emlékszünk meg.

Fordítóink nem voltak válogatósak. Elavult, hazájukban már divatjukat múlt darabokon ép oly mohón kaptak, mint a legfrissebb újdonságok, régebb vagy újabb izlésű színmű egyformán kedves volt előttük, s bár a közönség izlését követve szívesebben fordítottak vigjátékokat, a tragédiákat sem vetették meg, az érzelgős, ríkató darabokat meg épen kedvelték.

Nagy számmal találunk első fővárosi színpadunk műsorában régi vagy régies izlésű német drámákat, melyek még erősen magukon viselik a francia dráma jármának nyomát. Többnyire a Lessing dramaturgiai működését megelőző korból valók, vagy ha későbbiek is, még erős kihangzásai a régi francia hagyománynak. Szerkezetben, szellemben, előadásban a XVII., XVIII. század

francia drámaíróinak műveit utánozzák. A legrégebbi közöttük Az asszonyi fortély Bodnár Lászlótól, mely egy Weiberlist című a szerző és a kiadás helyének megnevezése nélkül 1753-ban megjelent dráma fordítása. 1792-ben Szerégh Sámuel bocsátotta közre Cronégl Codrusát, melynek egy régebbi fordításáról már megemlékeztünk. A franciaiás frók közé tartozik, Lessing-tanulmányai ellenére, Ayrenhoff C. M. is, a kinek két drámája jelent meg magyarul, a Postzug (ford. Bethlen Imre gróf 1793) és az Aurelius (Seelmann Károlytól 1795). Gotter Fr. V.-nak szintén két drámája foglalkoztatta íróinkat, az egyiket, a Medea maga Kazinczy fordította le 1790-ben,¹⁾ de fordítását később elégetté.²⁾ Gebler T. Fülöpnak, a kit Lessinggel kötött barátsága sem tudott megóvni attól, hogy sekélyes drámáiban a franciaiásat kövesse, öt színműve került át irodalmunkba, közük a Clementine (fordította Hatvany István, 1790), ezúttal másod izben.

A francia klasszikus dráma uralmát Németországban Lessing drámai kritikái törték meg, a melyek a drámaírók figyelmét Shakespeare-re s az angol drámára fordítva, új, művészibb irányba terelték a német drámát. Mint drámaíró is hatott színműíró kortársaira, úgyhogy azt az ellenhatást, mely Németországban az angol drámát emelte a francia helyett uralkodó pozicra, teljes joggal fűzhetjük Lessing nevéhez.

Az ő köréhez számithatjuk Weisse K. F.-t, noha Lessing igen szigorúan bíráltá drámáit. De Weisse az angol drámáért lelkesedett, s ez döntő. Színpadunk műsorán három angol szellemű darabbal szerepelt. Romeojáról már szóltunk, Richard der drittejét Mérey Sándor ültette át, azaz Dugonics módjára magyar viszonyokra alkalmazta, a mit már a magyar dráma pusztá címe is elégé megérte: Tungor vagy Komárom állapotja a 8-ik században, végül Die verwandelten Frauenzimmer című angolból fordított vigjátékát Simai Kristóf magyarosította meg A házi orvosság címmel (1792).

Lessing azonban nemesak mint theoretikus, hanem mint drámaíró is hatott korára. Egyik legbüszögőbb utánzója Brandes J. K. volt, aki ép oly folületes író volt, mint ember, de korá-

¹⁾ L. Kaz. Lev. II : 85. 1.²⁾ L. Pályámu Emlékezete (Abaúj kiad.) 304. 1.

ban tetszett s érdemetlenül «a német Goldoni» nevet vipta ki magának. Legértékesebb drámáját, a *Graf Olsbachot*, ugyan nem fordították le, de helyette másik negyet, köztük a nagy sikert aratott *vigjátékokat*, *Der Schein betrügt*, melyet a szorgalmas Kováts Ferencz ültetett át *Tsalárd a szín* cím alatt, és a *Rachel, die schöne Jüdin*, mely azért emlékezetes, mert e színművét Brandes spanyolból fordította, s így a névtelen magyar írótól származó tolmácsolat, a *Rákhel vagy a szép zsidóné*, a német közvetítéssel Calderonra visszamenő *Tsupa zürzavarral* és *Az udvarbíró és a katonákkal* együtt első spanyol eredetű drámaink. Lessing drámái közül legnagyobb hatást a *Minna von Barnhelm* tett a német íróvilágra. Szinte egészen új műfajnak, a katonadrámának, alapját vetette meg, s nyomában az utánzatok egész özöne támadt. Hogy milyen nagy számmal voltak, mutatja, hogy még hozzánk is hétfőn «*Soldatenstück*» jutott el, Möllernek említett *Graf Waltronján* kívül Henslernek *Der Soldat aus Chersonja* Sehy Ferencz fordításában, Engel J. J.-nak *Dankbarer Sohnja*, melynek magyar fordítását Ernyi Mihály készítette, és az ifj. Stephanienak négy érzelgős katona-drámája. Stephanie ezeken kívül még másik két *vigjátékkal* gazdagította a magyar színpad műsorát, így Kotzebue után egyike a leghatalmasabb dráma-szállítóinknak.

Lessinghez kapesolódik Gemmingen Hornberg báró munkássága is, aki nemesak mint dramaturg utánozta mesterét, a *Hamburgische Dramaturgie* mintájára kiadott *Mannheimer Dramaturgie*val, hanem fölismerszik Lessing hatását legismertebb darabján, a páratlan színi sikert aratott *Deutscher Hausrateren* is, a mely viszont Schillernek szolgált egy pár vonással a *Kabale und Liebe* megalkotására. Magyarra a jóizlésű Kelemen László fordította le, s evvel után talált hozzánk is a családi dráma, Iffland és Kotzebue későbbi kedvelt műfaja. Brühl grófnak sokkal silányabb családi drámáját, *Der Bürgermeistert*, azért említjük, mert magyarosításával, Simai Igazházi jával, nyílt meg 1790-ben a fővárosi magyar színház.

Lessing működéséhez kapesolódik Schröder F. L.-nak dramaturgiai munkássága, de mint a színész-drámaírók között a legtehetségesebb, maga is messze kiható mozgalmat indított meg. Mint szinlházigazgató a legnagyobb modern költők, Shakespeare,

Goethe, Schiller és a *Sturm und Drang* drámáinak (Leisewitz, Klinger, Lenz) szinrehozatalával szerzett érdemeket, mint drámaíró nem annyira eredeti műveivel, hanem inkább fordításaival. Sokoldalú fogékonyisége a legváltozatosabb irányok megértésére tette képessé, s ennek megfelelően a francia, olasz és angol dráma-irodalom sok értékes, nagysikerű alkotását ültette át németre. Főkép angolból fordított drámái fontosak, nemesak viszonylagos nagy számuk miatt, hanem mert Lessing elméleti tanításának mintegy gyakorlati igazolásai, s nagy részük van abban, hogy a német irodalomban a hegemonia a francia drámáról az angolra ment át. Eredeti drámái közül a legértékesebbet (*Der Fähndrich*) Kelemen László fordította le *A zászlótartó* cím alatt, de a fővárosban 95 ig csak háromszor, s később 1810-ben egyszer került színré. Egy olasz eredetű *vigjátékán* kívül még kilenc fordított színművet szólaltatták meg magyarul, s érdekes véletlen, hogy minden angol darab fordítása. Neki köszönhetjük elsősorban, hogy a magyar színpadon is szerepet játszott — persze öntudatlanul — az angol drámairodalom, közte a legnagyobb angol drámaköltő, Shakespeare, két tragédiájával. Ezt a két fordítást külön is fölemlítjük: *A gyermek fenyitéke* az egyik, a *Hamlet* a másik. Az előbbinek forrása, a *Kinderzucht oder das Testament*, a Shakespearenek tulajdonított *The London prodigal* fordítása, így ezt a Kelemen Lászlótól megmagyarázott drámát is beleiktathatjuk a Shakespeare hatása alatt keletkezett magyar drámák sorába. A *Hamlethez* Kazinczy, Schröder szöveget véve alapul, már 1788 legelején hozzákezdett¹⁾ s 1790-ben ki is nyomatta, mint egyikét a zsendülő magyar drámairodalom legbecsesebb fordításainak.

A Schröderhez kapesolódó írók közül több szerepel fordítások révén irodalmunkban, D'Arien, Hunnius, a kinek *Der Taubstumme* című darabját ketten is lefordították, Hatvani István és Kornéli József, Meyer F. L. W., Dyk, Bretzner, ez utóbbi azonban nem a színpadi sikerét a legújabb időkig megörzött *Räuschchennel*, hanem két másik színművel, továbbá a Shakespeare-fordító Schink, egy *Faust*-dráma szerzője, szintén két drámájával.

¹⁾ Levele Kovachichhoz 1788. jan. 29. Kaz. Lev. I: 103.

Schrödernek azt a törekvését azonban, hogy angol drámákkal gazdagítsa a nemzeti szinpad műsorát, a mi drámaíróink nem igen szivlelték meg. Nem azt értjük, hogy közvetetlenül nem fordítottak angolból — erre egy példánk sines — hanem hogy a németre fordított angol drámákhoz is — Schröderéit kivéve — csak elvétve nyúltak, inkább a franciaikat, az olasz Goldonit, a dán Holberget fordították. Az angol dramairek közül Shakespearen kívül csak Banks *Essex grófja* került át hozzáink Dyk német fordítása alapján — immár másodizben — Seelmann Károly tollából. Shakespearenek az említetteken kívül még négy drámája szólalt meg magyarul, természetesen minden német közvetítéssel. Közöttük három nagy tragédia, a *Macbeth*, melyet Kuzinczy Bürger közvetítésével fordított, az *Othello* Kelemen László fordításában, s a *Lear*, melyet Merey Sándor alaposan megeskülfolt az által, hogy Szabolcs vezér címmel a magyar honfoglalás korába és viszonyai közé illesztette. Végül a *Makranczos hőgyet* Koréh Zsigmond adta Schinknek *Die bezähmte Widerbellerin* című szabad átdolgozású alapján.

Korszakunknak vége felé, 1787-ben, lépett föl a XVIII. század legnagyobb sikeres drámaírója, Kotzebue. Jelentőséget, értékét kortársainak szertelen magasztulásával és a reá következő nemzedék tűlző megvetésével szemben pontosan megállapította az újabb, elfogulatlan tudomány, reánk csak annyi tartozik, hogy ő nem kezd új irányt a német drámában, hanem éles szemmel fóliismerve a színháziátagató közönség követeléseit, a korában divatozó drámai fajok közül kiválasztotta azokat, melyek legtöbb sikerrrel keesgettettek, s nagy technikai virtuózitással, nem épen tehetség nélkül, művelte a legváltozatosabb fajokat. Lovag- és családi drámákat, érzékeny és regényes színműveket, lehn helyzetvígjátékokat írt, és sokoldalúságánál csak termékenysége bámulatosabb.

Mind e drámai fajok már Kotzebue előtt ismeretesek voltak nemcsak Németországban, hanem nálunk is, ugyanúgy, hogy különösen a lovag-drámáknak és vígjátékoknak se szere, se száma. Ez utóbbiakat, melyeknek érdekes vonása, hogy igen sok játszik közülük falun s a szegényebb néposztály köreben, egészen mellőzöm, s csak a lovag-drámákról emlékszem meg, mert az 1790—95 évek műsora nagyobbrészt belölük került ki. Olyan

mohón vetette magát a színház a lovag-drámák után, hogy egy részüket a sügörkönyvek nyomán fordították le, s így nem ritka az eset, hogy a magyar drámát előbb adták, mintsem német eredetije a könyvpiacon megjelent. Értékes alkotás már a műfaj természete miatt sines közöttük, de irodalomtörténeti vagy színpadi szempontból egyik másik mégis érdekes. Ilyen p. o. az öt darabbal szereplő Spiessnek *Clara von Hochneichene*, melyet hazájában igen nagy, nálunk azonban csak mérsékelt sikkerrel adtak. Két tolmácsra is akadt. Egy névtelen író lefordította 1793-ban, majd Ihászi István megmagyaráositotta, hősöje nevét s vele a darab címét *Makkfalvay Ágnesre* változtatta. A Kotzebue-val és Ifflanddal versenyző Ziegler meg épen hét drámával gazdagította a magyar drámaírodalmat, s közöttük három lovag-drámával, még pedig a javából, már egyenesen a rémídráma határán. A *Pilgert* s a *Gräfin von Giesebachot* Lehner András, a legkülönböző, legrémesebbet, a *Rache für Weiberraubot* Merey Sándor fordította, illetőleg magyaráositotta. Dugonics András magyarásai miatt említiük föl Christmann, Bertuch és Soden gróf nevét. Az elsőnek *Der Statthalter von Corfuja* a *Toldi Miklóshoz*, a másodiknak *Elfridejé* a *Kun Lászlóhoz*, a harmadiknak *Ignez de Castroja* a *Bátori Mária*hoz szolgáltatott tárgyat. Jellemző, hogy Dugonics s egy másik ismeretlen író, a ki az erdélyi szinpad számára fordította le Soden gróf drámáját, nem Töringnek hasonló tárgyú *Agnes Bernauerinjéhez* nyúltak, hanem gyöngé utánzatához. Soden grófnak egy másik lovag-drámáját, *Ernst Graf von Gleichent*, Károly Ferenc öltözött magyar nemzeti ruhába *Gróf Baranyi* címmel. Bertuch *Elfrida*jának szintén van egy másik fordítása, K. Boér Sándor adta magyarul 1793-ban az *Erdélyi Játékos Gyűjteményben*.

Van ebből a korból egy pár németből fordított, de magyar tárgyú történeti drámánk, melyeknek főérdekkessége, hogy az iskolai drámák mintájára, valósággal megtörtént, historiail eseményeket dolgoznak föl. Szerzőik többnyire magyar származású német írók, mint p. o. Werthes Frigyes Ágost Kelemen, a pesti egyetemen az aesthetika tanára, a ki Zrínyi Miklós szigetvári hóstettét írta meg s adta ki 1790-ben, vagy Gross, a ki Szondi György halálát dramatizálta, mik a harmadik, az osztrák Kalch-

berg Nep. János, Mária Terézia életéből készített drámát. Mindhárom színmű jóformán egyidejűleg magyarul is megjelent.

Ilyen előzmények után természetes, hogy mikor Kotzebue Németországban egyik diadalát a másik után aratta, a magyar író- és színészvilág figyelme rögtön feléje irányult, s egyik drámáját a másik után ültették át. Kotzebuenak 1795 végéig körülbelül 20 drámája jelent meg, s ugyanazon idő alatt 11-nek, s épen a legértékesebbeknek, készült el a magyar fordítása, melyek kivétel nélkül minden színre kerültek 1792—1795 között. A fordítók sorában ott találjuk, színészekben és hivatalos drámafordítókon kívül két legnagyobb nyelvtudósunkat, Révai Miklóst, ki a *Sonnenjungfrau*, es Verseghy Ferencet, a ki az *Eremit auf Formencrat* és a *Kind der Liebe* ültette át, még pedig Bayer József megállapítása szerint ebben a korban szokatlan ügyességgel, úgyhogy az utóbbi dráma fordítása, a mely azonban — magyar viszonyok közé téve át a cselekvényt — inkább átdolgozás, a korabeli drámáink között mint műalkotás is az értékesebbek közé tartozik. Valójában nem is 11, hanem 18 kétségtelen, keltezett fordításról tudunk, mert a 11 dráma közül hétnek két-két fordítója is akadt. Söt valószínűleg még ennél is nagyobb Kotzebue-fordításaink száma, mert föltehetjük, hogy a keltezetlenek közül is egyik vagy másik e korszakban keletkezett. Több magyar Kotzebue-dráma nyomtatásban is megjelent, tanúságot téve arról, hogy fordítójuk vagy kiadójuk nem tartotta öket egyszerű műsordaraboknak.

Egész Kotzebue-kultusz keletkezett ily módon nálunk is, egyetemesebb, terjedelmesebb, mint minden megelőző német szellemi áramlat. Hogy nem volt olyan mély és erős, mint külföldön, az nem íróink és közönségünk felettesebb izlését bizonyítja, hanem annak a következménye, hogy a XVIII. és XIX. század fordulóján, mikor Németországban a legmagasabbra csapott a Kotzebue-láz, nálunk a magyar szinpad zárva állott. Kisfaludy Károlylyal újból föléledt Kotzebue a magyar színház életében, de ez már történetünknek következő szakaszában történt.

Hogy színműirőink között mennyire nem volt ebben az időben eredeti tehetség, azt mutatja, hogy még az utánzásra szinte csábító Kotzebue sem nevelte magyar követőket. Valóban

alig tudunk a drámaírás terén könnyebb főadatot gondolni, mint Kotzebue módorában, az ő szinpadi fogásaival drámát írni — mégis, evvel szemben csak két, 1795 előtről való, eredeti magyar drámáról próbálták igazolni, de nem nagy sikkerrel, hogy koszon egyet-mást Kotzebuenak. Szentjóbi Szabó László *Mátyás királynak* Katalinjában Gyulai Kotzebue leányaljakaira emlékeztető vonásokat lát.¹⁾ s Csokonai *Gerson du Malheureux*jében Haraszti Gyula a *Menschenhass und Freue* nyomait keresi.²⁾ Az előbbi kapcsolatot Gyulai nem tudja valószínűvé tenni, az utóbbit értékét leszállítja Bayer József.³⁾

Föltünö jelenség, hogy mig Kotzebue a magyar szinpadnak legszívesebben látott vendége lett, s még utánzójának, Kratternek is két darabja szerepelt a műsorunkon, addig Kotzebue versenytársa, a szintén népszerű Iffland, a pesti színjátszó társaság első szereplése alatt egyáltalában nem jutott szóhoz, s annak, hogy drámairol tudomást vett a magyar íróvilág, nincs más emléke, mint hogy egy névtelen «alkalmatos bazaf» Jäger ezimű drámájának fordításához hozzáfogott.⁴⁾ Fordítása elkeszült-e, nem tudjuk, szinpadon vagy könyvben nem maradt semmi emléke. Igy Iffland csak 1807-ben jelent meg a magyar szinpadon.⁵⁾ Irodalomtörténetünk e mellőzésre nem mutatott rés, okát mi sem tudjuk adni.

Bár az előbb említett német drámák is többnyire osztrák közvetítéssel a bécsi, pozsonyi, de főkent a pesti német színházak útján jutottak el hozzánk, s bár az előbbieknél között is nagy számmal voltak osztrák származású drámaírók művei, mégis magunkévé téve Pröls okfejtését,⁶⁾ mi is külön csoportba foglaljuk a magyarrá vált osztrák drámákat. A XVIII. század-végi

¹⁾ A színmű bevezetésében. Újra: Dramaturgiai dolgozatok. II:511. s k. lk.

²⁾ EPhK. 1888:533, 1.

³⁾ A magy. drámairod. tört. I:133, 1.

⁴⁾ Bayer, A nemzeti színjáték tört. I:122.

⁵⁾ A magyar színjátszó társaság Pest vármegyéhez 1795. aug. 22-én beadott folyamodványában hivatkozik ugyan Ifflandra is, mint a kinek remekműét előadták (l. Bayer id. műve I:210.), de az előadásnak nincs semmi nyoma.

⁶⁾ Geschichte des neueren Dramas. III. kötet. 2. fele (1883: 196—197, 1.

osztrák drámairodalom valóban egészen különválik a német-országitől. Elválasztják a kettőt egyfelől az osztrákságnak és a nénetségnek politikai meg vallásos ellentétei, másfelől, s talán még inkább, a német és osztrák dráma fejlődésében nyilvánuló különbségek. Ott, láttuk, a francia hatás alatt indul meg a dráma, majd Lessing és Schröder az angol drámára irányítják a figyelmet, s lassanként megalakul a nemzeti dráma; Bécsben az olasz drámából, a commedia dell' arteból lassanként a népdráma emelkedik ki, mely mind jobban észrevehető három irányban heroikus paródiává, polgári boházattá és tünderies vigjátékka fejlődik, s mellettük, velük összevegyülve, virágzó műfajként él az opera, mely szivesen használja szövegkönyvül a drámairodák tréfás és tündérés boházatait.

Ez osztrák drámairodák között, a kik hiven a tradiczióhoz többnyire a vigjátékot művelik, egyike az alapvetőknek Huber, kinek *Julchenet* Mérey Sándor fordította le. Követője, Hafner, már három darabbal szerepel. Kettő igen érdekes közülük. Az egyik a Szalkai fordította *Pikó herczeg és Jutka Perzsi* (az eredeti czime: *Prinz Schnudi und Prinzessin Erakathly*), a melyet Csokonai 1794 szeptemberében Debreczenben diákaival eljátszatott. Ugyanennek a bohózatnak egyik dalával boszantotta meg Csokonai a tanárát, Szilágyi Gábor.¹⁾ A másiknak a sorsa tanulságos. Eredeti czime *Die reisenden Comœdianten* volt, de Perinet később átdolgozta s *Die Schwestern von Prag* czimmel láttá el. Ezt az átdolgozást fordította le magyarra Ernyi Mihály. Mint bánt el a német darabbal, hogyan gyűrtá át magyar boházattá, arra a magyar dráma pusztá czime megadja a választ: *A Pestre rándorlott szabólegény vagy a komáromi nénikék*.

A népies boházatot Hensler képviseli hat drámával, a tisztább levegőjű vigjátékot Jünger, a kinek épen legértékesebb darabjait (*Der Strich durch die Rechnung*, *Die Entführung*, az angol eredeti nyomán készített *Er mengt sich in alles*) szerezte meg maga számára a magyar színház (azonkívül *Das Kleid aus Lyon*).

A legnépszerűbb mégis Schikaneder neve volt nálunk. Képzett énekes, élénk fantáziájú zeneszerző és drámairod volt egy

¹⁾ V. ő. Ferenczi: Csokonai 45. és 47. I.

személyben. Nevét ma is örzi egyik drámája, Mozart *Zauberflöte* című operájához írott librettójá, s ugyanennek köszönheti elsősorban nagy népszerűségét a XVIII. század-végi irodalmunkban: a dráma allegorikus mese keretében a szabadkörűvességet diesítette, a művelt magyar középosztálynak, a honoratioroknak nagy része pedig beletartozott ennek a II. József alatt hirtelen fölvirágzott intézménynek kebelébe. A szövegkönyv megjelenése után (1792) ketten is megpróbálkoztak átültetésével, Csokonai, a kinck 1794 előtt készült fordítása *A boszorkánysíp* — ha ugyan több volt pusztta tervnél — elveszett, és Verseghy. Nem az egész színművet fordította, csak kilenez áriáját s bár a német szöveghez hiven ragaszkodott, az egyes áriákat önmálló költeményekké emelte, söt az egyikbe (*Monostatos* = 13. ária) egyéniséget is belevitte. Egy áriáját Batsányi is lefordította. A *Zauberflöten* kívül még öt drámáját vette át a magyar színpad, köztük három operaszöveget.

* * *

Végigkísértük a német költészet hatását a magyarrá, abban a korszakban, mely a szatmári békétől a Martinovics-féle mozzgalom elfojtásáig tart. Láttuk, hogy a magyarság azon politikai és kulturális kapcsolat ellenére, mely nemzetünkkel a nénetséghöz fűzte, csak lassan barátkozott meg a német szellem költői termékeivel. 1711-től ötven esztendeig a két költészet érintkezésének alig van nyoma, s még egy évtizedig, 1772-ig, mindenkor egy pár iskolai dráma őrzi a kapcsolat emlékét. Irodalmunk folyújulásának éve a német irodalom hatásában is fordulópontot jelent. Innen kezdve megindul a német költői művek fordítása, s a német áramlat nagyobb hullámokat vet. A németből fordított művek nagy számával azonban nincs arányban az irodalmi hatás mélysége. Valamint az átültetett munkák megválasztása esetlegesen történt, szinte a szerint, hogy milyen könyvet juttatott a véletlen a magyar írók kezébe, akként a kapcsolat még mindig megmarad külsőnek, íróink képzeletét nem termékenyít meg a német költői művek. A 80-as évek közepén, mikor felnő Kazinczyék nemzedéke, az irodalmilag művelt, finomabb izlésű íróvilág, elmélyül a kapcsolat. A nagy német irodalmi áramlatok hatása alatt átalakuló, söt mondhatni

megalakuló irodalmi elet egészen megtelik német szellemmel. Irodalmunkban a németes műveltségű íróinké lesz a vezérszerep, folyóirataink buzgó ápolói a német irodalmi törekvéseknek. A 90-es években megnyíló magyar szinopaddal, mely műsorának legalább kilencszáz részét a német vagy németre fordított idegen drámákból állítja össze, tetőzödik a német irodalmi hullám: 1790—1795-ig a német szellem vezető szerepre emelkedik irodalmunk fejlődésében.

Ez végső megállapításunk. A következő lépés volna: meghatározni ennek a német áramlatnak relativ terjedelmét, a német hatás alatt keletkezett magyar irodalmi alkotásoknak számát összevetni az eredeti vagy más külföldi irodalomtól életre hívott magyar művek számával. Ezt a főadatot azonban az előmunkálatai hiánya miatt ma még nem lehet elvégezni. Egyfelöl a többi külföldi irodalmak hatása nincs rendszeresen kimutatva, másfelöl jelen összeállításunkban törekedtünk ugyan lehető teljességre, de kétségtelen, hogy a további kutatás vagy a véletlen még sok oly magyar műalkotásról fogja kimutatni a német szellemmel való kapcsolatot, melyeket jelenlegi ismereteinkkel eredetieknek tartunk.

Utunk, reméljük, mégsem volt ezéltalan. A bemutatott kapcsolatok a tanulságoknak egész sorával szolgálnak s a maguk egészében éles világosságot vetnek a német-magyar irodalmi érintkezésre meg arra az erős és mély kultúrhatásra, mely ennek az érintkezésnek alapjául szolgált.

FÜGGELEK.

Tájékoztató.

E «Függelék» két forrásra oszlik. Az I.-ben azon magyar művek vannak forrásnak szerint csoportosítva, melyek eredeti német művekkel általán erősebb-lázabb kapcsolatban, a II.-ban azok, melyek német közvetítéssel más (görög, perzsa, francia, olasz, spanyol, angol, dán) forrásra vezethetők vissza. Az I. férész maga is három részre különül. Az A.-ba az ismert szerzői művek, a B.-ba a névtelen vagy ismeretlen szerzőtől valók, a C.-be pedig azok vannak sorozva, melyek eredeti jének sem caímét, sem szerzőjét nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy németből vannak fordítva. A források — a külföldi szerzők — könnyebb elágazódás kedvéért hetfrendbeli vannak sorolva, a II. férészen, a nem német írók, természetesen előbb nemzetiségek szerint vannak csoportosítva. Az írók egyes művei nem keletkezésük rendjében vannak sorba állítva, hanem a rajtuk alapuló magyar munkák időrendje szerint (a, b, c, d stb.-vel jelölve), az lévén a cél, hogy könnyen meg lehessen állapítani, mikor a milyen sorrendben kerültek át hozzáink az egyes írók és műveik. Ugyanannak az idegen munkának magyar fordításai természetesen időrendben követik egymást (1, 2, 3 stb.-vel jelölve).

Ha a magyar mű pusztta fordítás, az nincs külön megemlíthető, más esetekben az átdolgozás vagy a hatás mértéke külön ki van tüntetve.

A magyar műveknél az évszám előtt álló városnév vagy folyóirat-címn az jelenti, hogy az illété mű nyomtatásban megjelent; a címet megelőző * azt, hogy elvészett s ma már ismeretlen; ahol nincs sem helynév, sem *, azt, hogy az illété mű abban az időben, 1795-ig nem jelent meg nyomtatásban, s kézirathban, szüökönyvben vagy későbbi nyomatásban maradt reánk. Az 1795 utáni kiadások rendszerint nincsenek jelezve, csak akkor, ha a kiadás kevésbé ismert. Ha a magyar művek írása és (1795 előtti) megjelenése között nagyobb időköz (pár év) telt el, minden kettő jelezve van.

Rövidítések: Bayer¹ = Bayer József, A magyar nemzeti játszásain története; Bayer² = Bayer József, A magyar drámairodalom története; Beöthy = Beöthy Zsolt, A szípprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban; BMMSA = Bécsi Magyar Músa; EJGy = Erdélyi Játékos Gyűjtemény; EPhK = Egyetemes Philologiai Közlöny; Figy. = Figyelő, szórak. Abań; IK. = Irodalomtörténeti Kozlemények; Kaz. Lev. = Kazinczy Lélezés, kiadja Váczy János; KMM. = Kassai Magyar Museum; MJSz. = Magyar Játékszín; OK. = Oloszi Könyvtár; — Dr. = dráma; Reg. = regény; Trag. = tragédia; Vj. = Vigjátek; Szpr. = szípprózsa; Köt. = költemény; Elb. = elbeszélés; — megl. = megjelent; ford. = fordítás; vg. = valószínűleg. A többi rövidítés könnyen megfejtethető.

A magyar forrásművek közül rendszerint nem az eredetit, a legkorábbi idézem, hanem, ha a későbbiek megbízhatók, azokat, mert könnyebben hozzáférhetők s az alapvető forrást gyakran kritikával kísérik.

E Függelékben természetesen lehető teljességre törekedtem, de ép oly természetes, hogy nagy számmal lesznek fogyatkozásai és hiányai, s ezzel nemcsak a még ki nem derített kapcsolatokra célezek, hanem arra, hogy a kiírattatott kapcsolatok közül is ketségekkel kikerülte egy vagy más n. figyelmet.

Végül e helyen is hálásan köszönöm mindenek szíveségét, a kik e Függelék összeállításában támogattak. Első sorban Bayer József urat kell említenem, aki a drámaiára vonatkozó adatáimat ellenőrizte, kiegészítette, helyreigazította s nem sajnálta a fáradtságot, hogy összeállításom minél pontosabb legyen. Gragger Róbert, Trestler József, Zolnai Béla, Gálos Rozsád és György Lajos uraknak pedig, egy pár új adalékon kívül, főképen mert utalásam nyomán több forrást szívesek voltak fólkutatni.

I. Eredeti német művek.

A) Ismert szerzők művei.

ALBRECHT, JOH. FR. ER.

Alle strafbar, 1795. Vj. — Kazinczy József v. Ferencz: *A vét-kesek, 1795. V. ö. Bayer² II:413 ill. ¹ II:305, hol az eredeti szerzőjéről Mérey Goethet nevezi meg.

ARNSTEIN, BENED. DAV.

Die Maske, 1788. Vj. — Ernyi Mihály: *Az álorezások, 1794. V. ö. Bayer² II:412. Kétes, mert Mérey féljegyzése szerint (idézve Bayernl. id. h.) a szerző neve Arnt s darabja címe *Die Masque*: ilyen szerző s ilyen ez. dr. azonban nem ismeretes. Forrása inkább Kühne *The masquerades* (1783) ez. drámájának *Die Maskeraden* ez. fordítása (1792).

AYRENHOFF, CORN. HERM. VON.

a) *Der Postzug*, 1769. Vj. — Gr. Bethlen Imre: Posta-tzug. Marosvásárhely, 1793.

b) *Aurelius*, 1766. Dr. — Az eredeti verses szöveget prózában adta Seelmann Károly: Aurelius. Kolozsvár, 1795.

BABO, JOSEPH MARIUS VON.

a) *Die Strelitzer*, 1790. Dr. — Kóró Zsigmond: *A Streliziek, 1790. V. ö. Bayer² I:146. Mérey (l. Bayer² II:415) tévesen Kováts Ferenczet nevezi meg fordítónak.

b) *Das Bürgerglück*, 1792. Vj. — Varsányi Ferencz: *A polgárok boldogsága, 1793. V. ö. Bayer² II:420.

c) *Ernst Graf von Gleichen* című Babónak tulajdonított dr.-t (l. Bayer¹ II:374—375) nem Babo, hanem Soden gr. írta. L. Soden gróf alatt, a) pont.

BECK, HEINRICH.

Verirrung ohne Laster, 1793 (ill. 1790). Dr. — Mérey Sándor: *Tévélyedés gonoszság nélkül, 1795. V. ö. Bayer¹ II:302.

BÉRTUCH, FR. JUSTIN.

Elfride, Ein Trauerspiel, 1775 (ill. 1773). Mason hasonló ez angol dr.-jának fölhasználásával készült.

1. K. Boér Sándor: *Elfride vagyis a szépség áldozattyna*. Kolozsvár, 1793. (EJGy. I. szakasz, 2 db.) Kissé rövidített, egyébként hű ford. V. ö. Heinrich Gusztáv, EPhK. 1890: 209—215. I.

2. Dugonics András: *Kún-László*, Pest, 1795. (Jeles Történetek, II. k. 2 db.) Átdolgozás és nemzetiesítés. V. ö. Heinrich Kún László kiadásának (O. K.) bevezetését.

BESSENYEI GYÖRGY.

Die Amerikaner, Elb. (Megjelenéséről nincsenek adataink.) — Kazinczy: Az amerikai Podotz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Kassa, 1776.

BLUMAUER, JOH. ALOYS.

a) *Wunderseltsame Klage eines Landmädchen in der Stadt*, 1785. Vers. — Révai Miklós: A jámbor falusi leány. Elegyes versék, Pozsony, 1787. Szabad fordítás, mely körülírásokkal, toldásokkal az eredeti 75 sorát 128-ra higitja fel.

b) *Stutzerlied*, 1782. Kolt.

1. Gy. Csépány István: Egy gögös lyánykához, Orpheus, II : 68. 1790. Gondolatról gondolatra haladó, de bővítmékkal ellaposított s az eredetit több mint még egyszer olyan hosszúra elnyújtó fordítás.

2. Csokonai: Az elmatróndásodóit Doris. (Kora bizonytalan.) Tárgyi hatás, egy visszak fordítva. V. ö. Baróti Lajos értekezését, Figy. XXI : 231.

c) *Vergils Aeneis*, travestirt von ~. 1784—88. — V. ö. IK. 1894 : 436—443, és Polay Vilmos: Blumauer travestált Aeneise és hatása a magyar irodalomra, 1904.

1. Csokonai: Az istenek osztozása vagy Mennyei diéta, 1791 előtt. Tárgyi egyezés nincs, de Blumauer hímása alatt: strófaszerkezet, aktuális, politikai cenzúrások.

2. Csokonai: Béka-egérharcz, 1791. Blumauer módján travesz-tálva. A költemény jelenlegi szövege későbbi átdolgozás, az első szövegezés elveszett. V. ö. Csokonai előszavát.

3. Szalkai Antal: Virgilius Énéása. Magyarosan ~. 1. rész, Bécs, 1792. Az eredeti I—IV. könyveinek három könyvre összevonva, rövidített fordítása. A 2. 3. részt (Blumauer V—IX.) a censura nem engedte kinyomtatni, így kéziratban maradt. (Egyetemi Könyvtár.)

d) *Glaubensbekennnisse eines nach Wahrheit ringenden*, 1782. Kolt.

1. Fekete János gráf: Egy valóságot kereső embernek hite ágazatjai. Kora bizonytalan. A fordító a verset megelőző jegyzetben anynyit mond, hogy egynehány esztendővel az eredeti megjelenése után 24 óra alatt készítette a fordítást. Fönnmaradt kéziratban Magyar

A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 91

Munkai I : 185—193. V. ö. IK. 1901 : 439—440. és Morvay, Fekete János 236. I.

2. Dayka Gábor: Vallástétele egy az igazságra törekvő embernek. 1792.

3. Sárközy István: *Vallástétel, 1794 előtt. Említé Kazinczy (Kaz. Lev. II : 415), s néhány sorát meg is örizte (u. o. IV : 126). e) Blumaueri reminiscenciák találhatók Csokonainak egy kéziratban maradt ifjúkori versében: Individuale datum az asszonyok állhatatlanságáról. V. ö. Haraszti, Csokonai, 180. I.

BOIE, HEINR. CHRIST.

An die Rose (alapja Bernard egy versje), 1772. Vers. — Csokonai: A rózsabimbó (Nyílj ki nyájasan mosolygó...), 1794 körül. Szabad átdolgozás, az eredetit majd a felére rövidítve; ritmust, szótagszámot, rimelhelyezést megtartja, de az eredetinél dallamosabb és művészibb. V. ö. EPhK, 1912:

BONIN, CHRIST. FR. FREIHERR VON.

Die Drillinge, L. II. C. Ismeretlen szerző, c).

BRÄNDÉS, JOH. CHRIST.

a) *Der Schein betrügt*, 1767. Vj. — Kováts Ferencz: *Tsalárd a szín. V. ö. Bayer² I : 148.

b) *Rahel, die schöne Jüdin*, I. II. E. Ismeretlen szerző.

c) *Der Landesfresser*, 1782. Dr. — Mérey Sándor: *A haza atya, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 416.

BRETNZER, CHRIST. F.

a) *Die Liebe nach der Mode oder der Eheprokurator*, 1781. Vj. — Gindl József: A házasság szerző prokátor, 1792. V. ö. Bayer² II : 416.

b) *Der Läderliche*, 1789. Dr. — Liptai Mária: *A tékozló, 1795. V. ö. u. ott.

BRUMMER.

a) *Das Hausgespenst*, L. II. G. Holberg, c).

b) *Don Ranudo di Colibrados*, L. II. G. Holberg d).

BRÜCKNER.

Die Klage Dinah's, 1777. Elb. — Szentjóbi Szabó László: A panasz, Pest, 1791. Némi, de csak valószínű hatás, v. ö. IK. 1908 : 49 s. k. lk.

BRÜHL, ALOYS GRAF VON.

a) *Der Bürgermeister*, 1786. Dr.

1. Simai Kristóf: Igazházi, egy kegyes jó atya. Pest, 1790. Átdolgozás. V. ö. Erdélyi kiadásának (O. K.) bevezetését.

2. Névtelen: *A polgármester, 1793 előtt. V. ö. Bayer² I : 150.b) *Das Findelkind*, 1785. Vj. Bárány Péter: A talált gyermek. Pest, 1752. (MJSz. I k. 1 db.) Magyarosítás. V. ö. Bayer² II : 410.

BÜRGER, GOTTFR. AUG.

a) *Die Nachtfeier der Venus*, 1773. Kolt. — Úgy látszik Kazinczy még 1790 előtt le akarta fordítani, de nem készült el több. Onálló költeményként Holnap ez közölve Összes költ. (Abafi) II : 176. Lehet, hogy maga Kazinczy önállósította költeménynyé a négy sort.b) *Prometheus*, 1784. Kolt. — P. Horyáth Ádám: A Prometheus tāze, Orpheus, II : 250. 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 297.c) *Die Umarmung*, 1776. Kolt.

1. Davka: Szerelmesemhez cz. verséhez egy-két költői képet merített belőle. V. ö. EPHK. 1913 : 151.

2. Csokonai: A szerelmes kívánság, első kidolg. 1795 előtt. Bövitett ford. V. ö. Fügy. XXI : 233.

d) *Prinzessin Europa*, 1777. Kom. eposz.

1. Péli Nagy Gábor: Europa elragadtatása vagy Crimen raptus, a 80-as évek végeről. Sokáig, tévesen, Csokonainak tulajdonítva. V. ö. Haraszti, Csokonai 37. I., Ferenczi, Csokonai 31. I.

2. Csokonai: Az istenek osztozása, 1791 előtt. Hatott a tárgy választására.

e) *An die Bienen*, 1778. Kolt. — Csokonai: A méz méze, 1794. Rövidített átdolgozás. Később hat verszak elhagyásával A legédesebb méz ez megj. Urania III : 208. Harmadik újra átdolgozott fogalmazása A méhekhez cz. a Lilla-dalok közt. V. ö. Fügy. XXV : 269.f) *Das harte Mädchen*, 1770. Kolt.

1. Csokonai: Első szerelemérzés, első kidolg. 1794. Csak az alapgondolat. V. ö. Fügy. XXI : 226.

2. Csokonai: A tanunak hívott liget, megj. 1794. Campe, Psychologia ford. Nagy Sándor cz. könyv előtt, másodszor szintén még 1794. Urania III : 209. Puszta halvány reminiscencia. V. ö. Fügy. XXV. 270.

g) *Die Liebekranke*, 1776. Kolt. — Csokonai: Édes keserűség, első kidolg. 1794. Gondolatkölcsönzés. V. ö. Fügy. XXI : 226.h) *Das Lob Helenens*, 1773. Kolt. — Csokonai: Lillám szácskája, 1794—96. Halvány reminiscencia.i) *An den Traumgoit*, 1770. Kolt. — Csokonai: Az éjnek istene, 1795 előtt. Terjengős átdolgozás. V. ö. Fügy. XXV : 270.j) *Lust am Liebchen*, 1769. Vera. — Verseghy Ferenc: A szerező boldogsága. Első kidolg. 1795. Szabad átdolgozás.k) *Macbeth*. L. II. F. Shakespeare, c).

CAMPE, JOACH. HEINR.

a) *Robinson der Jüngere*, 1779—80. Elb.

1. Gelei József: Ifjabbik Robinzon. Pozsony, 1787. V. ö. Kazinczy bírálatát: KMM. I : 50 és Beöthy, II : 179.

2. Gyarmathy Sámuel: Ifjabbik Robinzon. Kolozsvár, 1794. Az előbbi plágiuma. V. ö. Beöthy, II : 180.

b) *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen*, 1777. Ifjúsági irat.

1. Földi Ferencz: Erkölt-könyvetske..., a pallérozottabb rendbeli gyermekeknek. Komárom és Pozsony, 1789. Nagyszombat 1790,

" Nagyszében év nélkül (vg. a 90-es évek közepé).

2. Kováts Ferencz: Az öreg Bechshalmi a gyermekek között, a 90-es évek elejéről. (Kézirata Beöthy Zsolt birtokában.)

CHRISTMANN, C.

Der Statthalter von Corfu, 1782. Trag. — Dugonics András: Toldi Miklós. Pest, 1794. (Jeles Történetek I. k. 1 db.) Nemzetiesítés. V. ö. Heinrich kiadásának (O. K.) bevezetését.

CLODIUS, CHRIST. AUG.

Medon oder die Rache des Weisen, 1767. Trag. — Névtelen: Médon avagy a höltsnek boszszuállása, Kolosvár 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

CRONECK, JOH. FRDR. FREIHERR VON.

a) *Codrus*, 1758. Trag.

1. Bálinttint János br.: Kodrus. Hely megnev. nélkül, 1784.

2. Szrogh Sámuel: Kodrus. Pest, 1792.

b) *Wünsche*, 1759. Kolt. — Szüts István: A kíváncsok. Pest, 1791. (Erkölti és elegyes versök.)

D'ARIEN, BERNH. EPHR.

Die Natur und Liebe in Streit, 1778. Trag. — Ihászi Imre: *A természet és szerelem küszkódése, 1794. Átdolgozás. V. ö. Bayer² II : 422.

DENIS, JOH. MICH.

a) *Gibraltar*, 1782. Kolt. — Kazinczy: Gibraltár, 1782. V. ö. Összes költ. (Abafi) II : 292. Tolhiba, vg. 1792-ből. Igazi műfordítás.b) *Das Donnerwetter*. Kolt. — Kazinczy: A mennydörgés, 1792. V. ö. u. ott. Szintén valódi műfordítás, csak az eredeti «Kaiserstadt»-ja helyett mond Kazinczy «Budás»-t, s «Odin» meg «Asgard» helyett említii «Balambér»-t és «Bendeguz»-t, meg «Tas»-t és «Árpád»-ot.

DETHARDING, GEORG AUGUST.

Bramarbas. I. II. G. Holberg, a).

DRUMMER, MATTHAEUS.

Winternächte. L. II. F. Escalava.

DUSCH, JOH. JAK.

a) *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens*. 1759. Elb. ek.

1. Báróti Sándor: Erkölti levelek ez alatt kiadta a levelek egy részét, Bécs, 1775; második kiadás Pest, 1786. V. ö. Beöthy, II: 58. A többöt szintén lefordította, de ez kézirathban maradt a elveszett.

2. Baranyi László: Dusch levelei, 1779. Az adat kétes. Sándor István, aki folyejgyezte (M. Könyvesház 248. I.), maga is bizonytalanul jelzi, s úgy látszik, a fordítást csak kézirathban látta.

3. Verseghy Ferencz: Az erkölcsi leveleknek második része, 1786. Kézirat (Egy. Ktár). A Báróti fordításában meg nem jelent levelek. V. ö. Császár, Verseghy, 33. I.

b) *Von der Stärke der reinen Liebe*, 1765—67. Elb. — Ivánkay Vitéz Imre: A tiszta és nemes szeretet ereje. Kassa, 1789. V. ö. Kaz. Lev. I: 349, 424.

DYK, JOH. GOTTF.

a) *Der verschriebene Brautigam aus Paris*, 1785. Vj. — Bartsai László: A jártas-költes vőlegény. Kolozsvár, 1793. (EJGy. I. k. 6 db.)

b) *Jacques Spleen*, 1785. Vj.

1. Láng Ádám János: *Jacques Spleen, 1792. [Az eredeti szerzőjét Mérey (Bayer² II: 415) Kotzebuet, Bayer¹ II: 376—377 Poinet-t nevezi meg.] V. ö. Brachvogel, Gesch. d. Königl. Theat. zu Berlin (1877) I: 349.

2. Körö Zsigmond: *Jacques Spleen, 1796 előtt. Nem lehetetlen, hogy Mérey folyegyzése (Bayer² II: 415) téves, s a két fordítás tulajdonképpen egy.

EBERT.

Young-fordítás. L. II. F. Young.

ECKARTSHAUSEN, KARL VON.

a) *Liebrecht und Höhwald, oder so gehts zuweilen auf dem Lande*, 1783. Vj. — Sehy Ferencz: *Eröszak és jutalom vagy így szokott néha lenni a vidéken, 1794. V. ö. Bayer² II: 419.

b) *Raynald oder das Kind der Natur und Liebe*, 1787. Dr. — Ihászi Imre: *Sándor vagy a természet és szerelem gyermeké, 1794. Nemzetiesítés. Bayer¹ II: 380—381 szerint eredeti, Mérey (id. Bayer² II: 422) a szerzőt nem ismeri s a címet rossznál adja meg.

ENGEL, JOH. JAK.

a) *Der Philosoph für die Welt*, 1775—77. Szellemes csevegések (életképek, párbeszédek). Die Höhle auf Antiparos ez. részét (I. rész, 3. db.) fordították.

1. Névtelen. Mind. Gyűjt. 1789. 236, 241.

2. Verseghy: Az antiparosi barlang. KMM. I: 395. 1788 89.

V. ö. Császár, Verseghy, 41. L

b) *Der dankbare Sohn*, 1770. Vj.

1. Ifj. Ráday Gedeonné * fordítja 1790 előtt. Említi Kazinczy (Kaz. Lev. II: 96).

2. Ernyi Mihály: *A háladatos fiú, 1794. V. ö. Bayer² II: 412.

ENGELBRECHT, JOH.

Weiler und Louise. L. II. C. Monvel.

FRIDRICH, DER GROSSE.

Egy verses dolgozatát De la Plume álnév alatt lefordította Nagyváthy János: A veres barátunk... szomorú képzési. Pest, 1790.

FUSS, FRANZ.

Der Schneider und sein Sohn, 1779. Vj. — Szabadon fordította Ernyi Mihály: *A szabó és ennek fiú, 1795. V. ö. Bayer¹ II: 309 és Bayer² II: 412. [Bayer szerint (II: 381) angolból Schröder nyomán, de ennek nem találtam semmi jelét; vg. tévedés.]

GEBLEIN, THOMAS PHILIPPE FREIHERR VON.

a) *Clementine oder das Testament*, 1771. Trag.

1. Ifj. Ráday Gedeon br.: Clementina; a 80-as évekből. V. ö. Kaz. Lev. II: 96 és 561, és Bayer² I: 146.

2. Hatvani István: Clementina. Pest, 1790. V. ö. Bayer² II: 413.

b) *Die Osmonde oder die beiden Statthalter*, 1772. Dr. — Kazinczy Miklós: Az Osmondek vagy a két helytartó. Pest, 1792—93. (MJSz. III. k. 2 db.) V. ö. Bayer² II: 414.

c) *Der Minister*, 1771. Dr.

1. Seelmann Károly: A miniszter. Kolozsvár, év nélkül (vg. 1793).

2. Vg. e drámát fordította 1790 előtt Kováts Ferencz *A minister cz.

d) *Das Praedicat oder der Adelsbrief*, 1770. Vj. — Rudnyánszky báróné Kemény Mária: *A prædicatum vagyis a vezetéknév, 1794. V. ö. Bayer² II: 413.

GELBERT, CHRIST. FÜRCHTEGOTT.

a) *Leben der schwedischen Gräfin von G***, 1747—48. Reg.

1. (Torday Sámuel:) A svétkai grófné G**né élete. Kolozsvár, 1772.

2. Szláv S. I. (Sándor István): G** nevezetű svédi grófnének rendes történeti. Pozsony és Kassa, 1778. Az előbbi ismerete nélkül készült, annál is gyarlóbb fordítás. V. ö. Bessenyei György bírálatát róla és helyreigazításait a Holmiban (336—341. I.) A kifordított magyar svédi grófné cz.

b) *Briefe*, 1751.

1. Radvánszky János rí akarta venni, de eredmény nélkül, Barcsay Ábrahámöt, hogy fordítja le Gellert leveleit magyarra, 1772. V. ö. IÍK. 1903 : 303.

2. Rabenerhez intézett egyik levelét lefordította Kónyi János, Pécs, 1776, alább említendő művében.

c) *Fabeln und Erzählungen*. 1746—48.

a) Die Fliege, Elpin, Der betrübte Wittwer, Der beherzte Entschluss, Der junge Gelehrte czímüket lefordította Kónyi János: A légy, Elpin, A meg-szomorodott özvegy, A bátor végezés, Az ifju tudós ez alatt Gellert professornak erköltsős meséi és elő-beszéllései, Pécs, 1776. cz. gyűjteményében.

b) Die Nachtigall und die Lerche, Die Geschichte von dem Hute, Das Füllen, Chloris, Der Kranke, Der Fuchs und die Elster, Inkle und Yariko, Der Kukuk, Das Gespenst, Die Betschwester, Die Spinne, Die kranke Frau cz. lefordították:

1. Kónyi János: A fülemile és patsirta, A kalapról, A tsikról, Kloris. Egy betegről, A róka és a szarka, Inkle és Júrikó, A kukukról, A késértet, Az áltatos asszonyról, A pók, A beteg asszony, id. gyűjt.

2. Nagyrészt megegyező czímek alatt Kováts Ferencz a 80-as évek vége felé készült, kéziratban maradt gyűjteményében (Beöthy Zsolt tulajdona).

r) Der Tanzbär, Der Selbstmord.

1. Kónyi: A medvéről, A magának gyilkosa, 1776. id. gyűjt.
2. Kováts Ferencz: A tánczos medve, A maga gyilkosság, a 80-as évek végén, id. gyűjt.

3. Látzai József: A tánczos medve, A maga gyilkos. BMMusa I : 263. 1787. és Orpheus, II : 302. 1790. V. ö. Kaz. Lev, II : 144.

ð) Der Greis.

1. Kónyi: Az öregről, 1776. id. gyűjt.
2. 3. Id. Ráday Gedeon b.: A vén ember, A 80-as évekből két változat: szószerint és szabadon. (Ez utóbbi czíme: Eggy vén emberről.) Orpheus, II : 397, II : 123. 1790.

4. Kováts Ferencz: Az öreg, a 80-as évek vége felé, id. gyűjt.
ε) Till, Emil, Ugyanazon czímmel:

1. Kónyi id. gyűjt.
2. Sz. I. (Szüts István) Erkölti és elegyes versek. Pozsony és Komárom, 1791. cz. gyűjteményben.

ζ) Der Zeisig, Das Land der Hinkenden, Der Blinde und der Lahme, Der Maler, Das junge Mädchen.

1. Kónyi: A tengelitz, A sántáknak országa, A sánta és vak, A kép-iró, Az ifju lány cz. alatt 1776. id. gyűjt.

2. Kováts Ferencz id. gyűjt. nagyrészt egyező czímek alatt.

3. Sz. I. (Szüts István): A tszí, A sántítók országa, A vak és sánta, A festő, Az ifju leányzó cz. alatt id. gyűjt.

ζ) Die Bienen. — Pétzeli József: Méhek, herék. Hasznossal mulattató mesék, Győr, 1788. cz. gyűjteményben. Bővített átdolgozás, V. ö. EPHK. 1889 : 801.

θ) Der gute Rath.

1. T. T. A.* J.* (Aszalai János): Jó tanáts-adás. BMMusa 118—119. 1788.

2. Kováts Ferencz: A Jó Tanács, a 80-as évek vége felé, id. gyűjt.
3. Sz. I. (Szüts István): A jó tanáts, 1791. id. gyűjt.

ζ) Der Hund, Der Process, Der Bettler, Das Pferd und die Bremse, Die Reise, Das Testament (Philemon, der bey grossen Schätzen...), Die Widersprächerinn, Das Heupferd, Semnon und das Orakel, Das Kartenhaus, Die zärtliche Frau, Der zärtliche Mann, Die Biene und die Henne, Der erhörte Liebhaber, Der glücklich gewordene Liebhaber, Der gütige Besuch, Der Arme und der Reiche, Die beiden Hunde, Selinde, Der Schatz, Monime, Der unsterbliche Autor, Der baroniszte Bürger, Der arme Schiffer, Lisette, Die Verschwiegenheit, Die glückliche Ehe, Elmire und Selinde, Der Tartarenfürst, Der glückliche Dichter, Der Freygeist. — Kováts Ferencz: Az Eb. A Processus, A Koldus, A Ló és a Bagócs, Az utazók, A Testamentum. Az ellenmondó asszony, A Szöcskő, Szemnon és a Néző, A Kártya Ház, A buzgó szerelmű Aszszony, A buzgó szerelmű Férfi, A Méh és a Tyúk, A meghalgtatott Szerető, A szerences Férfi, A barátságos Látogatás, A Szegény és a Gazdag, A két Kutyák, Zelinde, A Kincs, Mónima, A halhatatlan Könyviró, A Báróva lett Polgár, A szegény Hajós, Lizét, A Halgatás, A szerencsés Házasság, Elmira és Zelinde, A Tatár Kán, A szerencsés Versirő, A vallástalan, id. gyűjt. a 80-as évek végéről.

ζ) Damotas und Phyllis, Der süsse Traum, Der Reisende, Damokles, Der grüne Esel, Das Schicksal, Die junge Ente, Die beiden Mädchen, Der fromme General, Herodes und Herodias, Rhinsolt und Lucia.

1. Kováts Ferencz: Dámétás és Fillis, Az édes álom, A vándor, Dámokles, A zöld szamár, Az órók végezés, A kis Réczefi, A két leánykák, A kegyes Generális, Herodes és Heródiás, Rinzolt és Lucia id. gyűjt. a 80-as évek végéről.

2. Majdnem teljesen megegyező czímek alatt Sz. I. (Szüts István) 1791. id. gyűjt.

λ) Das Unglück der Weiber, Das Kutschpferd, Der arme Greis, Der Affe (Der Affe sah ein Paar geschickte Knaben...), Die Missgeburt, Die Gutthat, Die schlauen Mädchen, Das neue Ehepaar, Der Jängling, Der wunderbare Traum, Der Informator, Der Arme und das Glück, Die Affen und die Bären, Der reiche Geizhals, Das Testament (Sohn, fieng der Vater an...), Crispin und Crispine. — Sz. I. (Szüts István): Az aszszonyoknak szerencsétlensége, A kotsis-ló, A szegény ősz, A majom, A tsuda-születés, A jó-tétel, A ravasz leányok, Az újj házas-pár, Az ifju, A tsudálatos álom, Az Informátor, A szegény, és a Szerentse, A majmok és medvék, A gazdag fósvény, A testamentom, Krispin és Krispine cz. alatt 1791. id. gyűjt.

δ) Von den Annehmlichkeiten des Missergnügen. 1756; Szppr. — Ányos költői levele Barcsayhoz 1782. szept. 2. 9—16. sor. Tárgyi és hangulati kapocs.

e) Das Band, 1744. Pásztörjáték.

1. Szilav S. I. (Sándor István): Juhászi játék (egyéb czím nélküli), Pozsony és Kassa, 1778 (a Svédi grófné mellett).

2. Szentjóbi Szabó László: A pántlika, 1787-88, megij. Pest, 1791 (Szabó költ.-ei között). V. ö. EPHK. 1906 : 355. U. itt tévesen

állítatik, hogy A pántlika megj. már 1790. az Orpheusban. Kazinczy csak színdékozott ott kiadni. (Orpheus, I: 86—87. l.)

3. P. Horváth Ádám a pásztorjáték tartalmát röviden versbe foglalja Fillis csalásága ez. alatt, 1789. V. ö. Kaz. Lev. I: 495. Megj. Pest, 1793. (Holm: II. k.)

f) *Das Orakel*, 1747. Operett.

1. Sz. S. I. (Szláv Sándor István): Felelő bálvány. Pozsony, 1786. (Rabnernek szatirához csatolva)

2. Földi János: *Lucinda. A 80-as, 90-es évek fordulóján készített, de elveszett «énekes daljáték». Toldy adata. (M. költ. él. I: 247.)

g) *Bitten*, 1757. Kört. — Ráday Gedeon: Kérés. KMM. I: 94.

1788—89. V. ö. Kaz. Lev. I: 278.

h) *Präfung am Abend*, 1757. Kört. — Ráday Gedeon: A keresztények estvéli maga meg vizsgálása. KMM. I: 96. 1788—89.

i) *Moralische Gedichte*, 1754. A hat vers közül négyet: Der Menschenfreund, Der Christ, Der Stolz, Die Freundschaft lefordított Szüts István: Az emberszerető, A keresztyén, A kevélység, A barátág ez. Pest, 1791. (id. mű).

j) *Geistliche Oden und Lieder*, 1757. Négyet közülük: Morgen gesang, Abendlied (Herz, der du mir das Leben...), Vom Tode, Am neuen Jahre lefordított Szüts István: Reggeli —, Estvéli —, A halálról való —, Ujj-esztendői ének ez. Pest, 1791 (id. mű).

GEMMINGEN, OTTO HEINRICH FREIHERR VON.

Der deutsche Hausrater, 1780. Dr.

1. Valószínűleg ennek a Diderot nyomán (Le père de famille) készült drámának fordítása volt az az Erdélyből származó *Házi atya ez. dráma, melyről a fordító megnevezése nélkül a Magyar Kurir megemlékszik. 1793. III.

2. Kelemen László: *A magyar háznak atya. 1794. V. ö. Bayer: II: 414.

GESSNER, SALOMON.

V. ö. Fürst Aladár: Gessner Salamon hazánkban. IK. 1900: 177 s. k. lk. és 322 s. k. lk.

a) *Der Tod Abels*, 1758. Prózai elbeszélés.

1. Kónyi János: Ábel Kain által lett halála. Pest, 1775. V. ö. EPhK. 1898: 835 s. k. lk.

2. 3. Kazinczy Ferencz: Ábel halála, készült 1790 (v. ö. Orpheus 1790: 85), kész 1793. (Kézirat. Akad.) Nem lévén megelégedve fordításával, újra akarta dolgozni. V. ö. Orpheus I: 292 és Toldy, M. költ. élete, II: 22.

b) *Idyllen*, 1756. Vermischte Gedichte und Idyllen, 1772 (a ke-

sőbbi gyűjteményben az idillek közös címé alatt), közöttük pár vers.

1. Kazinczy Ferencz: Gessner idilliumi. Kassa, 1788. V. ö. EPhK. 1891: 817 s. k. lk. Kazinczynak 1779 óta készülő, 1782. elke-

szült, s 1785. sajtó alá rendezett kéziratát átnézte, »okat igazított és

változatot rajta Ráday Gedeon. V. ö. Kaz. Lev. I: 38. 50. 88. 96—

2. a) Der Wunsch: cz. idilljéből vette Szentjóbi Szabó László A kivánság cz. idilljéhez (1788—1789, Pest, 1791.) az összönt és a címet. V. ö. IK. 1908: 55 s. k. lk.

2. β) Toldy szerint (Csokonai műveinek 1844-es kiadása LXXXIX. I.) valamelyik idillből fordította Csokonai a 90-es évek elején az azota elveszett dalát. Reggeli dal a rózsához (Idveزلégy szép rózsaszál...).

2. γ) Mycon cz. idill képet bővíti ki Csokonai A déli aggodalom ez. versében, 1794.

2. δ) Morgenlied cz. költemény szabad átdolgozása Csokonai: Daphnis hajnalkor cz. verse, a 90-es évek elejéről.

2. ε) A Daphnis cz. idillnek és Csokonainak Az alvó Lilla felett ez. versének kiinduló pontjában van valami kevés egyezés. (A 90-es évek első feléből.)

3. Az Idylek hatása alatt tervezett Csokonai a 90-es évek első felében egy két könyvre oszlo művet, A szerelmek, de csak a terve maradt meg. Ferenczi, Csokonai, 55. I.

c) *Der erste Schiffer*, 1762. Prózai elbeszélés.

1. Kazinczy Ferencz: Első hajós. Elkészült 1788, sajtóra kész 1793. V. ö. Kaz. Lev. I: 205.

2. Kónyi János: Az első hajós. Buda, év nélkül (1790). V. ö. EPhK. 1891: 835 s. k. lk.

d) *Eraszt*, 1762. Pásztorjáték. — Kazinczy Ferencz: Eraszt. Elkészült 1788, sajtóra kész 1793. V. ö. Kaz. Lev. I: 205. Színe került 1795. V. ö. Bay. r¹ II: 374—375.

e) *Die Nacht*, 1753. Idill. — Kazinczy Ferencz: Az éjtsaka. KMM. I: 30. 1788 89.

f) *Daphnis*, 1754. Prózai elbeszélés.

1. Kazinczy Ferencz: Dafnis. Elkészült 1789, sajtóra kész 1793. V. ö. Kaz. Lev. I: 301.

2. Az I. ének egy részletének (Neáthus vágyódása) utánköltése Csokonai: A feredés, 1793.

3. A Daphnis hatása alatt, annak szellemében, műfaját, cselekvényét, miliejet utánozva készítette Csokonai A csókok cz. idillszerű elbeszélését, 1794. Czéloz reá Ferenczi, Csokonai, 54. I.

g) *Ein Gemählde aus der Sündfluth*, 1772. Idill. — Kazinczy Szemira és Szemin. Orpheus, I: 283. 1790.

h) *Evander und Aleimna*, 1762. Pásztorjáték. — Kazinczy Evander és Aleimna, 1793.

GLEIM, JOH. LUDW.

a) *An Solly* (más címe szerint Mein Hüttchen), 1775. Vers. Verseghy Ferencz: A kunyhó a Klárikához cz. költ. (Amott a hegynek zöld tövén...) első kidolgozása] 17~8. V. ö. Kazinczy utalását Kaz. Lev. VI: 112, hol e dalt Gleimé fordításának mondja. A magyar költemény, Kazinczytól ismert, átdolgozott alakjában nagyon eltér Gleimetől, nem fordítás, hanem bővíttet, szabad átdolgozás; az első szövegezés azonban hivén megtartja az eredeti gondolatmenetét. Gálos Rezső közlése.

b) Kazinczy 1790-ben Gleim példijára írja anakreoni költeményeit rövid verssorokban. Kaz. Lev. II : 91.

c) *Amalie*, 1776 előtt. Vers. — Kis János: Amália. 1792—1795. Kissé rövidített átdolgozás. V. ö. EPhK. 1912 : 827.

GOEKINGK, LEOP. FRDR. GÜNTHER.

Auf einem faulen Bibliothekar, 1782. Vers. — Kazinczy: A henye bibliothecarius. Orpheus I : 275. 1790.

GOETHE, JOH. WOLFG.

a) *Die Leiden des jungen Werthers*. 1774. Reg.

1. Kazinczy Ferencz lefordítja egy részletét (Első könyv, máj. 4.—máj. 26.) 1790-ben. V. ö. Toldy, M. költ. élete II : 18. Az eddig kétséges adatot kétségtelennek teszi Kazinczy eredeti, 1790-ből való kézirata (Akadémia).

2. Kármán József: Fanni hagyományai. Urania I—III. k. 1794. Werther utánzat (de nem átdolgozás, mint Szabó Ferencz, A Fanni hagyományai, 1904. általja).

b) *Die Geschwister*. 1787. Dr. — Kazinczy Ferencz: A testvérek. 1790. Átdolgozás ill. nemzetisítés. V. ö. Kaz. Lev. II : 298. 341.

c) *Clavigo*. 1774. Trag.

1. Ivánkai Vitéz Imre: *Klavigo. 1790. V. ö. Bayer² I : 146. II : 421.

2. Kazinczy Ferencz: Clavigo. 1794. V. ö. Toldy, M. költ. élete II : 21.

d) *Stella*. 1776. Dr. — Kazinczy Ferencz: Sztella, Pozsony, 1794. Készült 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 82.

e) *Erster Verlust*. (Ach wer bringt die schönen Tage...) Vers.

1. Kazinczy Ferencz: Az első veszeség. 1794. Vele egy időben, versenyezve lefordította

2. Dayka Gábor is, de fordítása elkallódott. V. ö. Kaz. Lev. II : 285.

GOTTER, FRDR. WILH.

a) *Medea*, 1775. Trag. — Kazinczy Ferencz: *Medea 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 85. Kéziratát később elégítette, v. ö. Pályám Emlékezete (ed. Abafi) 304.

b) *Beruf zur Liebe*, 1771. Költ. — Kis János: A szerelem, 1793. V. ö. EPhK. 1912 : 826. A 4. versszak az eredetiből hiányzik.

c) *Der Liebhaber ohne Name*, előadták 1783. Vj. — Ajkai Pál: *A nevetlen szerető. 1794. V. ö. Bayer² II : 410.

GOTTSCHED, JOH. CHRIST.

Agis, 1745. Trag. — Bessenyei György: Ágis tragédiája. Bécs, 1772. Átdolgozás (?). V. ö. Bleyer, Gottsched hazánkban, 1909. 29. I.

A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 101

GOTTSCHED, LOUISE ADELG. VIKTORINE.

a) *Die Hausfranzösin oder die Mammsell*, 1744. Vj. — Pállya István: Pazarlay és Szükmarkossy. 1767. cz. vj.-ban részletek belőle. V. ö. EPhK. 1904 : 433 és IK. 1907 : 34 s. k.

b) *Der Verschwender* I. II. C. Destouches.

GÖTZ, JOH. NIK.

Der dichtende Knabe, (bizonnyalan a kora). Kört. — Kazinczy Ferencz: A gyermek poéta. 1789. megj. Orpheus, I : 274. 1790.

GROSS.

Zondi. Trag. — Pétzely György: *Zondi vagy Drégel vár veszte. 1795. V. ö. Bayer² II : 418.

GUGLER, BARON VON.

Sidney und Silly. 1777. Trag. — Ernyi Mihály: *Szádny és Szilly.

HAFNER, PHILIPP.

a) *Prinz Schnudi und Prinzessin Evakathel*. 1764 előtt, műkedvelő színpad számára készült s Hafner életében († 1774) nyilvánosan elő nem adott operaszöveg, melyet Perinet «lustiges Trauerspiel»-lé dolgozott. Magyarra fordította S. A. (Szalkai Antal, mások szerint Szerelemhegyi András) Pikkó herteg és Jutka-Perzsi, Pest, 1793; a mint a cím jelzése «szomorú víg opera» mutatja, valószínűleg Perinet átdolgozása nyomán. V. ö. Petrik, Magyarország bibliographiája (1712—1860), III : 94.

b) *Die reisenden Comödianten*, 1774. Vj. Perinet átdolgozásában címre: Die Schwestern von Prag. Ez utóbbit fordította Ernyi Mihály: *A Pestre vándorolt szabólegény vagy a komáromi néniék. 1793. V. ö. Bayer² II : 412.

c) *Der Furchtsame*. 1774. Vj. — Szabadon fordította Kornéli József: *A félénk kndét vagy mikor szeretnek (némelyek), a bécseik katonák lenni, 1793. V. ö. Bayer¹ II : 305 és Bayer² II : 415.

HAGEDORN, FRDR. VON.

a) *A Fabeln und Erzählungen* cz. gyűjteményból, 1738, szabadon lefordította

a) a *Paulus Purganti und Agnese* címűt Kováts Ferencz a XVIII. század 80-as évek vége felé Doctor Purgánti Pál és Ágnes cz. alatt;

β) öt mesét: Der Wolf und das Pferd, Myron und Lais, Der Guckuck und die Lerche, Die Gans und der Wolf, Der Fischer und der Schatz — Sz. I. (Szűts István) A farkas és a ló, Miron és Kata. A patsirta, A lúd és a farkas, A halász és a kints cz. alatt Pest, 1791. megjelent Erköltsi és elegyes versek cz. gyűjteményében.

b) Az *Oden und Lieder* cz. gyűjteményből, 1747, hét verset: Der Lauf der Welt, Die verliebte Verzweiflung, Der Wettstreit, An die Freunde, Der Kuss, Die Rose, Der Morgen lefordított szabadon — Sz. I. (Szűts István) A világnek szokása, A szerelemnek kétségbe esése, A vétőkedés, Az örömhöz, A tsök, A rózsához, A reggel cz. alatt Pest, 1791. id. gyűjteményben.

c) A *Moralische und Epigrammatische Gedichte* cz. gyűjteményből, 1757.

a) a Wider den Horaz cz. epigrammot kibővítye Mesék és Regék cz. kötetének elejére tette «Elő Beszéd helyett» Kováts Ferencz a 80-as évek végén.

β) öt epigrammot: Susanna, Trostgründe, Alcest und Philint, Ein jegliches hat seine Zeit, An Euphem lefordított — Sz. I. (Szűts István) Zsuzsánna, Vigasztaló okok, Alcesz és Fillint, Mindennek van ideje, Eufemhez cz. alatt Pest, 1791. id. gyűjteményben;

r) Allgemeines Gebet, I. II. F. Pope.

HALLER, ALBRECHT VON.

a) *Alfred, König der Angelsachsen*, 1773. Reg. Régi folyegyzés szerint lefordította András Sámuel * 1790 körül. V. ö. Beöthy, II: 129.

b) *Usong, eine morgenländische Geschichte*. 1771. Reg. — F. Öri Fülep Gábor: Uzong, Napkeleti történet, Pozsony, 1792. V. ö. Beöthy, II: 172.

HASCHKA, LORENZ LEOPOLD.

a) Egy ismeretlen című versét lefordította Aranka György: Az igazság képére, Orpheus, II: 223. 1790.

b) *Verwünschungen, den Franzosen gesungen von 1793*. Kolt. — Diószeghy Erdődi Lajos: Atok melyet a frantziáknak... énekelt H. L. L. Buda, év nélkül (vg. 1793).

HEERMANN, GOTTLIEB EPHRAIM.

Die Dorfdepüriten. L. II. D. Goldoni c).

HENSLER, KARL FRIEDRICH.

a) *Der Schornsteinfeuer*. Kora nem ismeretes. Vj. — Gindl József: *Az unokagyermek vagy nem mind kéményesprő, aki feketében jár, 1793. V. ö. Bayer¹ II: 309 és 382—383.

b) *Alles weiss und nicht schwarz*. Kora nem ismeretes. Vj. — Ernyi Mihály: *A halotti tor vagy tiszta felérben nem feketében, 1793. V. ö. Bayer² II: 412.

c) *Zaide*. 1792. Vj. — Kelemen László: Zaide, 1793. V. ö. EPhK. 1891: 270 s. k. lk.

d) *Das Judenmädchen in Prag*. 1792. Vj. — Mérey Sándor: *A kismartoni zsidó leány, 1795 előtt. V. ö. Bayer³ II: 417.

e) *Der Räuber aus Rachsucht*. Kora ismeretlen. Vj. — Mérey Sándor: *A bosszú kívánságból lett haramia, 1795. V. ö. u. ott.

A NÉMET RÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 103

f) *Der Soldat aus Cherson*. 1790. Vj. — Sehy Ferencz: *A muszka katona, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II: 419.

HERDER, JOH. GOTTFR.

a) *Das trauernde Mädchen*, 1778-79. Kolt. (Tulajdonképen a Doddsley-féle angol gyűjtemény egyik darabjának fordítása, Stimmen der Völker in Liedern, III: 47. dal). — Verseghy Ferencz: Laura, Bécs, 1791. (Rövid értek, a muzsikáról.) Újra: KMM. II. 4. negyed, 1792. Átdolgozás. Későbbi címen: Lilla, V. ö. EPhK. 1912: 64.

b) *Paramythien*. Dichtungen aus der griechischen Fabel, 1785. — Kazinczy Ferencz: Herdernek paramythionjai. Széphalom, 1793.

HERMES, JOH. TIM.

Nachruf an Jenny (Dir folgen meine Thränen...) 1766. Vers. — Szentjóbi Szabó László: Egy megvetettnek keserve. Pest, 1791. V. ö. Bayer József adalékit EPhK. 1911: 707.

HEUFELD, FRANZ.

a) *Der Bauer aus dem Gebürg in Wien*, 1767. Vj. — Gyadányi József gr.: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. A szatira keretének megalkotására hatott a német dráma. Gragger Róbert kölése.

b) *Die Liebhaber nach der Mode*, 1766. Vj. — Kelemen László: *A módi szeretők, 1794. Mérey (I. Bayer² II: 414) tévesen Schrődert nevezi meg az eredeti szerzőjének. Bayer¹: 379 ifj. Stephaniera vagy Bretznerre gondolt.

HIPPEL, GOTTLIEB THEOD.

Der Mann nach der Uhr, 1760. Vj. — Bartsai László: Az óra járásához alkalmaztatott ember, Kolozsvár, 1793. EJGy. II. szak. 1 db. V. ö. Bayer² I: 152.

HOFFMANN, JOH. ADOLPH.

Ovidius Tristium III: 7 elegiája alapján készült versét lefordította András Sámuel, 1793. V. ö. Figy. X: 11.

HÖLTY, LUDW. HEINR. CHRIST. (Költemények.)

a) *Der rechte Gebrauch des Lebens*. 1775. — 1—4. sort átvette Ányos Pál Egy barátomnak, mioldán véle megbékültem cz. költői levele (29—32. sor) 1778. V. ö. Császár, Ányos Pál 154. 1.

b) Az *An den Mond* cz. költeményeinek 1774 és 1775. visszhangja Ányos Pál Egy boldogtalannak panaszai cz. verse, 1780. (Megj. KMM. I: 71. 1788. 89.) V. ö. u. ott.

c) *Laura*, 1772. — Tárgyi és hangsúlyi kapocsban állanak vele (v. ö. u. ott) Ányosnak:

1. Barcsayhoz 1781. decz. 30-án intézett költői levele (második fele);

2. Egy terhes álmotalan éjjelémkor ez. verse 1781—82.

d)—g) *Klage*, 1773. *Erntelied*, 1775. *Aufmunterung zur Freude*, 1776. *Lebenspflichten*, 1776. Szabad fordításuk Sz. L. (Szűts István)-tól A panasz, Az aratők, Nögötás az örökre, Eletbeli kötelességek ez. alatt Pesten, 1791. megjelent Erkoltsi és elegyes versek ez. gyűjteményben.

h) *Das Traumbild*, 1774. Kolt. — Kis János: Az úlmodott kép, 1793. V. ö. EPhK. 1911: 456.

i) Kazinczy Ferencz A Tavasz ez. költeményét Hölyt példájára tria rövid sorokban. 1793. Kaz. Lev. II: 287. A költemény ritmusá és hangja meg is egyezik Hölyt egyik Frühlingsliedjével (Grüner wird die Au..., 1773.).

j) *Der Traum*, 1776. Kazinczy Ferencz 1794. márcz. 17-én így ír Kis Jánosnak (Kaz. Lev. II: 348): «Emlékezel-é, édes Barátom, Hölynek erre a dallára: Mich träumts ich war ein Vögelein etc. O be mennyei édesség van ebben, Ki fogja ezt valaha fordítani közülünk? De illyenbe belé fogni nékem vakmerőség vóna.» Kazinczy pontatlannal idéz. A «Ballade»-nek jelzett vers első két szava helyesen: Mir träumt.

HUBER, FRANZ XAV.

Julchen oder liebe Mädchen spiegelt euch, 1793. Vj. — Mérey Sándor: *Juliska vagy leányok vegyetek példát, 1795. V. ö. Bayer² II: 417.

HUNNIUS, ANTON CHRIST.

Der Tauhstumme, 1791. Vj.

1. Hatvani István: A siketnéma. Pest, 1793. (Theátrumra alkalmaztatott munkák, 2 db.)

2. Kornéli József: *A süketnéma, 1794.

HÜBNER, JOHANN.

Zweymal zwey und fünfzig ausserlesene biblische Historien aus dem alten und neuen Testamente. Ev. nélkül (1713), majd igen sokszor más, hasonló cízmek alatt is (p. o 104 bibl. Hist. és Bibl. Hist. stb.). F. P. MA. RE. Th. De (Fodor Pál): Száz és négy válogatott bibliabéli historiák, Basilea, 1760 (állítólag már 1754) és még igen sokszor.

IFFLAND, AUG. WILH.

Die Jäger, 1785. Dr. — *Egy alkalmatos hazafi* 1792-ben állítólag hozzáfogott a fordításához, de sem a darabról, sem a fordítóról nincs többé hír. V. ö. Bayer¹ I: 122.

JACOBI, JOH. GEORG.

a) *An Selinen*, 1770. Vers. — Batsányi János: Chlóris. KMM. I: 81. 1788-89. Szabad átdolgozás, az eredeti gondolatát s gondolatmenetet megtartva. Újra megj.: Helikon Virágok, 1791.

b) *Nach einem alten Liede*, 1783. Vers.

1. Szentjóbi Szabó László: A poéta. Pest, 1791. Az eredeti 1. 2. 5. 6. versszakának szabad fordítása. V. ö. Szabó költeményei (kiadja Gálos) 228. 1.

2. Ráday Gedeon: Mezei dal. A 90-es évek elejéről. Az egészet adja, hivábban mint Szabó, de mégis szabadon.

JÜNGER, JOH. FRIEDR.

a) *Der Strich durch die Rechnung*, 1785—89. Vj. — Ungvári János: *A megeslatkozott szókevények vagy erőszak és történet, 1793. Bayer² II: 420.

b) *Die Einführung*, 1792. Vj. — Károly Ferencz: *A leányragadás, 1793. Bayer¹ II: 305.

c) *Das Kleid aus Lyon*, 1787. Vj. — Mérey Sándor: *A bécsi ruha, 1794.

d) *Er meint sich in alles*. L. H. F. Centlivre.

KALCHBERG, JOH. S.

Maria Theresia, 1793. Dr. — Károly Ferencz: *Mária Terézia, 1793—1796.

KAYSER, ALBR. CHRISTOPH.

Adolfs gesammelte Briefe, 1778. Reg. (A névtelenül megjelent mű szerzőjét ill. I. E. Weller, Lexikon Pseudonomorum 1886. 6. L. V. ö. Heinrich Bácsmegyei-kiadását, O. K.)

1. Kazinczy Ferencz: Bácsmegyei össze-szedett levelei. Költött történet. Már 1788, dolgozott a regény átültetésén (v. ö. Kaz. Lev. I: 162, 180), megj. Kassa, 1789. Átdolgozás, elnemzetesítés.

2. Horváth Adám: Bácsmegyei, Mantziának lakodalma után, KMM. I: 364. 1789. Eredeti költemény, a regényből meritve az összönt.

3. Tejfalusi Csóka József: Adolf levelei, XVIII. század vége. Kéziratos ford. V. ö. EPhK. 1889: 513. 1.

KÄSTNER, ALBR. GOTTHELE.

a) *Caesar und Roma* (a cím bizonytalan). Vers.

1. Kazinczy Ferencz: Csesar és Róma, 1775. Megj. a német eredetivel együtt Orpheus, I: 137. 1790. V. ö. Pályám Eml. (Abafi) 25. 1.

2. Gyürky István, Kazinczy tanuló társa, szintén lefordította 1775-ben, de prózában. V. ö. u. ott 245. 1.

3. stb. Kívülük még több sárospataki deák fordította ugyanakkor négyisorú versekben. V. ő. u. ott.

b) *Auf den Leichnam einer Maitresse*. Kolt. — Kazinczy Ferencz: *Egy maitresse sírkövére*, 1790 körül. Oly. Költemények (Abaúj) II: 306.

KLEIST, EWALD CHRIST. von.

a) *Seneca*, Entwurf zu einem Trauerspiel, 1758.

1. Teleki László gróf: *Seneca halála vagy a haldokläphi filosofus*, 1782—1784. (Akadémiai kézirattár.) Bövített s a részletekben változtatott fordítás; esetleg csak egy harmadik mű közvetítésével kapcsolódik eredetihez.

2. Kisfaludy Sándor: *Seneca tragédiája*, 1790—1792. [Összes művek (Angyali kiadása) VII. k.] V. ő. EPhK. 1890: 489. s k. lk.

b) *Gedanken eines betrunkenen Sternsehers*, 1758 előtt. Vers. — Névtelen: *Egy boros tsillagot visgálónak gondolkodási*. BMMusa 1787: 420. I. Az eredeti háromszor akkorára foligitó átdolgozás.

c)—i) *Ius Landleben* (megj. 1773), *Phyllis an Damon* (1750), *Gräblied* (1758), *Geburtslied* (1758), *An Elisen. Sehnsucht nach der Ruhe* (1744), *Der Frühling* (1749). Versék. — Sz. I. (Szüts István): *A mezei élet. Phyllis Damonhoz. Temetési ének. Születési ének. Eliséhez. A nyugodalomra vágyódás. A Tavasz. Pest*, 1791. Erköltsi és elegyes versek ez. gyűjteményben.

j) *Liebslied an die Weinflasche*, 1758. Vers.

1. Sz. I. (Szüts István): *Dall a bor-korsóhoz*. Pest, 1791. u. ott.
2. Csokonai: *Szerelmedal a csíkóbörös kulaeszhöz*. Kora bizonytalán. Czm. összön. alapgondolat. V. ő. Fügy. XXI: 230.

k) *An die geschninkte Vetulla*. (1758 előtt.) Vers.

1. Sz. I. (Szüts István): *A kendőzött Vetulla*. Pest, 1791. id. gyűjt.

2. Kármán József: *Egy festett vénásszonnyra*. Urania, I: 283. 1794.

l) *An Thrysis*. (1758 előtt.) Vers. — Verseghy Ferencz: *Laura Thirziszhez*. Pest, 1793. Mi a poézis ez. művében. V. ő. Verseghy kisebb költ. (kiadja Császár és Madarász) 353. I.

m) *Amyni*, 1751. Vers.

1. Révai Miklós: *Amint pásztornak kesergése*, 1787. (Kézirat, Nemz. Múz.) Hű, igazi műfordítás, sor- és szótagszám, ritmus megtartva, de az eredeti rímei nélkül.

2. J... i: *Lalage*. Pest, 1794. Urania, I: 284.

3. Kazinczy: *Chloe*, 1794. V. ő. Kaz. Lev. II: 342. [Költemények (Abaúj) II: 177.]

KLEMM, CHRIST. GOTTLÖB.

Der Schuster ein Goldmacher, 1765. Vj. — Mérey Sándor: *Az aranyolvásztó varga, 1796 előtt.

KLINGER, FRDR. MAX VON.

Die Zwillinge, 1776. Trag. — Ihászi Imre: *A kettősök*, 1794. V. ő. Bayer² II: 422.

KLOPSTOCK, FRDR. GOTTLIEB.

a) *Odái* közül az eredetiek mértékében állítólag már 1750 előtt átültetett néhányat Szilágyi Sámuel. V. ő. Négyesy, A mértékes veresés története, 41. I. A hirt nem tartom valószínűnek, mert Klopstock első ödái 1747-ből valók s első gyűjteményük csak 1750. jelent meg. Ellene szól finánca jelentése is. V. ő. Kaz. Lev. II: 130.

b) *Friedrich der Fünfte*, 1750. Vers. — Szilágyi Sámuel cím-nélküli kéziratos fordítása a 80-as évek közepéről vg. 1785. Nehézkes darabos fordítás, s nem tudván pontosan tolmácsolni az eredetit, akarat ellenére is el eltér tőle. Kazinczy műr 1790. láta a fordítást (Kaz. Lev. II: 130), de csak 1820. jelent meg. (Tud. Gyűjt. VIII. füz., azután Kaz. Lev. id. helyen.)

c) *Der Messias*. I—X. ének, 1748—1755. Eposz.

a) Kazinczy Ferencz: A hervadó leány ez. költemény-törédekéhez, 1786, a Messias bányaos, széles Cidlijéből vette az összónzést. Maga mondja: klopstocki vonások; az óda ol nem vala végezve. [Összes költ. (Abaúj) I: 288]. V. ő. EPhK. 1904: 130.

β) Kazinczy Ferencz: a Szemida és Cidli epizódöt (IV: 635—885) lefordította 1788, de nem jelent meg. Az I. és II. énekből szemelvénys fordításokat közöl a KMM. I: 149—157. 1788—1789; 1789 közepéig I—III. ének fordítása kész; a Portia és Mária epizód (VII: 264—496) megjelen KMM. I: 469. 1788/89; 1790-ben előízéstét hirdet az I—X. ének fordítására (Kassa, 1790); 1794-ben állítólag készen van az első tíz ének prózai, s az I. verses fordítása, de kétségtelenül csak az I—V. elkezdtéről tudunk. V. ő. EPhK. 1904: 20—33.

d) *Das Anschauen Gottes*, 1759. Vers. — Kazinczy: Az Isten szemlélése. KMM. I: 20. 1788/89.

e) *Ihr Tod*, 1780. Kolt. — Kazinczy: Az ő halála. Orpheus II: 359. 1790.

f) *Das Rosenband*, 1752. Vers.

1. Kazinczy: Csidi (későbbi címén: Ö és én). Orpheus II: 366. 1790.
2. Verseghy: Czidli, 1795. V. ő. Verseghy kisebb költeményei (kiadja Császár-Madarász) 363. I.

g) *Die frühen Gräber*, 1764. Vers. — Kazinczy: A koránti sirok. 1790 körül.

h) *Selma und Selmar*. (Weine du nicht...) 1766. Vers. — Kazinczy: Szelmár és Szelma. 1790 körül.

i) *Hermann und Thusnelda*, 1752. Vers. — Kazinczy: Hermann és Thusnelda. 1790 körül.

j) *Mein Vaterland*, 1768. Vers. — Kazinczy: Az én hazám. 1792. Az 1792. Helikon virágokba szánta. V. ő. Kaz. Lev. II: 230.

k) *Edone*, 1771. Versa.

1. Kazinczy: Blidi, 1795. V. ő. Kaz. Lev. II: 399.
2. Verseghy Ferencz: A képzet, 1795.

l) *Die Frühlingsfeier*, 1759. Vers. — Kazinczy: A tavasz ünnepéles. 1790 körül.

KNEBEL, MAX VON,

Az *In bekannter Melodie* címmel ellátott *Vergiss mein nicht* kezdetű 1790 előtt írt költeményt magyarra lefordította (v. ö. Gálos közlését EPhK. 1913 : 58):

1. egy ismeretlen szerző a 90-es évek elején. A cím nélküli magyar vers Dayka költőményeinek sárospataki kéziratában, az ú. n. «Sárka kötet»-ben maradt fonn, de nem Dayktól való. Tartalmilag hű, de formailag és nyelvileg tökéletlen fordítás.

2. Művészies fordítása Verseghy Ferencztől Bücsúzás címmel vg. 1795-ből. Nyomtatásban csak 1806-ban jelent meg.

KORN, CHRISTOPH HEINRICH,

a)—e) *Isabelle oder die Stiefmutter; Charlotte oder der grossmütige Freund; Zemir oder der erfüllte Götteranspruch*, 1770. Elb.-ek. A három elbeszélést egy gyűjteménybe összefoglalva magyarra fordította M. Mándi Sámuel: Szivet sebheto s elnét gyönyörkedtetéssel tanító Rómában mésékben tett Próba ez. alatt, Pozsony, 1786.

d) *Der Graf von Pontiss oder der von seinem Sohn ermordete Vater*, 1772. Reg. — B. M. J.: Gróf Pontisznak, vagy a tulajdon fia által meg-öltegett atyának szomorú története. Pozsony és Kassa, 1788.

KORNMANN, RUPRECHT.

Die getreuen Unterthanen, 1783 (Kaiser szerint) vagy 1792 (Heinsius szerint). Vj. — Bene József: A jósziű uraság vagy A jobbágyok boldogsága. 1796 előtt.

KOTZEBUE, AUGUST VON. (V. ö. Bayer² II. 433. s k. lk.)

a) *Menschenhass und Reue*, 1789. Dr.

1. Kóró Zsigmond: Az embergyűlöés és a megbánás. Bécs, 1790.

2. Perlaki Dávid is lefordította, 1791, de fordításának még a címet sem jegyezte föl a Hadi és más nev. Tört., mely 1791. IV. 27. l-on e fordításról hírt ad.

3. Csokonai Gerson du Malheureuxjében (1795) lát Haraszti Gyula némi rokonságot (EPhK. 1888 : 173). A kapcsolatot tagadja Bayer² I : 133.

b) *Die Sonnenjungfrau*, 1789. Dr.

1. Révai Miklósról jelenti a Hadi és más nev. Tört., hogy fordítja * 1791.

2. Károly Ferencz: *A nap szüze, 1794.

3. V. S. (Vass István?): *A nap szüze, 1794. V. ö. Bayer¹ I :

329. Bayer más helyen (II: 379) a két utóbbi fordítást egynek tartja.

c) *Der Eremit auf Formentera*, 1787. Dr.

1. Verseghy Ferencz: A formenterai remete. Pest, 1792. (MJSz. IV. k. 2. db.) V. ö. Császár, Verseghy, 60. s. k. lk.

2. K. Boér Sándor: A formenterai remete. Kolozsvár, 1793. (EJGy. I. szakasz. 2. db.)

A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 109

d) *Das Kind der Liebe*, 1790. Dr. — Verseghy Ferencz: A szerelmem gyermeké. Buda, 1792. (Budai Magyar Theatrom. I. sz. 1. db.)

e) *Der weibliche Jakobinerclub*, 1791. Vj. — Sebestyén László: Az asszonyi jacobita club. Pest, 1792. (MJSz. I. k. 4. db.)

f) *Die edle Lüge*, 1792. Vj.

1. Kóró Zsigmond: Nemes hazugság. Bécs, 1792.

2. Gindl József: A nemes hazugság. Pest, 1793. Az eredeti egy fölvonásos színmű három fölvonásra kinyújtva. V. ö. EPhK. 1912:493.

g) *Die Indianer in England*, 1790. Vj.

1. Kolozsvárt fordítja egy ismeretlen nevű író * 1793.

2. Ihászi Imre: *Az indusok Ángolyországban. 1794.

h) *Der Papagoy*, 1792. Vj.

1. A páperi címmel Kolozsvárott * 1793. fordították.

2. Br. Rudnayánzskyné Kemény Anna Mária: *A papagoj. 1795.

i) *Bruder Moritz, der Sonderling*, 1791. Vj.

1. Jatszották Kolozsvárott 1793.

2. Ungvári János: *Ország András egy különös ember. 1793. Magyarás.

j) *Adelheid von Wulzingen*, 1788. Trag. — Lakos János: *Szegfalu Agnes. 1795. Magyarás.

KRATTER, FRANZ.

a) *Der Vieckanzler*, 1797. (E hivatalos kiadás előtt vagy megjelent korábban eddig nem ismert lenyomat vagy súgókönyv alapján fordították magyarra.) Dr. — Zsitzay Ferencz: A szerentséten alkantellár. Pest, 1792. (MJSz. II. k. 3. db.) V. ö. Bayer² II : 421.

b) *Das Mädchen von Marienburg*, 1795. Dr. — Sehy Ferencz: *A máriavári leány. 1795—1796. V. ö. Bayer² II : 419.

LAFONTAINE, AUGUST.

Die Tochter der Natur (l. az előző címszó *) pontjához írt megjegyzést). 1806. Dr. — Sehy Ferencz: *A természet leánya. 1796 előtt.

LAUDES, JOSEPH.

Die verstellte Kranke. I. II. D. Goldoni, n).

LEDERER, JOSEF.

Der Chargen-Verkauf, 1781. Vj. — Szabó József: A tisztség eladás. Pest, 1793. (MJSz. III. k. 5. db.) Fellnernek is van egy Der Chargen Verkauf cz. vj.-a.

LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM.

a) *Nathan der Weise*, 1779. Dr. — Kováts Ferencz: *A bőlts Náthán. 1789. V. ö. Bayer² I : 148 és II : 415.

b) *Emilia Galotti*, 1772. Trag.

1. Kováts Ferencz: *Emilia Galotti. 1789. V. ö. Bayer² II: 415.
 2. Kazinczy Ferencz fordítani akarja 1790 (v. ö. Kaz. Lev. II: 85), 1791. majúnem készen van (v. ö. u. ott 185. 1.), elkészül 1794 (v. ö. Toldy, M. költ. élete II: 21). Magy. 1830.
 c) *Die Gewissheit*. 1751—71 között. Vers.
 1. Kazinczy Ferencz: Holnap Orpheus, I: 136. 1790. és Helikon Virágok. 1791. 110. 1.
 2. Verseghy Ferencz: A boriszák. KMM. II: 131. 1792. és Pest, 1793. Mi a poézis ez. kötetben.
 d) *Fabeln* (nem Fabeln und Erzählungen!) 1759. Prózai mesék.
 1. Ót mesét: Der Affe und der Fuchs, Hercules, Das Geschenk der Feyen, Das Schaf und die Schwalbe, Der Bär und der Elephant közölt magyarul Aszalay János A majom és a róka, Hercules, A tündérek ajándéka, A juh és a fetske, A medve és az elephant cz. alatt Orpheus 1790. I: 43. 310, II: 96. s ugyanő lefordította és közölte a három kötet összes (90) meséit Lesszingnek meséi három könyvben cz. alatt, Bécs, 1793, ahol telítő az előbbi öt mese másodszor olvasható. A mesék lefordítására Aszalayt Kazinczy ösztönözte, a kinek költségén a gyűjtemény megjelent (együtt Herder paramythionjainak Kazinczytól eszközölt fordításával), s a ki a késő fordítást átdolgozta (v. ö. Kaz. Lev. II: 273).
 2. Kármán Józsefnak az Urania I—III. k.-ben 1794. közölt meséi szellemben, a mesék stílusában, s a rövid, tömör fogalmazásban emlékeztetnek Lessing meséire, bár tartalmi kapcsolat nincs közük. A rokonságot már a Magyar Merkuriushoz mellékletként csatolt Bibliotheca névtelen bírálója észrevette (1795. máj. 59. I. és július 93. 1.), azt frván róluk: «Mesék de Lessing felke, ujság és csin nélkül, (hogyan ujság nélkül, az téves) s még határozottabban: «Mesék Lessing izlése szerint».
 e) *Miss Sara Sampson*, 1755. Trag. — Kazinczy: Miss Sara Sampson. 1790. készen van (Kaz. Lev. II: 45, 1. még Bayer² II: 414), de a fordításnak ez az első kidolgozása még a 90-es években elhaladt [v. ö. Pályám Emlékezete (Abafi) 305. 1.], 1794. újra dolgozta, töredékei a Nemz. Müz. kézirattárában (v. ö. Toldy, M. költ. élete, II: 22), mik az 1842. megjelent fordítás szövege a XIX. század-ból való.
 f) *Der schwörende Liebhaber*, 1751—1771 között. Vers. — Verseghy Ferencz: Az esküvő szerelme. Pest, 1793. Mi a poézis című kötetben.
 g) *Minna von Barnhelm oder das Soldatenstück*, 1767. Vj.
 1. Kazinczy: Barnhelmi Minna, állítólag még 1793. készült első, meg nem lévő kidolgozása (v. ö. Pályám Emlékezete id. hely). Az 1834. megjelent fordítása későbbi dolgozat.
 2. Ráth Pál: A katona szerelme. 1792.

LICHTWER, MAGNUS GOTTLIEB.

Die seltsamen Menschen, verses mese, 1773. — Ismeretlen szerző (Kármán?): A vándorló. Urania, I: 283. 1794. Hű, de prózában tolmaesolt fordítás.

MATHISSEN, FRDR. VON.

Seefahrer. 1787—93. Vers. — Kis János: Hajósének, 1793. Címl. versforma, első versszak kapcsolatos a német verssel. V. ö. EPhK. 1911: 456.

MEISSNER, L. II. B. Szádi.

MENANDER.

Der...schöne Türk in wundersame...Geschichte, 1723. Reg. — Mészáros Ignácz: Buda... viszszavételekor... Kartigam névű török kisasszonynak... történeti. Pozsony, 1772 (újra: 1778, 1780, 1795). Hű, de körülíró fordítás; két betoldott részlet, a versek szabadon átdolgozva. Maga a német regény is vg. francia mű fordítása, V. ö. Heinrich Gusztáv bevezetését a Kártigám O. K-i kindása előtt, és Beöthy, I: 235.

MEYER, FRDR. LUDW. WILH.

- a) *Der Tempel der Wahrheit*, 1788. Dr. — Mérey Sándor: *Az igazság temploma, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II: 417.
 b) *Jeder feige vor seiner Thüre*, L. II. C. Névtelen.

MILLER, JOH. MART.

- a) *An Damon*, Vers. — Ábyos Pál Barcsayhoz 1779. műrez: 30-án írt költői levelének 29—33. sora átvétel a német versből.
 b) *Siegwart*, Eine Klostergeschichte, 1776. Reg.

1. Kazinczy már 1782 ben hozzáfog lefordításához (v. ö. Kaz. Lev. I: 83 és Pály. Eml. (Abafi kiadása) 58. 1.), 1784-ben alkudozik kiadandó fordításaihoz a metszetekre (v. ö. Kaz. Lev. I: 61), majd elkészíti (az időpont bizonytalan), nem szószerint fordítva, hanem mint a címé is mutatja, Szegvári, elmagyarásítva és átdolgozva (v. ö. Kaz. Lev. I: 520 és a Bácsmegye előszavát), 1789 állítólag elégíti (Pály. Eml. 107), de még 1804-ben is megvan az I. kötete (v. ö. Kaz. Lev. III: 165). 1791 ben egyetlen megmaradt részletét, *A szerelem tekintete* című kis dalt, kozzá adta a Helikon Virágokban.

2. Bartfafalvi Szabó Dávid: Siegwart klastromi története. Pozsony, 1787. A fordítást ismertette Kazinczy KMM. I: 178. V. ö. Dohnány József: Werther hatások, 1909.

MÖLLER, HENR. FERD.

- a) *Der Graf von Walltron oder die Subordination*, 1776. Dr. — Kónyi János: Gróf Valtron vagy a szubordináció, Pest, 1782.
 b) *Sophie oder der gerechte Fürst*, 1777. Dr. — Osváld Zsigmond: Sofia vagy az igazságos fejedelem. Győr, 1786. V. ö. Bayer² II: 417.
 c) *Die Zigeuner*, 1777. Vj. — Láng János: *A czigányok. 1796 előtt.

OLUFSEN (keresztneve a drámán nincs kitéve, Kayser sem ismeri).

Die goldne Dose. 1795. Vj. — Láng János: *A pikszis vagy a bocsület regulája. 1795.

OVERBECK, CHRIST. ADOLF.

Der Knabe an ein Veilchen. 1778. Vers. — Szentjóbi Szabó László: A rózsa, későbbi címén: A Czenczi rózsája. KMM. I: 195. 1788 89. Az eredeti 1., 2. és 6. versszakának szabad átdolgozása. V. ö. Szentjóbi Szabó költeményei (kiadja Gálos) 221. 1.

PAUERSBACH, JOS. VON I. II. F. Névtelen.

PERINET, JOACHIM.

- a) *Prinz Schnudi und Eavalathel.* L. Hafner a).
- b) *Die Schwestern von Prag.* L. Hafner b).

PETERSEN I. II. F. OSSIAN.

PLÜMICKE,

Lanassa. L. IL C. Le Mierre.

RABENER, GOTTLIEB W.LH.

a) Kazinczy Ferenczet atyja 1773—1774. meg akarta ismertetni Rabener szatiráival, hogy fordítson belőlük. Az atya 1774. március 20. meghalt, s a terv nem valósult meg. V. ö. Pály. Eml. (Abafi) 22. 1.

b) *Ein Traum von den Beschäftigungen der abgeschiedenen Seelen.* 1744. Prózai szatira. — Sz. S. J. (Szláv Sándor István): A testtől el-vált Lelkeknek Foglalatosságáról való álom, 1779. Megj. Pozsony, 1786. Rabnernek szatírái vagy-is gúnyoló Beszédei ez. alatt.

c) *Das Märchen vom ersten Aprile,* 1775. Prózai Szatira. — Sz. S. J.: Mese az első áprilisról, 1779. Megj. 1786. id. műben.

d) *Antons Pansa von Mancha.* Abhandlung von Sprüchwörtern, 1755. Prózai szatira. A szatirák közül négyet: Wem Gott ein Amt giebt, dem giebt er auch den Verstand, Kleider machen Lente, Ehen werden im Himmel geschlossen, Liste einiger thörichten Ehen, die auf Rechnung des Himmels geschlossen worden sind, lefordított Sz. S. J. (Szláv Sándor István) a következő címek alatt: Kit az Isten tiszettel meg-áld, Annak elég eszet-is ád. Madarak tolláról, Embert ruhájáról, A házasságok a mennyekből rendeltetnek, Némelly balgatag Házasságoknak egybehordása, melyek az egek szám-adására kötettek ősze, 1779. Megj. Pozsony, 1786. id. műben.

e) Az első kivételével a többi hármat lefordította Nagy János 1795-ben, versben, a harmadik és negyedik szatirát több önálló darabra tördelve. A Györött Nyájas muzsna cz. alatt megjelent vers-

kötötében olvasható 15 «gunyoló vers» a következőképen felel meg Rabener szatiráinak: I. A ruházatról (Kleider stb.), II... A házasságok mennyekből rendeltetnek, III. A szépségre tekentő házasságról, IV. A házasulandók számára józan tanáts, V. A haszon fejébe szerzett házasságról (Ehen ... im Himmel ...), VI. Némelly balgatag házasságoknak egybe hordása, melyek az egek szám-adására kötettek ősze, VII. Egy özvegy aszszonynak férjhez menéséről, VIII. Ugyan a most említett doktornak második házassága, IX. Ostoba leánynak választisa, X. A figyelem nélkül való házasság kötéséről, XI. A bizonyos névre tekintő házasságról, XII. A házasságot szerző vén bányáknak javallásáról, XIII. A kora házasságról, XIV. Egy tutornak gondviseléséből származott házasságról, XV. A szemérmes aszszonynak választásáról. A mint az egyező címek (I. II. és VI. szat.) mutatják, s a részletes összevetés kétségtelenül teszi, Nagy János szatiráit nem az eredetiből fordította, hanem Sz. S. J. prózái fordítását írta át versbe, ragaszkodva, a mennyire a kötött forma engedte, az előtte álló magyar szöveghöz.

3. Az előbbiekk közül az Ehen werden im Himmel geschlossen című szatirát az irodalomtörténet tanítása szerint lefordította versben Fekete János gróf (v. ö. IK. 1901: 27, 439; Morvay, Fekete János 236. 1.). Fekete azonban nem a szatirát fordította, csak a címet: «Egben rendeltetnek minden házasságok» s ezt egy eredeti verse első sorának használta föl. E rövid, pár soros, bizonytalan keletű versében Rabener módjára, de tőle teljesen függetlenül tréfálkozik a házas életen. Fönnmaradt kéziratban Magyar Munkái I: 152.

e) Szentjóbi Szabó idilli jeit, melyek Törökérek R... munkáiból címet viselnek, Toldy nyomán a legújabb időkig tévesen tartották Rabener-fordításoknak. V. ö. IK. 1908: 60 s. k. lk.

RAMLER, KARL WILHELM.

Lyrische Blumenlese, két kötet több könyvre osztva, 1774—1778. Versgyűjtemény részint magának Ramlernek, részint másoknak a szerkesztőtől gyakran önkényesen átalakított verseiből. A versek szerzői nincsenek megnevezve. E gyűjteményből több dalt lefordított, ill. átdolgozott Verseghy Ferencz, még pedig Lessingnek két említett [L Lessing e) és g)] a Blumenlesében olvasott dalán kívül az a)-val jelzettet, mely Pesten, 1791. a Rövid értekezések a muzsikáról cz. gyűjteményben, a β)-vel jelzettet, mely 1792. a KMM.-ban (II: 131), s a γ)-ν) jelzettéket, melyek Pesten 1793. a Mi a poézis című kötetében jelentek meg. Egyenként:

a) *An die Westwinde* (II: 36 dal) = Thirzis üzenettséje; β) *Antwort auf eine Aufrufung zur Freundschaft* (II: 19) = A barátság, későbbi címén: Rozifishoz; γ) = δ) *Der Liederdichter* (III: 1) és *An die Muse* (I: 1) = A magyar kisasszonyokhoz, mely az alapgondolatot s a 10. versszakot az előbbiből vette, a 11., 12. versszakot az utóbbiból; ε) *An die Rose* (IV: 20) = A rósához; ζ) *Chloris an die Nachti-gali* (I: 7) = Klóriss a fülemléhez; η) *Der Sieg über Agathon* (I: 10) = Az egyenetlen hartz; θ) *Chloe* (I: 13) = Szenderedő Thirzise; ι) *Die Schamröthe* (I: 18) = A szemérmes leány; ς) *Arkadisches Ge-*

sprach (I:14) = Dámon és Dóris, mely a két versszakból álló költeményt a versszakok végén párhuzammal kibövítő; 2.) Hymens Vorschlag (I:24) = A hazasság Istene; 3.) An eine Spröde (I:42) = A hideg vérű leányka, bővített fordítás; 4.) Klagen (VI:7) = Fillisnek panaszi. V. ö. Verseghy kisebb költeményei (kiadják Császár-Madarász) 344—355. 1.

RAUTENSTRAUCH, JOH.

Der Jurist und der Bauer, 1773. Vj. — Aszalai János: *A prókátor és a paraszt, 1794.

RICHTER, JOSEF.

Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kaltern über d' Wienstadt. Aufgefangen und mit Noten herausgegeben von einem Wiener, 1785. Szatirikus röpivek. — Gvadányi József gróf: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. A szatíra második felének tárgya, célézata, elminyi részletei, szójátékai vezethetők a német szatírára vissza, van kapcsolat a két hős alakja s a szatíra hangja között is, s az irodalmi formája (a valóság elhittetését célező fictio) is hasonlit amazélioz. Gragger Róbert közlése.

ROMANUS, KARL FRANZ.

Krispin als Kamnierdiener, Vater und Schwiegercater, 1756. Vj. — Kelemen László: *Garabontzai vagy Inas, Atya, Nász, mind egy személyben, 1792. V. ö. Bayer² II : 414.

RUDOLPHI, CAROLINA.

Das Veilchen und der Dornenstrauch, 1781. Vers. — Id. Ráday Gedeon: A violácska és rózsa, a 80-as évek közepéről. A mint maga Ráday megjegyzzi, versét az eredetit «szabadon követve» írta.

SALIS-SEEWIS, JOH. GAUDENZ VON.

a) *Lied* (Traute Heimat meiner Lieben...) 1793 előtt. Vers. — Kis János: Hajósénekének bevezető szólama a német költemény kezdetének fordítása. V. ö. EPhK. 1911 : 456.

b) *Tändeleg*, 1793 előtt. Vers. — Kazinczy Ferencz: Az álmot 1794. V. ö. Kazinczy levelet Kis Jánoshoz 1794. márc. 17. (Kaz. Lev. II : 347—348), hol Kazinczy az eredetit s a maga fordításával közli.

SCHIKANEDER, EMANUEL.

a) *Die Postknechte oder die Hochzeit ohne Braut*, 1792. Vj. — Sághy Ferencz: A posta kotsisok vagy a menyasszony nélküli való lakodalom, Pest, 1792—1793. MJSz. III. k. 4 db.

b) *Die Lyranthen*, 1776. Operaszöveg. — Szabadon lefordította és megzenésítette Szerelemhegyi András: A lantosok, 1793. V. ö. Bayer² II : 419.

A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 115

c) *Der Feuerlarm*, helyesen: Das abgebrannte Haus. Nyomtatásban nem jelent meg. — Varsányi Ferencz: A tüzi láarma, 1793. V. ö. Bayer² II : 420.

d) *Der wohltätige Derwisch* (más címén: Die Zaubertrommel; így is: Die Schellenkappe), 1794. Operaszöveg. — Szerelemhegyi András: A jó tévő szarandok, vagyis a tsörgő sapka. Pest, 1795. Bayer² II : 307.

e) *Die Zauberflöte*, 1791. Operaszöveg. — *Csokonai: A boszorkánytíp, 1794. V. ö. Ferenczi, Csokonai 42. és 51. L.

f) A 2. 7. 10. 11. 13. 15—17. 20. átraját lefordította Verseghy Ferencz s önmálló költeményekké téve öket a következő címekkel látta el: Madarasz, Pamina és Papagano, Sarastro és a kar (csak az 1. versszak fordítás, a 2. eredeti), A szónok és a pap (csak az 1. versszak fordítás, a 2. eredeti), Monostatos, Sarastro, A gyéniasok, Pamina, Papagano (rövidítve) 1794. V. ö. Verseghy kisebb költeményei 360 s. k. lk.

g) A 11. átraját lefordította Batsányi János: A szóló s egy pap, 1794—95. Kézirata az Akadémiában. (Kazinczy, Budai papírosain.)

h) *Der redliche Landmann*, 1792. Vj. — A magyar játékszíni társaság: A jószívű mezei gazda, 1795. V. ö. Bayer² II : 420.

SCHILLER, FRDR.

(V. ö. Heinrich Gusztáv: Schiller hazánkban. Könyvészeti kísérlet. EPhK. 1885 : 648. Pótlékok hozzá 1886 : 198, 850, 1887 : 94, 409. Továbbá: Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. 1912.)

a) *Die Räuber*, 1781. Dr.

1. Kováts Ferencz: *A hegyi tolvajok, 1789. V. ö. Mérey kéziratos foly jegyzését (Bayer² II : 415). Az adat kétes, lehet, hogy pusztán Mérey tévedése, a ki Darvas János helyett Kováts Ferenczeti teszi meg fordítónak. Többi forrásunk nem tud semmit Kovátsnak állítólagos Räuber-fordításáról. V. ö. Bayer² I : 147—148 és Kaz. Lev. II : 576—577.

2. Darvas János (nem Ferencz!): Moor Károly a Schiller Tolvajaiban, Orpheus II : 70—73. I. 1790. Mutatvány a még 1790. elkeszült fordításból. Állítólag megjelent nyomtatásban is 1793. V. ö. Bayer id. mű 15. 1.

3. Wesselényi István báró 1790. fordítja vg. *Moor Károly cím alatt s él akarja juttatni Kazinczyhoz. V. ö. Kaz. Lev. II : 5—6.

4. Bartsai László: A tolvajok. Kolozsvár, 1793. EJGy. II. szakkasz, 1 db. V. ö. Bayer² I : 152. A fordítás Vörösmarty szerint, a ki 1837. szept. 18-i előadása alkalmával megbírálta (Vörösmarty Összes munkái VII : 89—92), «borzasztó».

b) *Don Carlos*, 1787. Trag.

1. Bárány Péter (nem Jánost): *Don Carlos, 1790. V. ö. Bayer² I : 146.

2. Kazinczy Ferencz Don Carlos-fordításának töredéke, az első

24 sor. [Költmények (Abafi) II : 222. Toldy (M. Költ. Élete II : 18) 1790-re, Vácz (Kazinczy Ferencz, Kőtők és írók, 29. I.) a 90-es évekre teszi. Valószínűleg 1793-ból való. Az eredeti kézirat az Akadémia kézirattárában (Kazinczy Ferencz, Studiumok 2. sz.).

3. Ismeretlen író * kéziratos fordításáról tesz említést Mérey. V. ö. Bayer id. mű. Nem maradt reánk, de nem lehetetlen, hogy az 1. alatti volt.

c) *Die Verschönerung des Fiesco zu Genua*, 1783. Trag.

1. Kováts Ferencz: *Gróf Fiesco. Készül 1790, kész 1791. V. ö. Bayer² I : 148.

2. Darvas Ferencz: *Fiesco vagy a pártütés Genovában, 1790 előtt. Mérey adata, kétes.

d) *Die Götter Griechenlands*, 1788. Vers. — Kis János: Hymnus a bölcseséghöz, 1792. Öszön, ritmus. menet. V. ö. EPhK. 1911 : 452—453.

e) *Kabale und Liebe*, 1784. Trag. — Ihászi Imre: *A szerelem és szövevény, 1795. Elnemzetítés. V. ö. Bayer² II : 422.

SCHINK, JOH. FRDR.

a) *Lie bezähnte Widerbellerin*, L. II. F. Shakespeare d).

b) *Gianetta Montaldi*, 1777. Trag. — Ismeretlen író lefordítja *1793. V. ö. Bayer² I : 149.

c) *Die Leidenschaften*, 1790. Trag. — Ismeretlen író fordítja *Gyűlölés és szeretet cz. alatt 1793. V. ö. Bayer² I : 149.

SCHLEGEL, JOH. ELIAS.

Der geheimnissvolle, 1746. Dr. — Ismeretlen szerzetes lefordította A titkos címmel. A fordítás kora bizonytalan, vg. a 60-as, 70-es évekből. V. ö. IK. 1910 : 309 s k. lk.

SCHLETER, SAL. FRDR.

Lohn und Strafe, 1791. Dr. — Mérey Sándor: *Jutalom és büntetés, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

SCHMID, CHER. HEINR.

a) *Graf Essex*. L. II. F. Banks.

b) *Fayel*. L. II. C. D'Arnaud.

SCHRÖDER, FRDR. LUDW.

a) *Hamlet*. L. II. F. Shakespeare b).

b) *Der tanbe Liebhaber*. L. II. F. Pilon.

c) *Wer ist Sie?* L. II. F. Moor.

d) *Die Kinderzucht*. L. II. F. Shakespeare e).

e) *Der Fähndrich*, 1782. Dr. — Kelemen László: A zászló-tartó vagy a hamis gyanu, 1793. V. ö. Bayer² II : 414.

f) *Stille Wässer sind tief*. L. II. F. Beaumont.

g) *Irrthum in allen Ecken*. L. II. F. Goldsmith.

h) *Glück bessert Thorheit*. L. II. F. Lee.

i) *Der Ring*. L. II. F. Farquhar.

j) *Das Blatt hat sich gewendet*. L. II. F. Cumberland.

k) *Der Diener zweier Herren*. L. II. D. Goldoni b).

SCHRÖTER, CARL F.

Die grosse Toilette, 1788. Vj. — Lehner András: *A nagy pipere. V. ö. Bayer² II : 416.

SEIDEL, KARL AUG.

a) *Die Macht der Kindesliebe*, 1789. Dr. — Bartsai László: A gyermeki szeretetnek ereje. Kolozsvár, 1793. EJGy. I. szak. 2 db.

b) *Die Stiefsöhne*, 1790. Dr. — Gvadányi János: A két mosolyha fiak vagy az erkölcsös nevelés szül nemes szíveket. 1795.

SINTENIS, CHRISTIAN FRDR.

Hallos glücklicher Abend, 1783. Reg. — Gelei József: Hallónak boldog estvéje. Pozsony, 1788. V. ö. Beöthy. II : 174.

SODEN, JULIUS GRAF VON.

a) *Ernst Graf von Gleichen*. Gatte zweier Weiber, 1791. Dr. — Károly Ferencz: *Gróf Baranyi, két feleség férje. 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422. Bayer más helyt (I : 329 és II : 374—375) Méreytől eltérőleg Láng Ádám Jánosnak tulajdonítja a fordítást. Láng vg. csak színe vitte Károly fordítását.

b) *Ignaz de Castro*, 1784. Trag.

1. Vg. e dr. fordításán dolgozott 1793-ban *Kásztrói Ágnes cími alatt egy ismeretlen erdélyi író. A dráma címét említi Bayer² I : 150.

2. Dugonics András: Bátori Mária, Pest, 1795. Jeles történetek, II. k. 1 db. V. ö. Heinrich O. K.-i kiadásának bevezetését.

SONNENFELS, JOSEF.

Das Opfer, 1765. Pásztorjáték. — Révai Miklós: Az áldozat. Pásztorjáték egy nyilásban. Elegyes versek, Pozsony, 1787.

SPIESS, CHRISTIAN HEINRICH.

a) *Maria Stuart*, 1784. Trag. — Egy névtelen erdélyi író fordítja * 1793-ban.

b) *Das Ehrenwort*, 1790. Vj.

1. Egy névtelen író fordítja 1793-ban. A parolára fogadás cz. alatt. V. ö. Bayer² I : 149.

2. Lehner András: *A bocsületre tett fogadás. 1795. V. ö. Bayer² II : 416.

c) *Die Perrückchen oder Der Diener ist kläger als der Herr.* Ez az egyfölvonásos vj. csak 1802. jelent meg, ha tehát Mérey adata (v. ö. Bayer² II : 416) helyes s az ő magyar egyfölvonásosa, Mérey Sándor: A ravasz asszony vagy A paróka, 1793. valóban Spiesz drámaiának fordítása, akkor fől kell tennünk, hogy kéziratból ismerte.

d) *Clara von Hocheneichen,* 1790. Dr.

1. Egy névtelen erdélyi író fordítja 1793. *Hocheneichen Klára címkel. V. ö. Bayer² II : 149.

2. Ihászi Imre: *Makkfályay Agnes (más jelentések szerint: Makfalvi Anna, ill. Sarolta), 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422, I : 172, Bayer¹ II : 378—379.

e) *General Schlenzheim und seine Familie,* 1785. Dr. — Ihászi Imre: *Slenzhajn, 1794. V. ö. Bayer² II : 413.

f) *Die Manusfalle oder die Reise nach Egypten,* 1786. Vj. — Aszalai János: *Az egyiptomi út vagy Igy fogják az egeret, 1793. V. ö. Bayer¹ II : 376—377, hol a szerző kétesnek, ifj. Stephanienek vagy Spiessnek jelezve.

STEPHANIE, GOTTLIEB

(der jüngere. V. ö. Zolnai Béla cikkét Irod. tört. 1913 : 334).

a) *Peter Zapf oder die Schatzgräber,* 1776. Vj. — Kelemen László: Tsapó Péter vagy a kincsások. Pest, 1792.

b) *Die Wirthschafterin oder Der Tambour bezahlt alles,* 1770. Vj. — Kelemen László: A gazda asszony, vagy megfizet az orgon harang. Pest, 1792. V. ö. Bayer² II : 414.

c) *Die abgedankten Officiere,* 1770. Vj. — Kelemen László: *A szolgálatból kímaradt katonásztek. 1793. V. ö. Bayer¹ II : 382—383.

d) *Die eingebildeten Philosophen.* Nyomatásban nem jelent meg. Operaszöveg. — Szerelemhegyi András: A magokkal ellitett filozofusok. Pest, év nélkül (1793).

e) *Der Deserter aus Kindesliebe,* 1773. Dr.

1. Ungvári János: *A szökött katona. 1793.

2. Vg. ezt a dr. t. ford. Kováts Ferencz: *A szökött katona 1789 körül.

f) *Der Oberamtmann und die Soldaten,* I. II. E. Calderon. a).

STOLBERG, CHR. GRAF VON

An die Unbekannte, 1775. Versa. — Szentjóbi Szabó László: Az én szeretőm, 1791 előtt. Rövidített nagyon szabad átdolgozás. Galos Rezső közlése.

STOLBERG, FRDR. LEOP. GRAF VON

a) *Au den Abendstern,* 1773. Vers.

1. Kazinczy Ferencz: Az esthajnalhoz. BMM. 1787 : 767, másodszor KMM. I : 4, 1788, harmadszor Helikon Virágok 1790. Kazinczy maga «csaknem fordítás»-nak nevezi. Ez szerénykedés. Igen szabad utánzás.

2. Dayka Gábor: Az esthajnalhoz, 1793—1796. V. ö. Dayka költ. (Abafi) 7. I. A 4. versszakot nem fordítja, egyébként hiven tolmaçsolja az eredetit.

b) *Sie an ihn.* Auf einer Herbstreise, 1782. Vers. — Kazinczy Ferencz: A téli utazás, báró Prónyi Agnesnek, a clavocin mellé, 1788. Későbbi címe A felnők Leány (1788), végül Az elkeseredt leány. Így jelent meg Orpheus. II : 141. 1790 s Helikon Virágok, leány. Kazinczy szerint (Kaz. Lev. II : 226) «Gróf Stolbergnek ugyan ennyi sorú s Syllabájú éneke szerint» készült. Kazinczy nem nevez meg a pontos forrást, de megállapítása helyes. A kis vers különöségekben hű mása az eredetmek. Nemesak a sorok s bennük a szótagok száma egyezik, hanem a két vers ritmusá s a rimek elhelyezése is. Tartalmilag azonban nagyon szabad átdolgozás, az eredeti gondolatait és képeit többször más hasonlókkal pótja, jóformán alig maradt belőle több, mint az alapgondolat s a hangulat.

TRAUN, KARL EMANUEL, GRAF VON

Almanzi, 1781. Dr. — Seelmann Károly: Almáni, 1793. Bayer József szíves közlése.

TRENCR, FRDR. FREIHERR VON DER

a) *Des Friedrich Freiherrn von der Trenck merkwürdige Lebensgeschichte.* Von ihm selbst... geschrieben, I—III, 1786—87. Regényes eletrajz. — (Ungi Pál:) Báró T. Friderik emlékezetre műlté életének historiája. Irattatott magától, I—III. Hely megnevezése nélkül, 1788. Névtelenül jelent meg, a fordító nevét a BMMusa 1788 : 176 árulja el. Ballagi Géza szerint (A politikai irodalom, 472) Tallyai Dániel adta ki.

b) *Macedonischer Held,* (1760) 1773. Politikai költ. — L...k...ts J...os (Laczkovich János): A mattledoniai vitéz, stb. Hely nélkül, 1790.

c) *Glückwunsch an die Ungarn,* 1790. Költ.

1. Névtelen: Jó szerentse kívánása a magyarokhoz. Buda, 1790.

2. Szerencsétlétés a magyarokhoz. Pest, Buda, Kassa, 1790.

3. Sáray Sámuel: Szerentse kívánás a magyarokhoz, Orpheus, II : 6. 1790.

4. Gy. Cs. I. (Gy. Csépány István): Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz. Hely nélkül, 1790.

d) Egy ismeretlen című (Wurzbach sem említi) vg. nyomatásban meg sem jelent költ. ét lefordította és a saját neve alatt kiadta — B. Trenk Friderik: A nemes magyarokhoz írt idézések. Hely megnevezése nélkül, 1790.

UZ, JOH. PETER

a) *Der Traum,* 1749. Költ.

1. Révai Miklós: Álom, 1779. (Kézirat a Nemz. Múz.-ban.) Egészben hű, csak itt-ott szabad ford., sorszám megtartva, ritmus eltérő, rím nélkül.

2. Gy. Csépány István: Álom, Orpheus, II : 186. 1790. Szabad fordítás.

b) *An Galathée,* 1754. Költ. — Verseghy Ferencz: A vén teányok. Pest, 1793 a Mi a poézis ez. kötetben. Az eredetinél hővebben

kivitt, de kerekebbben megkomponált, kiélezettebb pointeū fordítás. V. ö. Verseghy kisobb költ. (Császár-Madarász) 356. I.

c) *Die Geliebte*, 1749. Kolt. — Kis János: A jóvendóbéli szerető, 1793. V. ö. EPhK. 1911: 456.

Voss, Joh. Heinr.

a) *Weide der Schönheit*, 1794. Kolt. — Kis János: A szépség felszentelése, 1794—1796. Szabad fordítás.

b) *Die Dichtkunst*, 1795. Kolt. — Kis János: A költés mestersége, 1795—1796. Szabad, rövidebbre vont fordítás (az eredeti 3—4. versszakát egybe vonva össze 5 helyett 4 versszak).

Weber, Veit (Sagen der Vorzeit).

Der Harfner, 1787. Elb. — Kazinczy: A vak lantos, 1793. elkeszült (v. ö. Kaz. Lev. II: 298), megj. Pozsony, 1794. (Goethe Szellemi mellett.)

Weidmann, Paul.

a) *Der Bettelstudent oder das Donneruertter*, 1776. Vj. — Ungvári János: *A kolduló deák vagy az égi háború, 1792.

b) *Der Dorfbarbier*, 1786 (?). Vj. — Péterli György: A falusi borbély, 1796 előtt. A német vj.-ot zenére tette Johann Schenk (1795), s innen kezdve rendszerint Schenk neve alatt szerepel. (V. ö. Bayer² II: 418.)

Weisse, Christian Felix.

a) *Romeo und Julie*, 1767. Trag. — Kún Szabó Sándor: Romeo és Julia, Pozsony, 1786. V. ö. Bayer² I: 107.

b) *Richard der Dritte*, 1759. Trag. — Mércy Sándor: *Tongor vagy Komárom állapotja a VIII. században, 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II: 423.

c) *Die verwandelten Frauenzimmer*. I., II., F. Coffey.

Werthes, Frdr. Aug. Clem.

Niklas Zrini oder die Belagerung von Szigeth, 1790. Trag. — Gy. Cs. I. (Csépán István): Zrini Miklós: avagy Sziget várának veszedelme, Komárom, 1790.

Wieland, Christoph Martin.

(V. ö. Heinrich Gusztáv, Wieland hazánkban. EPhK. 1900: 555—557.)

a) *Geschichte des Agathon*, 1766—67. Reg.

1. Egy részletét, az utolsó könyv pár lapját, lefordította Orczy Lóráncz bárd 1778 legvégen s Wieland Agathonyának utolsó könyvből címmel B. O. I. betűk alatt közölte a KMM. I: 204 s k. lk. 1788/89.

2. Az Agathon olvasásán folbuzdulva, annak mintájára akarta regényben megírni Kisfaludy Sándor 1795. Medina Máriával folytatott szerelemi viszonyát. (V. ö. Császár, Kisfaludy Sándor 49. 1.)

b) *Die Grazien*, 1770. Kolt.

1. Ányos Pál: Érzékeny levelek ez. költemény-ciklusának IV. része a Grazien I. könyve egy kis részletének hű fordítása, az egész ciklus pedig egy külső mozzanattal, hogy a verses szöveget, prózával váltogatja, emlékeztet Wieland szóban forgó művére. V. ö. Ányos Pál versei (Császár) 269—270. I.

2. Kazinczy Ferenc már 1791. gondolt a Grazien lefordítására (levele Wielandhoz 1791. jan. 8. EPhK. 1913: 631. I.), 1793. hozzáfogott s Kis Jánosnak mutatványokat is küld belőle (v. ö. Kaz. Lev. II: 298 s k. lk.), de a menüij belőle elkészült, 1794 őszen elveszett (v. ö. u. ott 384. 1.). A Grazienre czeloz Kaz. Lev. II: 399, mikor említi, hogy budai fogáságában Wielandból fordít «holmi». A fordítás (az I. k. és a II. egy része) ránk is maradt. (Akadémia, Kazinczy, Budai papirosain.)

3. Csokonai: A gratiák, későbbi címén: A kellemek, a 90-es évek első feléből. Törökék. V. ö. Csokonai kolt. (Toldy, 1844) LXXXIX. hasáb.

c) *Araspes and Panthea*, 1760. Elb.

1. Kováts Ferencz: Araspes és Pánthea, 1786.

2. P***: Araspes és Panthea, Kolozsvár, 1794.

d) *Lady Johanna Gray*, 1758. Trag.

1. Kováts Ferencz: Gray Johanna, 1788. (V. ö. Kaz. Lev. II: 577, Bayer² II: 416.) Mutatvány belőle: Figyelő (Abafi) IV: 69.

2. Ivánkai Vitéz Imre: *Johanna Gray, 1790. Arról, hogy fordítja, értesít Kazinczyt (Kaz. Lev. II: 70).

e) *Szozpárzs pacovárosz, oder die Dialogen des Diogenes von Sinope*, 1770. Szppr.

1. Szentjóbi Szabó László: Glycerium Wielandból, 1789. Megj. Orpheus, I: 44. 1790, azután a Helikon Virágokban, 1791, és Szentjóbi Szabó költeményei során 1791. Az eredeti 31. részének átköltése versbe. Forrására rámutatott már Kazinczy (Kaz. Lev. I: 469).

2. Ivánkai Vitéz Imre: Törökék a Wieland Diogenesból. Orpheus, I: 35—39. 1790.

3. Kazinczy 1790. hozzáfog a Σωζόράzs lefordításához (v. ö. Kaz. Lev. II: 17) s az egészet befejezve közzétette Sokrates mainomenos az az ο szinopei Diogenesz dialogusai cz. alatt, Pest, 1793.

4. Sági Karoly: Szokratesz Mainomenosz avagy Diogenes beszélgetéseinek 36. darabja. Egy (36.) dialogus fordítása. Pest, 1792 a Pesti magyar társaság kiadásának első darabja.

f) *Empfindungen eines Christen*, 1757 (későbbi címén: Psalmen, 1760). Hű fordítását adta Wályi K. András: Keresztyén érzékenységei, Kassa, 1789. Másodszor u. ott 1791. V. ö. Kaz. Lev. I: 423—424.

g) *Die Abderiten*, 1774. Reg. Kazinczy 1791. tervezte lefordítását (v. ö. id. levelet Wielandhoz), de tervét nem valósította meg.

h) *Neue Göttergespräche XIII.* 1790 Szppr. — B. (valószínűleg Batsányi János): Beszélgetés Juno, Szemiramis, Aspazia, Livia és Erzsébet angliai királyné. KMM. II: 327 és 452. 1792.

i) *Musarion, oder die Philosophie der Griechen*, 1768. Kolt.

1—2. Dayka Gábor * 1793. két ízben is fordította, először páros rímiú Zrinyi sorban, azután nyugateurópai formában. Egyik kísérletével sem lévén megelégedve, mindenkorától elégette. V. ö. EPhK. 1913 : 236—237. 1.

3. Kis János: Musáron, vagy a Gratiák philosophiája ez. alatt megkezdte fordítani 1795. de csak 1800. fejezte be.

j) *H. Richard.* L. II. F. Shakespeare, n).

ZACHARIE, FRDR. WILHM.

a) Milton ford. L. II. F. Milton.

b) A *Fabeln und Erzählungen* cz. verses mesegyűjteményből, 1771, négy mese: Der Adler und der Wiederhof, Der gefangene Trompeter, Die junge Frau im Beichtstuhl, Der unvermuthete Ehegenen elég hiván lefordított Sz. I. (Szüts István) Sas és babuka, A trombitás, A gyöndö nasszony, A házasság váratlan gyümölcsök alatt Erköltsi és elegyes versek cz. gyűjteményében, Pozsony és Komárom, 1791.

c) *Der Schnuptuch,* 1754. Komikus eposz. — *Csokona: A kezkonc, a 90-es évek elő feléből.

ZIEGLER, FRDR. JUL. WILHM.

a) *Eulalia Meinau,* 1791. Trag. — Bethlen Elek gr.: Eulalia és (?) Meinau. Év nélkül, vg. 1793 körül. V. ö. Figyelő, XVII : 149.

b) *Weltton und Herzensgute,* 1793. Dr. — Ernyi Mihály (nem Fejér György, mint Bayer² II: 412): *A szokás megköti a józan érzést vagy világ hangja, szív jó volta. 1794. V. ö. Bayer¹ II : 382—383.

c) *Mathilde Gräfin von Giessbach,* 1790. Trag. — Lehner András: *Vashalmi Jerte. 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422.

d) *Der seltsame Onkel,* év nélkül. Vj. — Kelemen László: *A különös nagybátya. 1795. V. ö. Bayer² II : 414.

e) *Die Pilger,* 1791. Dr. — Lehner András: *A szaránkok. 1795. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422.

f) *Das Inkognito,* 1792. Vj. — Mérey Sándor: *A fejedelem titkos utazása. 1795. V. ö. Bayer² II : 417.

g) *Rache für Weiberraub,* 1790. Dr. — Mérey Sándor: *A megbosztult feleségragadás. 1795. Átdolgozás, nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 308.

B) Névtelenül megjelent vagy ismeretlen szerzőjű művek.

a) *Der Bräutigam und Braut in einer Person.* Vj. (Ilyeztímű vj.-ot nem ismerek, talán ifj. Stephanie Der unglückliche Bräutigam, 1772.) — Gindl József: *Cserei Krisztina, 1795. V. ö. Bayer² II : 412.

b) *Der hassische Offizier in Amerika.* Vj. — Szabadon fordította Seelmann Károly: A Hasszai hadi tiszt Amerikában, Kolozsvár és Nagyszében, 1793.

A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 123

c) *Die Erzieher.* Dr. — Fejér György: A nevelők, Pozsony, 1790. V. ö. Bayer² II : 418.

d) *Fanni und Mandeville.* Dr. — Seelmann Károly: Fanni és Mandeville, 1792. V. ö. Bayer² II : 418.

e) *Geschichte des Herrn Andreas Jelky,* Wien, 1779. Elb. — Sándor István: Jelki Andrásnak, egy született magyarnak, történetei, Györ, 1791.

f) *Glaubens-Streit zwischen den Luther, Calvin, Zwingl und Arius.* Vers. — Névtelen: Hibéli védikedes Luther, Kálvinus, Zwingel és Arius között. A nyomt. helye nélkül, 1788.

g) *Heerfort und Klärchen,* 1785. Reg. — Ezt az «etwas für empfindsame Seelen» alcímmel a szerző megnevezése nélkül megjelent német regényt magyarra fordította Sz. I. (Szüts István): Herfort és Klárika. Valami az érzékeny szíveknek kedvezkért. Pest, 1792—1793. (Két részből.)

h) *Der Nachtwächter.* Operaszöveg. — Szerelemhegyi András: Az éjjeli vigázó, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 419.

i) *Orpheus und Eurydice.* Opern. — Kónyi János: Orfeus és Euridítze. Pest, 1774. (Schink hasouló cz. dr.-ja 1777., egy dán opera, K. Fr. Cramer német fordításában, 1787. jel. meg.)

j) *Phillis an der Quelle.* Elb. költ. a XVII. század végéről vagy a XVIII. sz. elejéről. Szerzője ismeretlen; a vers vg. francia eredetire megy vissza. (Megvan a Meusebach-féle dalgyűjteményben [Volkslieder, 1786], két változathban is.) A verset szabadon, de nagy művészettel átdolgozta magyarra 1770 körül Faludi Ferencz Phyllis cz. alatt, a versmérteket utánozva, a szótagszámot s a rimelhelyezést pontosan megtartva. A magyar szöveg értékben meghaladja mintáját. Idegen eredetét már az EPhK. 1903 : 30—31. említtettem, a pontos forrást Trostler József kutatta ki.

k) *Der Ritter vom goldenen Sporne.* Dr. — Ihászai Imre: *Turi György, az aranysarkantusz vitéz, 1794. Átdolgozás, több más darabból összetoldozva, nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422.

l) *Der Schreiner.* Vj. — Pece Mátyás: *Az asztalos, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

m) *Der Schulgelehrte.* Vj. (Bayer² II : 416 szerint Kotzebuetől). — Láng János: *Az oskolai tudós. 1793.

n) *Weiberlist,* a nyomt. helye nélkül 1753. Vj. — Bodnár Antal: *Az asszonyi förtély vagy férjfiak jól megjegyezhetők. 1794.

o) *Die Wiege,* Vj. — Krammer Boldizsár: *A bőcső, 1796 előtt.

C) Ismeretlen német művek fordításai.

ANDRÁD SÁMUEL.

Elmés és mulatságos rövid anekdoták, melyeket imánnen amonnan vallogatva egybe-gyűjtött. 2. darab. Bécs, 1789—1790. V. ö. Katona Lajos, Ethnographia, 1901 : 41—42.

ÁNYOS PÁL. [V. ö. Ányos versei (Császár) 260 s k. lk.]

a) Az isteni gondviselés, 1780, megj. 1785 (Énekes könyv, Székesfehérvár) és KMM. I. 65. 1788-89. Kölт. Batsányi szerint németből.

b) Batthyányi Károly halálán, 1782. Vers. Maga Ányos cselekedetben fordított voltára. Batsányi határozottan állítja, hogy a fordítás németből történt.

c) Hiv barátnak hivétől fájdalmas elválása, 1782—1784. Vers. Batsányi szerint németből, de vg. eredeti.

BARANYI LÁSZLÓ.

Mulatságos beszélgetés, vg. a 70-es évekből, megj. Pozsony, 1797. Bohózat.

BÁRÓTZI SÁNDOR.

Amália története, 1790. megj. Bécs, 1810. Reg. Forrása talán a következő három, tölem csak eziműk szerint ismert német regény valamelyike: Begebenheiten eines tugendhaften Franzenzimmers, 1764; Amalia, eine englische Anekdoten nach d'Arnaud, 1783; Amalia und Karl, év nélkül.

BESSENYEI GYÖRGY.

Tzerim Cariteshez (Próbára fordított magyarság németból), Szppr. (műlevél). A Holmi, Béts, 1779. (268—279. 1.)

BOD PÉTER.

Szent Hilárius, 1760. ² bizonytalan korú, ³ 1768, ⁴ 1789. Tréfás kérdések és feleletek. Fordított voltára utal az előszó; forrása valamilyen német anekdota-gyűjtemény. V. ö. Figy. IV : 23.

DAYKA GÁBOR.

Közirati hagyatékában, az ú. n. Sk.-ben (Sárga kötet, Siros-pataki könyvtár) van több regényes életírás, eziműk szerint: Jézus, Socrates, Damon és Pythias, Marcus Aurelius, Antoninus Pius, Julianus, Diogenes és Alexander, Ferdinandus Catholicus, Cortes, Pizarro, VII. Gergely, Johanna Gray, Essex, II. József. (V. ö. Szemere Pál levelet Kazinczyhoz 1810. decz. 27. Kaz. Lev. VIII : 232.) E prózai életírások közül a II. József ezimben említett igazi ezíme Novella s már Kazinczy «regé»-nek nevezti; a Damon és Pythiaszt, melynek története a Bürgschaft-motivum, közölte Gálos Rezső EPhK. 1913 : 231 s. k. lk. Az elbeszélések német eredetére Szemere is (id. leveleiben), Kazinczy is utal.

CZINKE FERENCZ.

A hegyfalvi, történetbeli képszlánamnak magyarázatja. Pécs, 1789. Kölт. A czimlap szerint szabad ford. németből.

A NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 125

DUGONICS ANDRÁS.

a) Etelka, 1786. megj. Pozsony és Kassa, 1788. ² Pozsony és Pest 1791. Reg. Valamilyen német szentimentális regény szolgált alapjául (a politikai tendenciazia bevitelét Barclaytól tanulta). V. ö. Prónai, Dngonies, 114 s k. lk.

b) Etelka Karjelben, 1794. Dr. L. II. F. Shakespeare, f)—g).

FARKAS ANTAL.

Erkölesi iskola. Kassa, 1790. 24 rémregényszerű elb. (több, p. o. Riptzél, a dánus országbeli részeges paraszt, ponyvára is került). A német forrásra a czimlap utal.

FÖLDI JÁNOS.

Egy kevél széphez, 1790. Vers. Az első sora egy ismeretlen német költemény kezdő sorának (Stolze Schöne, fahre hin...) fordítása. Vg. valamilyen Musen-Almanachból. V. ö. Kaz. Lev. II : 122.

G. I.

Az által változott törpe. Uránia, I : 20, II : 1 s k. lk. 1794. Elbeszélés. A czim szerint: Gróf H...l-né írásiból. A mint a «törpe» mellé zárójelbe tett «Zwerg» mutatja, németből.

HRIÁGJEL MÁRTON.

Luther Márton házasodik, L. M. ördögöt üz, 1753, L. M. haláláról, vg. 1758. Ismeretlen, 1731-ből való német krónika után. V. ö. Bobory Zoltán, A hanyatlás korának elb. költ. 49. s k. lk.

KAZINCZY FERENCZ.

Édes aggódás, más czimén: Az elhagyott leány, 1788. Vers. Német forrást emlit Kaz. Lev. II : 299.

KÁRMÁN JÓZSEF (?).

A kincsásó, Uránia, III : 1. s k. lk. 1794. Elbeszélés. Alapja «régi krónika», vg. német. V. ö. Gynlai, A magyar irod. tört. 1807-től (könyomatos ívek) 36. 1.

KIS JÁNOS.

A szépség, 1794. Vers. Toldy szerint német költő után. V. ö. Kis versei (Toldy, 1846) 459. 1.

KOVÁTS FERENCZ.

a) e) Ót mese: A Házi Tanító, A Légy és a Hangya, A Kalambász Kócsog és a Székér, A Publikán madár és a Tyúk, A Szüzelesség

a 80-as évek felé készült kéziratos gyűjteményében (Beöthy Zsolt tulajdona) kétségtelen német eredetiek fordításai.

MÉSZÁROS JENÁCZ.

a) Három napkeleti történetek (A megbosszúlott Osiris, A szeretetnek temploma avagy Zelitis és Zophiro, A szeretetnek gyözedelme avagy Arsan és Sofia) bizonytalan korú (vg. 1795) kéziratok a Nemz. Múz.-ban. Fordított voltukra ezeket a szerző, német eredetük valószínű. V. ö. Beöthy I: 241.

b) Astriane vagy a hív szeretetnek tüköre. Elb. L. az előbbi pont adatait.

NÉVTELEN.

a) Czám nélküli négyesoros magyar vers (Nagy Frigyesről?) 1765—1782. Kézirathban a Radvánzky család radványi levéltárában, ugyanott német eredetije. Mindkettőt közölte Baross Gyula I.K. 1903: 321, 1904: 350.

b) *Valeria és Scipio!* Avagy a' Toskánai Változások. Reg. Pest, 1790. A munka fordítás, valószínűleg németből, noha erre nézve biztos adatunk nincs. Elftélőleg nyilatkozik róla Kazinczy. V. ö. Kaz. Lev. II: 137, 186.

RÉVAI MIKLÓS.

a)—h) A szerelem' énekesihez, Rózsa virágon meg illetődött szeretők, Lutza' szépsége, A szokevény Kupidó, Kupido éneket kér a költőtől. Szeretővel való öszve jövés, Szerető kívánság, A meg hullt szeretet, Elegyes versek cz. kötetben, Pozson, 1787 vg. német Anakreon-utánzatok fordításai.

SARTORIUS JÁNOS.

a) Az igaz idvösség uttyára mutató... magyar lelkí ora. Wittenberg, 1730. Énekes könyv. Az énekek egy része németből fordított, még nincs megállapítva, melyek a fordítottak, annál kevésbé a forrásaiak.

b) Szent penitentiará serkengető... magyar lelkí ora. Wittenberg, 1732. L. az előbbi pont adatait.

S. J.

Az embernek leírása (Oh te föld népinck kegyetlen királya, Ki álmaid szerint vagy világ birája...) BMMusa, 1788: 9. l. Vers. Egy 1788. esztendőre szóló bocsi kalendáriumban lévő német vers fordítása.

SZATSVAY SÁNDOR.

a) Sz. S.: Az — Izé — purgatóriumhoz való utazása, a nyomtatás helye nélkül, 1786, + 1787. Szatirikus, vallásos tárgyú röpirat. Szeitz Leo szerint Szatsvay Sándor a fordító. V. ö. Ballagi Géza, A politikai irodalom, 169. l.

b) Névtelen: Zakkariis-nak a pápa titkos író-deákjának... Romából költ levelei..., a nyomt. helye nélkül, 1786. Szatirikus, vallásos tárgyú röpirat. A címlap szerint a fordítás olaszból történt, de ez nyilvánvalólag az olvasók felrevezetésére szolgált s már Szeitz Leo ez után fordított német eredetijére. Ugyanő nevezte meg Szatsvayt a könyv fordítóját s Győrt a kiadás helyéről. V. ö. Ballagi id. művét 171. l.

SZÜTS ISTVÁN.

a) A hőrtsök, Pest, 1791. Vers (mese). Erkölcös és elegyes versek. A címlap szerint németből.

b) A nap és a szél. L. az előbbi pont adatait.

c) Az utas és a bot. L. az a) pont adatait.

Gy. TSÉPÁNY (Csépány) ISTVÁN.

a)—b) Abelárd utolsó szavai Heloizhoz és Viszont a Heloizé Abelárdhoz, Orpheus, II: 133. 1790. Vers. A fordító szerint en német originál utánz. (Forrása nem az Eschenburgtól is, Bürgertől is lefordított Pope-séle költemény!)

VERSEGHY FERENCZ.

Az ülomban vett csók. Pest, 1793 (Mi a' poézis? cz. gyűjt. ben). Vers. Ismeretlen német költő ismeretlen verse után. V. ö. Verseghy költeményei (Császár-Madarisz) 353. l.

II. Német közvetítéssel idegenből hozzánk került művek.

A) Görög.

ANAKREON.

Zechenter Antal: A magyar Anakreon. Prága, 1785. A címlap tanúsága szerint ugyan «egyenesen görög nyelvből» készült, de hogy a német fordítás is előtte volt, sőt első sorban azt használta, arra v. ö. Kaz. Lev. II: 175.

B) Perzsia.

SZÁDI.

A Buszian ez. verseskönyv egy regéjét Meissner német fordításból magyarrá átültette Kazinczy Miklós: Vallás türedelem. Orpheus, I: 382. 1790.

C) Franczia.

D'ARNAUD, F. TH. M. DE BACULARD.

Fayel, ou Gabriel de Vergy, 1770. Trag. Chr. H. Schmidtől készített fordításából (Fayel, 1771) lefordította magyarra Bartsai László: Fayel, Kolozsvár, 1713. (EJGy. I. szak. 1. db.)

MME D'AULNOY.

A *Contes nouvelles ou les Fées à la mode* cz. mesegyűjteményének (1698) három darabját: *L'oiseau bleu*, *Belle-Belle ou le Chevalier fortuné* és *La Princesse Carpillon* valamilyen, eddig még nem ismert német átdolgozásából magyarra fordította és kiadta Kónyi János az első Várta-mulatság avagy Sarmant királynak és Florinda kisasszonynak történeti, Pozsony, 1774, s még sokszor ponyván (v. ö. Beóthy, III : 114—116) a másik kettőt Elmefutatások ez. kötetben, Buda, 1792. A két magyar mese címe: *Bellebelle* avagy a szerencsétlennit vitéz és Kárpillo Printzeszné. V. ö. György Lajos: Kónyi és D'Antnoy, 1911. (Különnyomat a Szent Imre egyesület évkönyvéből.)

BEAUMONT, MARIE PRINCE DE.

*Lettres de Mme du Montier à la Marquise de *** sa fille avec les réponses*, 1757. Reg. Németül: Der Frau du Montier lehrreiche Briefe an ihre Tochter... nebst... den Antworten, 1771—1784. Ez utóbbit magyarra fordította Mészáros Ignác: Montier asszonynak a maga leányával... között tanulságos... levelei. Pest, 1793. V. ö. EPhK. 1879 : 232 és Heinrich Kartigám kiadásának előszavát 13. s k. lk.

BILDERBECK, L. FR. ALEX., BARON DE.

Cyane ou les jeux du destin cz. regényét egy névtelen német író fordításából, Cyane oder das Spiel des Schicksals, 1792.

I. Magyarra áltultette szintén neve kitétele nélkül egy ismeretlen magyar író (vg. Sághy Ferencz) Cyane vagyis a szerencse játékja, Pozsony 1794.

2. Ugyanazon cím alatt dr. vá átdolgozta, énekekkel és táncekkal meghívítette Sághy Ferencz, 1795. V. ö. Bayer¹ II : 309—310. L. A fordító nevét Bayer József volt szíves velem közölni.

BOILEAU.

Le lutrin. Komikus oposz. Egy 1767. drezdai német fordításából magyarul adta Kováts Ferencz: A pulpitus. Győr, 1789.

DESTOUCHES.

Le dissipateur cz. vj.-ának Gottschednétől származó német fordításából (Der Verschwender oder die tugendhafte Betrügerin) vette

Pállya István Pazarlay és Székmarkossy cz. vj.-ának 1767, cselekvényét. V. ö. IK. 1907 : 34 s. k.

DIDEROT, L. I. A. GEMMINGEN.

FALBAIRE, CH. GE. FENOUILLOT DE.

a) *Honnête Criminel ou l'amour filial*, 1767. Dr. — Névtelenül megjelent német fordítását, *Der Galeerensclave*, 1769. magyarul adták:

1. Vesszőnyi Sussanna (Bánfi Györgyné): Gályla rabb vagy jutalma a fiú... szeretetnek. Kolozsvár, 1785. A címlap szerint német fordításból. V. ö. BMMus. II : 349. 1787.

2. Báró ifj. Ráday Gedeon (később gróf), 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 96.

b) *Le fabricant de Londres*, 1771. Dr. — Valamelyik német fordítása után — vg. J. A. von Wieland, *Der Tuchmacher von London*, 1771. — magyarul adta Kováts Ferencz. A londoni posztócsináló ez. alatt 1789. V. ö. Mérey folyejyzését (I. Bayer² II : 416), aki azonban a német dr-t eredetinek és Stephanie művének tartja. Az állítás első fele nyilvánvalóan téves, a másik is valószínűtlen. Lehet, hogy akár az idősb, akár az ifjabb Stephanie lefordította Falbaire darabját s ez szolgált Kováts forrásául, de sem nyomtatott szövegnek nem akadtam nyomára, sem német bibliográfiái növekbén a tény említésének.

LE MIERRE.

La venre de Malabar. Dr. — Karl Martin Plümcke Lanassa 1782. cz. fordításából magyarul Kazinczytől MJSz. IV. k. 1 db. 1792—1793. V. ö. Bayer² II : 413.

MARMONTEL.

Három novelláját német közvetítéssel magyarra fordította Kónyi János: Laurette, Havasoki juhászné, Lausus és Lidie s megjelentek Pest, 1775 két különböző című, de egyező tartalmú könyvben: Unalmas időkre szabható mulató óra és Diszes erkölsekre tanító beszédek. A német közvetítést elismeri az előbbi címlapja. V. ö. Beóthy, II : 120.

MOLIERE.

a) *L'avare*. Vj. Német fordításából magyarra átdolgozta 1788. Simai Kristóf: Zsugori, telhetetlen tósvény ember. Pest, 1792 93. MJSz. I. k. 2. db. V. ö. EPhK. 1800 : 783 és Bayer, IK. VII : 297—311. V. : 282—293.

b) *Le malade imaginaire*. Vj. — Kelemen László: *A tettetett beteg, 1792. Mérey szerint (Bayer² II : 414) Kelemen Schröder színművét, Bayer¹ I : 329 szerint Molierreét fordította. A magyar szöveget nem ismerjük, de mivel tudomásunk szerint Schrödernek sem a magyar címmek megfelelő eredeti drámája nincs és Molière e víg-

játékát sem dolgozta át. Molírenek valamelyik német fordítását Rell Kelemen közvetítéssel forrásának tartunk. Léhet, hogy Mérey nem Fr. Ludw. Schröderre, hanem Emilie Schröderre gondolt, aki valóban több Molière darabot lefordított.

c) *Sganarelle*. Vj. Német közvetítéssel magyarra átdolgozta és elnemzetesítette Simai Kristóf: Gyapai Márton, feleség félő gyáva lélek. Buda, 1792. V. ö. EPnK. 1893 : 276 és 466.

MONVEL, J. M. B. DE.

Egy dr.-ját., melyet Joh. Engelbrecht dolgozott át németre: *Weiler und Louise*, 1782, magyarra fordította Seelmann Károly; Vajler és Alojzia, Károly-Fehérvár, 1791. V. ö. Bayer¹ II : 382—383.

NÉVTELEN.

A *Jerôme pointu* cz. a szerző megnevezése nélkül megl. végjátéket, melyet Frdr. Wlh. Meyer 1783. Jeder fege vor seiner Thür ez. alatt németre átdolgozott, igen ügyesen magyarosította el a német dráma nyomán, Szomor Maté: Kiki a saját hitz előtt seprjen, 1792. Bayer² II : 420. szerint L. Schneider német fordítása volt a közvetítő. Ilyen fordításnak azonban nem tudtam nyomára akadni, ellenben annak, hogy Schröder is lefordította, van némi nyoma.

SZTÁRAY MIHÁLY GRÓF.

Le nouveau Sans-Souci. Lefrás. Németből magyarra fordította 1790. Ivánkai Vitéz Imre: Az nj Sans-Souci cz. alatt. A kézirathban maradt fordítás olvasható Kaz. Lev. II : 71 s k. lk.

Ismertetlen szerzőjű munkák.

a) *Octavianus császár*. Lovaggregény. Kónyi János: Ártatlan mulatság avagy Flórentz és Lion vitézüknek . . . története. Buda, 1785. Azóta többször, ma is, a ponyván. Végső forrása egy latin krónikára hivatkozó francia lovaggregény, melynek első német fordítása Salzmann Vilmostól 1535.

b) *Lettres de Julie à Ovide*. Szppr.

1. Aranka György: Julia levelei Ovidiushoz. Ford. 1789, megl. (vg. Kassa) 1790. A címlap szerint németből. Kazinczy kéziratban olvasta és sokat igazított rajta. (V. ö. Kaz. Lev. I : 457 s k. lk.) Rövid bírálatat Kazinczytól I. u. ott II : 55.

2. Dayka is lefordította * 1795 előtt, vg. németből. A fordítás elveszett, sőt az sem bizonyos, több volt-e belőle, mint a pusztai terv. V. ö. EPnK. 1913 : 154.

c) A Christian Freiherr von Bonintól németre fordított vj.-ot. *Die Drillinge*, 1778. szabadon lefordította magyarra Mérey Sándor *A hármasok cím alatt, 1795.

D) Olaszok.

GOLDONI.

a) *La fina ammalata* cz. vj.-út, melyet Joseph Landes Die verstellte Kranke oder der rechtschaffene Arzt cz. 1767. németre fordított, magyarra általtatta Seelmann Károly: A tettetett beteg kissasszony, Károly-Fehérvár 1795. A címlap szerint Laudes fordításának átültetése.

b) *Il servitore di due padroni*. Vj. Németből Schrödertől: Der Diener zweier Herren, 1791. Magyarul Sághy Ferenc: A két úr szolgája, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 418.

c) *Il Feudatario*. Vj. A vg. Heermann ford. alapján C. W. Wolf-tól készített operaszöveget, Die Dorfdeputierten, 1773. magyarra lefordította Szerelemhegyi András 1796 előtt. A falusi deputatio címmel.

LEMENE, FRANCESCO.

Egy költeményét prózában lefordította Ivánkai Vitéz Imre: Phyllis, Amor. Vénus cz. alatt, Orpheus, II : 390. 1790. Hogy a fordítás németből történt, az kétségtelen, mert Vitéz nem tudott olaszul (v. b. az Orpheus februári füzetének kék borítékát, ahol Kazinczy határozottan állítja ezt).

PARINI, GIUSEPPE.

Il giorno, 1763. Verses szatira. Német átültetésből, mely a Jugendfrüchte des Theresianums (1774—1778) című gyűjteményben olvasható, lefordította 1789-ben Aranka György: A napnak négy részei jeles példája a városban. Hely és év nélkül (vg. Kassa 1790). Kazinczy határozottan mondja, hogy a fordítás németből történt (Kaz. Lev. I : 405), de a magyar címe fölöttönön hasonlít a francia fordításához: Les quatre parties du jour à la ville. 1776. Aranka fordításáról rövid bírálatot írt Kazinczy u. ott, II : 55.

RAO E REQUESENZ, SIMONE.

Szczeciliai olasz költő, a kinék nyolez költeményét német közvetítéssel lefordította prózában Ivánkai Vitéz Imre, Orpheus II : 274 s k. lk., 1790. (Ivánka tévesen *Rau-t* ír.) Címlük: a) Szeretőjének küldi képet; b) Beszélő némaság; c) Szemeinek javasolja, hogy egyet tsekélysegért ne sírjanak olly igen; d) Eggy halál-före; e) Fortunához; f) Kedvesének nyújtott zalog; g) Három grátiák; h) Szépjéchez, annak neve napjára. A német közvetítésre vonatkozólag I. a Lemene-hez írt megjegyzést.

VALLE, DELLA.

Della Valle gróf regényes élettörténetét, a melyet maga állított össze, lefordította németből magyarra Kép Gejza László 1784: Szerencsé peldája az az . . . Della Valle olasz grófnak . . . torténeti. Vácz,

1787. A német közvetítést említi a címlap. Rövid bírálatot írt róla Kazinczy, Kaz. Lev. II : 137.

E) Spanyol.

CALDERON, DON PIETRO, DE LA BARCA.

a) *El Alcalde de Zalamea* ez. színművét, melyet ifj. Stephanie lefordított németre s a tragikus befejezést szerencsésre változtatta (Der Oberamtmann und die Soldaten, 1780), e német fordításból magyarba átültette Krammer Boldizsár, *Az udvarbíró és a katonač ez. 1795. V. ö. Bayer² II : 416 és Bayer, Ung. Calderon-Daten. (Ungarische Rundschau, 1913 : 716—717).

b) *El escondido y la tapada* cz. Verwirrung über Verwirrung ez. alatt ismeretlen frótól 1775. németre fordított vígjátékát egy névtelen író 1796 előtt átültette magyarra *Tsupa zürzavar cz. alatt. V. ö. Bayer² II : 417. és Calderon-Daten, id. h.

ESCLAVA, ANTONIO DE,

Parte primera del libro entitulado Noches de invierno. 1609. Szppr. Matthaeus Drummer német fordításából: Noches de invierno, Winternächte, 1666. öt éjtszakát (az eredeti tízenegyéből) szabadon átültetett magyarra 1778. Faludi Ferencz Téli éjtszakák ez. alatt. Megj. Pozsony, 1787. V. ö. EPhK. 1901 : 97.

Ismeretlen szerző nyomán

Brandes: *Rahel die schöne Jüdin*, 1789. Dr. — Névtelen: *Rákhel vagy a szép zsidóné, 1793 előtt.

F) Angol.

BANKS, JOHN (az ifj.).

The Earl of Essex cz. (1682) Chr. H. Schmidtől németre fordított tragédiáját (Graf Essex, 1777) magyarra átültették:

1. Osvald Zsigmond: Groff Eszeksz. Pozsony, 1785. A címlap szerint németből.

2. Seelmann Károly: A maga műkájáért ártatlanul halált szenvedett groff Essex. Kolozsvár, év nélkül (1792).

BEAUMONT és FLETCHER.

A *Rule a Wife and have a Wife* vígjátékát Schröder Stille Wässer sind tief, 1786—1790 ez. fordításából magyarra átültette Kelemen László: *Lassú víz partot mos cz. alatt 1794. V. ö. Bayer² II : 414.

GENTLIVRE, MISTRESS.

Jüngertől németre fordított vígjátékát *Er mengt sich in alles*, 1791. magyarul adta szabadon Aszalai János. *Minden lévben kanál, 1795. V. ö. Bayer¹ II : 310.

COFFEY.

The devil to pay cz. operettjét, melyei németre Weisse dolgozott át Die verwandelten Frauenzimmer cz. alatt 1792. magyar vígjátékká nemzetiesítette Simai Kristóf: A házi orvosság cz. alatt, Pest, 1792—1793. MJSz. IV. k. 4 db. V. ö. EPhK. 1888 : 559 s k. lk.

CUMBERLAND.

Brothers cz. vígjátékának német átdolgozását. Schröder: Das Blatt hat sich gewendet, év nélkül, magyarra fordította szabadon Mérey Sándor: *Megfordult a koczka, 1795. V. ö. Bayer² II : 417.

FARQUHAR és SIR HARRY WILDAIR.

Constant couple cz. angol vj.-ok német átdolgozásait Schröder: Der Ring, I. und II. Theil 1786—1790 magyarra fordította egy névtelen szerző *A Gyűrű s a Gyűrűnek második része cz. alatt 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

FLETCHER, I. BEAUMONT.

GOLDSMITH.

She stoops to conquer cz. víjátékának Schröder-től készített német átdolgozását: Irrthum in allen Ecken, év nélkül, magyarra fordította Aszalai János, *Minden lépés egy botlás, 1795.

LEE, Miss.

The chapter of accidents cz. vígjátékát német átdolgozásából, Schröder: Glück bessert Thorheit, 1781. szabadon magyarra fordította Ernyi Franciska: *Az új emberi nem, 1795. V. ö. Bayer¹ I : 328 és II : 307 és 383. Mérey szerint (Bayer² II : 412) a magyar fordító Ernyi Mihály.

MILTON.

Paradise lost, 1667. Eposz. — Az I. éneket Zacharii német fordításából „próbájelként” magyarra átültette Kovács Ferencz a 80-as évek végén. Kéziratban (Beöthy Zsolt tulajdona).

MOOR, EDW.

Foundling cz. vígjátékát Schröder átdolgozásából: Wer ist sie?, 1790 magyarra fordította K. Boér Sándor: Ki légyen ő? cz. alatt,

Kolozsvár, 1793. Erd. Ját. Gyűjt. I. szakasz 3. db. Vg. ugyanerre a fordításra utal egy 1793-ból való híradás, hogy Erdélyben fordítják a Wer ist sie? t. V. 6. Bayer² I : 149.

NÉVTELEN.

The rural proiby cz. 1773 (London Magazine) megj. végjátéknak Josef v. Pauersbachtól készített német fordítását Der redliche Bauer und grossmuthige Jude oder der glückliche Jahrtag, 1774, magyarul adta Mérey Sándor: *A bertsületes paraszt és a nagyszívű zsidó, 1794. Bayer² II : 416.

OSSIAN.

a) *Ossian letztes Lied* cím alatt Haroldnál (Die Gedichte Ossians² 1782. Anhang 297—310) között német fordítást magyarul, prózában adta Batsányi János Ossian utolsó éneke cz. alatt KMM. I : 41, s k. lk. 1788. 89. Hogy a fordítás németből Denis vagy inkább Harold átültetéséből készült, azt Kazinczytól tudjuk. V. ö. Kaz. Lev. XIII : 77.

b) *Der Tod Oscars* cím alatt Haroldnál (i. m. II : 286—293) között német fordítást magyarul, versben tolmácsolta Batsányi János Oskár halála cz. alatt n. ott I : 197 s k. lk. A német közvetítésre vonatkozólag I. az előbbi pontot.

c) *Evirallen* cím alatt Haroldnál (Neu entdeckte Gedichte Ossians, 1787. 24—34.) olvasható fordítást magyar prózába írtette Ráday Gedeon Eviralla címmel Orpheus I : 103—124. 1790. Ráday nem említi, hogy milyen forrást használt, a fordítás alatt lévő jegyzetekből azonban kitűnik, hogy németből s valószínűleg Haroldból dolgozott.

d) *Carthon* cím alatt Haroldnál (Die Gedichte Ossians² 1782. I : 108—134) olvasható fordítást magyar prózában adta Batsányi János Kárhon cz. alatt KMM. II : 279. 1792. A német forrásra vonatkozólag I. az a pont jegyzetét.

e) *Die Lieder von Selma* cím alatt Petersen fordításában megjelent részletet németből magyarra átültette Kazinczy Ferencz Szelmai dalok cz. alatt. V. ö. Kaz. Lev. II : 591. A kézirat a Nemz. Múz.-ban (140. Fol. Hung.).

PILOK, FREDERICK.

The deaf Lover cz. vj.-át (1780), melyet Schröder költött át németre Der taube Liebhaber cz. alatt, év nélkül, ez utóbbitól magyarra fordította Varsányi Ferencz: A süket szerető cz. alatt, 1793. V. ö. Bayer² II : 420.

POPE.

a) *The dying christian to his soul*. Kolt. Valamilyen német fordítását (talán Burdeét: Der sterbende Christ an seine Seele) használta fől

I. esetleg Csokonai: A haldokló keresztyén az ő lelkéhez cz.

fiatalkorai (1795 előtti) költeményében, melyet Toldy elveszettnek jelez, de a melyet Csokonai később beolvastott A lélek halhatatlansága ez. alatt ismert búcsúztatójába (1801). A német közvetítés valószínű, mert Csokonai tanuló korában nem tudott angolul. Az adatot illetőleg I. Haraszti Csokonai-jának 316. l. ját és Teveli, Csokonainak *A lélek halhatatlanságáról írt tanítókölteménye 15. l.

2. Szentjóbi Szabó László: A haldokló keresztyén cz. költ.-bez 1791. gondolatait merített belőle. Utalás a forrásra: Szentjóbi költeményei (Gálos) 231. l.

b) *The universal prayer*. Vers. Hagedorn német bővíttető fordítása alapján (Allgemeines Gebeth 1742), még nagyobb szabadsággal és a német szöveget másfélszöresére kibővítve lefordította Kováts Ferencz Reggeli Ének cz. alatt 1791.

SHAKESPEARE.

(V. ö. Bayer, Shakespeare drámái hazánkban II : 325 s k. lk.)

a) *II. Richard*. Wieland német fordításából (1764) hét részletet (I. folyv. 4—6. jel.; II. f. 1—5., 9. j.; III. f. 4—6. j.-ból részleteket; V. f. 10. és 12. j. pár sorát) lefordított prózában Aranka György 1785. aug. 9—13. A kéziratban maradt fordítást Ferenczi Zoltán köszölte a M. Shaksp. Tár 1912 : 268—281. l.

b) *Hamlet*. Schröder német átdolgozásából 1781. lefordítja

I. Földi János szabadon, körülírásokkal a III. folyv. 2. jel.-nek (az angolban II. folyv. 2. jel.) 5 sorát. BMMusa 1787 : 246—247. l. V. ö. M. Shaksp. Tár 1911 : 65 s k. lk.

2. Kazinczy Ferencz 1788. dolgozik az átültetésén, Hamlet cz. alatt megj. Kassa, 1790. Hogy németből dolgozott, nemcsak a címlap (hat folyv.) s a két ford. összevetése igazolja, hanem maga Kazinczy is említi: Kaz. Lev. I : 523.

3. Bartsai László *Hamlet-fordításának kora bizonytalan (1793—1834) s maga az adat is kétes.

c) *Macbeth*. Bürger fordítása alapján, 1783—84, lefordította Kazinczy Ferencz 1790/91. V. ö. Kaz. Lev. II. 85, 185. Mérey jegyzéke szerint nem Bürger, hanem ifj. Stephanie fordítását használta (I. Bayer² II : 414). Ez téves, Bürgerét említi Kazinczy az Orpheus febrc.-i kék borítékán. A kézirat, bár Kaz. Lev. II : 384 és Páty. Emi. 304 l. szerint 1794 őszén elveszett, jelenleg is megvan a Nemz. Múz.-ban.

d) *A makranczos hölgy*. Német átdolgozását, melyet Schink készített Die bezähmte Widerhellerin oder Gassner der II. cz. alatt 1783, lefordította *Koréh Zsigmond: II. Gaszner cz. alatt 1792.

e) A Shakespearének tulajdonított *Londoni tékozlót*, melyet Schröder Die Kinderzucht oder das Testament cz. alatt 1781. németre átdolgozott, lefordította a németből Kelemen László: A gyermekfenyisé vagy a testamentom cz. alatt 1793.

f)—g) *Vihar* és *Téli rege*. A két regényes színmű cselekvényéből és indítékaiból van megszerkesztve Dugonics András: Etelka Karjelben cz. dr.-ja, Pest, 1794. (Jeles történetek I. k. 2. db.) Nem az angol eredetiből, söt vg. nem is német fordítása alapján készült,

hanem egy olyan német dr. fordítása, mely a két shakespearei darabot már összeolvastotta. V. ö. Prónai, Dugonics, 165.

h) *Othello*. Valamelyik német fordításából átültette magyarra
I. K. Boér Sándor, * 1794.

2. Kelemen László: *Othello a velencei szerecseny ez. alatt, 1795.

í) *Lear király*. Valamelyik német fordítása nyomán elnemzetítette Mérey Sándor: *Szabolcs vezér ez. alatt, 1795.

WILDAIR, SIR HARRY I. FABOURHAR.

YOUNG.

A Night thoughts-nak J. A. Ebert-féle német fordításából (Klingen oder Nachtgedanken) 1768, az I. éjtszakai kezdetét lefordította Kazinczy römtelen iambusokban KMM. I: 98, 1788. A fordítás ugyan állítólag «szorossan az anglus szerint» készült s a jegyzetekben idézi is az augol szöveget, de hogy németből történt, azt más helyen maga Kazinczy elárulja (Kaz. Lov. I: 226).

G) Dán.

HOLBERG. (V. ö. IK. 1900: 306 s k. lk.)

a) *Jakob von Tyboe*. Vjáték. Holbergnék ezt a Plautusra (Miles gloriosus) visszavezethető vígjátékát németre fordította Georg August Detharding s kiadta Bramarhas oder Der grosssprecherische Offizier címmel a Gottsched-féle Deutsche Schaubühne III. k.-ben, 1746. Elnemzetítve, a dráma föндítékat, a szerelmi motivumot, másállal pótolva szabadon átdolgozta.

1. Pálly István: Rávaszi és szerencsés ez. alatt emlegetett isk. dr.-jában 1768. V. ö. EPhK. 1904: 433, 735 és 827 s k. lk., hol a színum teljes szövegében is olvasható, és Bleyer, Gottsched hazánkban 45. l.

2. Dugonics András: Gyöngyösi címmel 1770 iskolai drámának (v. ö. Bleyer id. mű 47).

3. Ugyanó: Tárházi címmel 1789 kiadásra, de csak 1882. jel. meg (EPhK. 1882: 777 s k. lk.). V. ö. Bleyer id. helyen.

4. Fejér György: A tisztségre vágyódók, Pozsony, 1790. V. ö. Bleyer, id. mű 49. l.

b) *Erasmus Montanus*. Dr. Valamelyen német fordítása alapján isk. dr.-vá átdolgozta egy ismeretlen szerzetes, 1769. Megj. IK. 1910: 300 és 432 s k. lk. A magyar fordító vg. nem a Brummer-féle nyomtatott fordítást (1759—1762) használta, hanem valami kéziratos, iskolai célról készült átdolgozást.

c) *Abracadabra*. Német fordításából, Das Hausgespenst (Kopenhagen és Lipse 1761—1765, vagy a Brammer félén, 1759—1762) többkevesebb motivumot vettek át mindenkor magyar isk. dr.-szerzők, a kik dr.-jukat ép úgy mint Holberg az Abracadabrat, Plantus Mostelláriája eselekvényének fölhasználásával alkották meg. Névezetint

1. Benyák Bernát 1769—1770 készült Mostellaria-fordításában. V. ö. EPhK. 1895: 394 s k. lk.

2. Simai Kristóf: Váratlan vendég. 1773 előtt, megj. KMM. I: 158, 231, 432 s k. lk. 1788—1789. V. ö. EPhK. 1895: 392, 474 s k. lk.

3. Ugyanó: Mesterséges ravaszság. 1773, megj. Pest, 1775. V. ö. EPhK. id. h.

4. Ismeretlen piarista szerző Filargus ez. isk. dr.-jában 1774, aki azonban vg. nem a német fordítást, hanem Simai Váratlan vendégét alkotná ki. V. ö. EPhK. u. ott.

5. Csokonai Gerson du Malheuroux ez. vígjátéka 1795. is tulajdonképen beletartozik az Abracadabra hatáskörébe. Csokonai a maga gazdagabb fantáziája miatt nem szorult arra, mint az előző szerzetes írók, hogy a dán ill. német dr. eselekvényét másolja. Pusztnál az ötletet vette át belőle, a kísértetjárás s a csal leplezését, a mese azonban az ő leleménye.

d) *Don Ranudo de Colibrados* ez. vígjátéknak német fordításából. Brummer: Don Ranudo di Colibrados oder Armuth und Hoffarth

1. átvett egy párt mozzanatot Illei János: Tornyos Péter ez. bohózatban. Készülésének ideje bizonytalan, megj. Komárom és Pozsony 1789. V. ö. EPhK. 1908: 595.

2. Kornéli József: *A szegény kevél ez. alatt 1793. lefordította az egész darabot. V. ö. Bayer¹ II: 305.

e) *Det arabiske Pulver* ez. víjátékának német fordításából, Die arabische Pulver 1761—1765

1. szintén fölhasznált egy-két vonást Illei: Tornyos Péterében. V. ö. EPhK. id. h.

2. Hatvani István: Az arabiai por ez. alatt lefordította az egész darabot, Pest, 1793 (Theátrumra alkalmaztatott munkák). V. ö. Bayer² I: 194.

f) A Gottsched Deutsche Schaubühne I. k.-ben megj. Holberg-vígjátékot, *Der politische Kannegiessert* bécsi átdolgozásából (Der politische Schuster, v. ö. Tóth Béla, Szájra² 395. l.) magyarra fordította egy névtelen író — Mérey szerint (I. Bayer² II: 418): Pétzeli József — Politikus csizmadia ez. alatt, 1793. Bayer¹ I: 329) föltételesen, Szinnyei (M. Írók I: 281) határozottan Aszalai Jánost nevezí meg fordítójul.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.¹⁾

Aesopus 38.
A gyűrű 133.
 Ajkai Pál *Necetlen szerető* 100.
A jósírú mezei gazda 115.
 Albrecht, J. F. *Alle strafbar*; magy. 89.
 Amade László 8, 9, 39, 59.
Amalia n. Karl 124.
 Anakreon 59—63. — magy. 127.
 András Sámuel 64. — Ovidius-ford. 103. — *Altrot* 192. — *Anekdoták* 123.
 Anyos Pál 31, 39, 52. — és a szentimentalizmus 48. — *Barnayhoz* (1779. III. 30.) 111. — (1781. XII. 30.) 104. — (1782. IX. 2.) 97. — *Bathydini halldán* 124. — *Boldogtalan panaszai* 103. — *Légi barátomnak* 103. — *Erzséken lerebek* 69. — *Grazien* 121. — *Hir barát* 124. — *Isteni gondje* 124.
A páropti 109.
A pároldára fogadás 117.
A polgármester 92.
 Aranka György 44, 64. — Anakreontanáztok 62. — *Budai basa* 24. — *Igazság képe* 102. — *Julia levelei* 130. — *H. Richard* 135.
 Arany János 33, 68.
 D'Arien, B. E. 79. — magy. 93.
 D'Arnaud, F. Th. 116. — *Amalia* 124. — *Fayel*; magy. 128.
 Arnstein, B. D. *Maske*; magy. 89.
 Arnt, *Die Masque* 89.
 Aszalai János Gellert-ford. 36, 97. — Herder-ford. 37, 103. — Lessing meséi 37, 110. — *Egyptomi út* 118. — *Minden lépés egy botlás* 133. —

Minden lépén kandí 133. — *Politikus eszmeid* 137. — *Práktikus és paraszt* 114. — *Tanács-adás* 96.
 A titkos 17, 116.
 D'Aulnoy, *Contes* 24. — magy. 128.
 A ránkorú 110.
 Ayrenhof, C. H. v. drámái 77. — magy. 89.
 Babo, J. M. drámái magy. 89.
 Bálinti János b. *Kodrus* 20, 93.
 Ballagi Aladár 21, 127.
 Bánffy Györgyné *Gályarab* 20, 129.
 Banks *Észer* 20, 22, 80, 116. magy. 132.
 Bárány Péter *Don Carlos* 75, 92. — *Talált gyermek* 92.
 Baranyai László Dusch-ford. 42, 94.
Mulatságos beszélgetés 21, 124.
 Barelay *Argonis* 46.
 Baresay Ábrahám 35, 96.
 Baross Gyula 126.
 Baróti Lajos 51, 90.
 Baróti Szabó Dávid 32.
 Bárótfi Sándor 26. *Amilia tört.* 42. — 124. — *Erkölcsi le*, 42, 94. — *Kassandra* 10.
 Bartsai László *Az éra járásához* 103. — *Fayel* 128. — *Gyermeki szeretet* 117. — *Handel* 125. — *Jártas-kötés célégrény* 94. — *Tolcay* 74, 115.
 Bartzafalvi Szabó *Siegwart* 43, 111.
 Batsányi János 5, 30, 31. — és a szentimentalizmus 48. — Ossian-ford. 53, 134. — *Beszélgetés* 69, 121. — *Chloris* 60, 105. — *Zauberpilote*-ford. 85, 115.

¹⁾ A 89-től/137-ig terjedő számok a Függelékre utalnak; az idegen írók művei után olvasható magy. (= magyarul) azt jelenti, hogy a Függelék idézett helyén az illető író művének vagy műveinek magyar fordításai vannak folsorolva.

- Bayer József 17, 19, 21, 82, 83. — 88—95, 98—106, 108, 111, 114—120, 122, 128—137.
 Beaumont és Fleischer *Rale a Wife*; magy. 132.
 Beaumont, M. de, *Montier*; magy. 128.
 Beck, H. *Verirruny*; magy. 89.
Bécsi Magyar Musa 64.
Bégebenheiten eines Frauenzimmers; magy. 124.
 Bene József, *Jászicu urasdy* 108.
 Benyák Bernát *Mostellaria*-átd. 16. — 137.
 Beöthy Zsolt 23, 25, 88, 93, 96, 126. — 133.
 Bernard 50, 91.
 Bernouillet S.
 Bertuch, F. J. *Elfride* 81. — magy. 90.
 Berzsenyi Dániel 5, 64, 68.
 Bessenyei György 19, 21, 26, 30, 32. — 35. — *Agis* 18, 19, 23, 100. — *Amerikaner* 64, 90. — *Hunyadi* 22. — *Tzerrim Caritieshez* 124.
 Bethlen Elek *Eufalia és Meina* 122.
 Bethlen Imre gróf 77. *Posta-tzug* 89.
 Bidpai meséi 10.
 Bilderbeck, L. F. A. de *Ciane* 24. — magy. 128.
 Binder Jenő 19, 24.
 Bittencindr Miklós 16, 17.
 Bleyer Jakab 15, 16, 19, 28, 100, 130.
 Blumauer művei 65—67. — magy. 90.
 B. M. J. *Grif Pontisz* 108.
 Bobory Zoltán 13, 125.
 Bod Péter Sz. *Hildrius* 13, 124.
 Bodmer Milton-ford. 12.
 Bodnári Antal *Asszonyi fortély* 77, 123.
 K. Boér Sándor 81. — *Elfrida* 90. — *Formentrai remote* 108. — *Ki légyen* 6, 133. — *Othello* 136.
 Boehm 10.
 Boie 31. — *Loss* 50. — magy. 91.
 Boileau 10. — *Lutrin*; magy. 128.
 Bonin, C. F. *Drölling* 91, 131.
 Brandes, J. K. drámái 77—78. — magy. 91, 132.
 Bremer *Bcyträge* 31, 35, 36.
 Bretzner, C. F. 79. drámái magy. 91.
 Brockes, H. 11.
 Brummer 91, 136. drámái magy. 137.
 Brückner, E. J. T. *Dinah* 49. — magy. 91.
 Brühl, A. Gr. v. *Bürgermeister* 78. — drámái magy. 92.
 Bürde, *Sterbender Christ* 134.
 Bürger, G. A. 29, 30, 80, 135. —
- Popé-ford. 127. — *Prinz Europa* 66—67. — magy. 92.
 Byron 68.
 Calderon 78. drámái magy. 132.
 La Calprenédo, *Cassandra* 10.
 Campe 26, 92. — elbeszélései 25. — magy. 93.
 Centlivre 133.
 Christmann *Stathalter* 81. — magy. 93.
 Clodius *Medon*; magy. 93.
 Coffy *Devil to pay*; magy. 133.
 Cornides Dániel 28.
 Cramer K. Fr. 20, 123.
 Cronegk, J. F. *Codrus* 20, 22, 77. — *Wünsche* 37. — magy. 93.
 Csépányi I. Tsépányi.
 T. Csóka József *Adott* 45, 105.
 Csokonai V. Mihály 5, 38, 61, 84. — állatmosai 38. — *Anakreone-utánzatai* 63. — és Blumauer 65, 67. — Bürger-átdolg. 50—52, 92. — Gessner-utánz. 57, 99. — és a szentimentalizmus 50. — *Árnyékszék* 65. — *Asszonyok álhatalmatlansája* 66, 91. — *Bácsmegyeje* 44. — *Békásgérharcz* 66, 90. — *Borsorkánysip* 85, 115. — *Csikóbörök kultusz* 105. — *Csókok* 59, 99. — *Daphnis hajnalkor* 57, 99. — *Elmatronási-dött Dóris* 66, 90. — *Felteilt pásztor* 50. — *Ferdés* 57. — *Gerson* 83, 108. — *Grádiák* 121. — *Halászkádákeresztyn* 134. — *Istenek oszt.* 66, 90. — *Kézkenyő* 122. — *Lélek halhatatlansága* 135. — *Rózsahimbó* 50, 91. — *Reggeli dal* 57, 99. — *Szerelemdal* 63, 106.
 Cumberland *Brothers*; magy. 133.
 Czeckó Antal 16.
 Csinke Ferenc 64. *Hengyárfi képszála* 124.
 Darvas Ferenc *Fiesco* 75, 116.
 Darvas János Moor Károly 74, 115.
 Dayka Gábor 5, 28, 68, 108. — régényes életírásai 124. — és a szentimentalizmus 48. — *Az én szeretem* 47, 118. — *Első veszteség* 68, 118. — *Esthajnal* 47, 118. — *Muraszon* 69, 122. — *Szerelmesemhez* 92. — *Vallástétel* 65, 91.
 Defoe 25.
 De la Plume 95.
 Denis Ossian-ford. 134. — *Donnerwetter, Gibraltar* 55. — magy. 93.
 Der Bräutigam und Braut; magy. 122.

Der hessische Offizier; magy. 122.
Der Nachtwächter; magy. 123.
Der politische Schuster; magy. 137.
Der Ritter vom goldenen Sporne; magy. 123.
Der Schreiner; magy. 123.
Destouches, Le dissipateur 15. — magy. 128.
Detharding, G. A. Bramarbas 15. 16. 93. 136.
Deutsche Schaubühne 14—18. — magy. 136—137.
Diderot Pére de Famille 98.
Die Erzieher 17. — magy. 123.
Die Wiege; magy. 123.
Diószeghy Erdédi Lajos Átok 102.
Dodsley-féle gyűjt. 103.
Dohány József 111.
Dohm és Boie Museum 31. 32.
Drummer, M. 132. — *Winternächte* 26. 94.
Dugonies András 5. 77. — *Bátori Mária* 81. 117. — *Etelek* 46. 125. — *Etelka Karjaljien* 135—136. — *Gyöngyisé* 16. 136. — *Kún László* 81. 90. — *Tárházi* 16. 136. — *Toldi* 81. 93.
Dusch, J. H. művei 42. — magy. 94.
Dyk, J. G. 79. 80. — magy. 94.
Ebert Young-ford. 53. 136.
Eckartshausen, K. v. művei magy. 94.
Édös Gergely Amakronja 62.
Egy boros csillagot vízszüld 106.
Engel, J. J. *Der dankbare Sohn* 20. 78. — művei magy. 94—95.
Engelbrecht, J. 45.
Erasmus Montanus ez. dráma 16. 136.
Epikuros 59.
Erdélyi Játékos Gyűjtemény 74.
Erdélyi Pál 45.
Ernyi Franziska Új emberi név 133.
Ernyi Mihály 78. 133. — *Alorczások* 89. — *Halotti tor* 102. — *Hollandatos júj* 95. — *Pestre vándortott szabólegény* 84. 101. — *Szabó és fia* 95. — *Szídney és Szilly* 101. — *Szakács meglöti az éset* 122.
Eschenburg Pope-ford. 127.
Esclava, A. *Noches de Invierno* 24. 94. — magy. 132.
Falbaire-Fenouillet Honnête crím. 20. — drámái magy. 129.
Faludi Ferencz 26. 59. 61. — *Clorinda* 63. — *Phyllis* 63. 123. — *Téli át-* szádk 24. 132.
Fanni u. Mandeville; magy. 123.

Farkas Antal, Erdélyi iskola 25. 125.
Farquhar Constant couple; magy. 133.
Fazekas Mihály Szerző hajusz, Sz. — relem 63.
Fejér György 122. — *Nevelők* 17. 123. — *Tüszégre rágóydók* 16. 136.
Fekete János gr. 113. — *Blumauernford* 65. 90.
Fellner, Charyn-Verknif 109.
Fénelon, Télémaque 10.
Fleitscher 132—133.
Ferenczi Zoltán 57. 99. 115. 135.
Filtargus sz. dráma 16. 137.
Feder Pál Bibliai történetek 13. 104.
Földi Forencz. Erdélyi könyr 25. 93.
Földi József 31. 33. 60. 64. — *Anakreon* 62. — *Handel* 21. 135. — *Kerevöl szép* 125. — *Lucinda* 36. 98.
Friedrich der Grosse 95.
Fuss, F. Der Schneider u. sein Sohn; magy. 95.
F. Ori Fülöp Gábor Uzony 38. 102.
Fürst Aladár 57. 98.
Gálos Rezső 49. 57. 88. 99. 108. 118. 124.
Gebler, T. Ph. v. Clementine 20. 22. — drámái 77. — magy. 95.
Gelei József Halló 38. 117. — *Röbinzon* 25. 93.
Gellert, Ch. F. 34—41. — *Schwedische Gräfin* 34. 38. — művei 34—36. — magy. 95—98.
Gemmingen, O. H. v. Der Hauscater 78. — magy. 98.
Gesch. d. A. Jelki; magy. 123.
Gespräche im Reich der Toten 9.
Gessner, S. 27. 29. 30. 36. — művei 55—58. — magy. 98—99.
G. A. Altai időzött törpe 125.
Gindl József, Cseréi Krisztina 122. — *Házasságyterző pikkely* 91. — *Nemes hazugság* 109. — *Unokagyerek* 102.
Glaubensstreit zwischen Lutherete 123.
Gleim, J. I. 29. 30. 33. 60. 61. — művei magy. 99—100.
Goedeka 46.
Gooking, I. F. G. Fauler Bibliothecar 47. — magy. 100.
Goethe, J. W. 29. 67. 68. 71. 79. 89. — drámái 73—74. — *Erster Verlust* 68. — *Götz* 31. — *Werther* 43—46. — magy. 100.
Goldoni 80. 102. 109. — drámái magy. 101.
Goldsmith She sloops; magy. 133.
Götter, F. W. Medea 77. — művei magy. 100.
Gottsched, J. Ch. 12—19. 22. 35. — *Agis* 18—19. — magy. 100.
Gottschedné drámái 15. — magy. 101.
Götz, J. N. 60. — *Dicht Knabe*; magy. 101.
Gragger Robert 40. 88. 103.
Grimmishausen Simplicissimus 11.
Gross Zondi 81. — magy. 101.
Gugler Sidney u. Silly; magy. 101.
Günther, Chr. 12.
Gyadványi János: *Két mostoha fiak* 117.
Gyadványi József 8. — *Nétdánius* 40. 103. 114.
Gyarmathy Sámuel, Robinson 25. 92.
György Lajos 24. 128.
Gynai Pál 83.
Gyűlölgés és szeretet 116.
Gyürky István 28. — *Kästner-ford*. 105.
Hafner, Ph. drámái 84. 112. — magy. 101.
Hagedorn 12. 20. 34. 37. 59. 135. — meséi 36. — magy. 101—102.
Haller, A. v. Alpen 12. — regényei 37. — magy. 102.
Haller László Televakus 10. 23.
Harszti Gyula 13. 91. 108. 135.
Harold Ossian-ford. 53. 134.
Haschlika, L. L. 64. — magy. 102.
Hattyani István 79. — *Aráháai por* 137. — *Clementina* 95. — *Síkletnem* 104.
Havas Adolf 16.
Házi atya 98.
Heermann, G. E. Dorfdeputirten; magy. 102.
Heinrich Gusztáv 11. 12. 19. 23. 44. 45. 111. 115.
Hensler, K. F. Der Soldat aus Cherson 78. — drámái 84. — magy. 102.
Herder, J. G. 110. — *Paramythien* 37. — *Stürmen d. Völker* 68. — magy. 103.
Herford und Klärchen 46. — magy. 123.
Hermes, J. T. An Jenny 47. — magy. 103.
Henzi, S. Grissler 22.
Heufeld, F. Bauer in d. Stadt 40. — művei magy. 103.
Heyesi Lajos, Jelki 25.
Hippel, G. T. Mann nach d. Uhe; magy. 103.
Hitbéli vitézkedés *Luther* stb. között 123.
Hohenreichen Klára 118.
Hoffmann, F. 43.
Hoffmann, J. A. magy. 103.
Holberg 80. 91. 93. — drámái 14—18. — magy. 136—137.
Homéros 66. 68.
Horatius 10. 59. 68.
P. Horváth Ádám Bácsmegyei Mantza 44. 105. — *Fillis* 39. 98. — *Prometheus* 50. 92.
Horváth Cyril 15.
Hólyi 30. 33. 48. 68. — *Mir träumt* 47. — művei magy. 103—104.
Hriáigel Márton *historiái* 13. 125.
Huber, F. X. Julieken 84. — magy. 104.
Hunnius, A. C. Taxistionone 79. — magy. 104.
Hübner, J. Bild Historien 13. 28. — magy. 104.
Hilfand, A. W. 78. 81. — *Jäger* 83. 104.
Ihász Imre Indusok 109. — *Kettősök* 75. 106. — *Makkfalvay Ignás* 81. 118. — *Sándor* 94. — *Sziszszájú* 118. — *Szeretem és szörény* 75. 116. — *Ternézet és szerelem* 93. — *Turi György* 123.
Illei János fordításai 10. 11. — *Törnyos Pál* 137.
Ivánkai Vitáz Imre 64. — *Lemeneford* 131. — *Rao-ford*. 131. — *Joh. Gray* 69. 121. — *Klavigo* 74. 100. — *Sokrates* 69. 121. — *Tisztu és nemes szeretet* 42. 94. — *Új Sans-Souci* 130.
Jacobi, J. G. 29. 59. — magy. 105.
Jerôme printu 130.
J. i Lalage 61. 106.
Jó szerettsé kívánás 119.
József császár 72. 85.
Jünger, J. F. drámái 84. 133. — magy. 105.
Kalehberg, N. J. Maria Theresie 82. — magy. 105.
Kálvin t.
Kármán József 5. 52. 64. — meséi 39. 110. — *Fanni* 45—46. 100. — *Vestett vénasszony* 61. 106. — *Kines-dsö* 125. — *Vándorló* 37.
Károly Ferencz, Gróf Baranyi 81. 117. — *Leányrajadalás* 105. — *Napszüze* 108. — *Mária Terézia* 105.
Kassai M. Museum 32.

- Kásztrón Ágnes 117.
 Katona Lajos 123.
 Kayser, A. Ch. Adolf 44, 45, 68. — magy. 105.
 Kazinczy Ferencz 5, 6, 20, 26, 28, 30—33, 36, 37, 52, 55, 64, 67, 75, 85, 88, 99, 100, 110, 121, 124, 130, 131, 134, 136. — Anakreón ford. 56. — Gessner-ford. 56, 90. — Klopstock ódáinak ford. 54, 107. — Ossian-ford. 53. — és a szentimentalizmus 48 — Young-ford. 53, 136. — Abderiták 70, 121. — Abel halála 98. — Atom 47, 114. — Bácmagy 44, 105. — Caesar és Róma 67, 105. — Chloe 60, 106. — Clavigo 73, 100. — Don Carlos 73, 115. — Édes agyáddás 125. — Elhűsödött leány 47, 119. — Elő összeség 68, 100. — E. Galotti 73, 110. — Esthajnal 47, 118. — Gilbertár 55, 93. — Grézidák 56, 70, 121. — Gyermek poéta 60, 101. — Hamlet 73, 79, 135. — Helikon Virágok 32. — Hengye bibliothekárius 47, 100. — Holnap (Bürger) 50, 92. (Lessing) 61, 110. — Idylliumok 98. — Lanassa 129. — Macbeth 80, 135. — Maitresse sárkávára 67, 106. — Medea 77, 100. — Mennydörgés 55, 93. — Messias-ford. 54, 107. — Minna v. Barnhelm 73, 110. — Miss S. Sampson 73, 110. — Paramythien 37, 103. — Pödötz és Kazimir 64, 90. — Sokrates 69, 121. — Szegvári 43, 44, 111. — Szemai dalok 134. — Szetta 73, 100. — Tarasz 33, 104. — Telj utazás 119. — Testvérek 73, 74, 100. — Vak lantos 25, 120. — Véthesek 89. — Werther-ford. 45, 100.
 Kazinczy József (id.) 9, 28, 112.
 Kazinczy József (ifj.) Vékesek 89.
 Kazinczy Miklós. Osmanok 95. — Vallás törvendelelm 25, 127.
 Kästner, A. G. epigr. jai 67. — magy. 105.
 Kelemen László 78. — Garabontzai 114. — Gazdaasszony 118. — Gyermek fenyítése 135. — Külföldön nagybátya 122. — Lassú riz 132. — Médi szerepek 103. — Othello 80, 136. — Szolgálatból kikaradt katonatiszek 118. — Tettetett beteg 129. — Tsapí Péter 118. — Zaida 102. — Zászlóstarti 79, 116.

- Kemény József gr. 65.
 Kép Gejza László, Szerelőn példája 24, 131.
 Kereskényi Ádám drámái 11.
 Kis János 5, 28, 41. — Álmodott kép 47, 104, 120. — Amália 61, 100. — Hajós ének 48, 111, 114. — Hyannus 68, 115. — Jovendolczi szerető 61, 120. — Kolta 47, 120. — Musarion 69, 122. — Szépség 48, 125. — Szépség folszert 47, 120. — Szerelem 100. — Kisfaludy Károly 82.
 Kisfaludy Sándor 5, 25, 29, 38, 64, 121. — és Wieland 70. — Seneca 22, 106. — Testvérügykosság 75.
 Kleist, E. Chr. 30, 59, 60. — Frühling 58. — Liebesdied 63. — Seneca 22. — művei magy. 106.
 Klemm, F. M. v. Schuster e. Goldmacher: magy. 106.
 Klinger 79. — Zwillinge 75.
 Klopstock, F. G. 34, 55, 56, — 6dál 54. — Messias 29, 53—54. — magy. 107.
 Knebel, M. v. Vergiss mein nicht 49. — magy. 108.
 Kónyi János 26. — D'Aulnoy-ford. 128. — elbeszélései 24. — Gellert-mesék ford. 96. — Marmontel-ford. 129. — Ábel halála 55, 98. — Ártatlan mulatság 130. — Első hajós 55, 98. — Erkölcsök mesék 36, 96. — Orfeusz 19, 123. — Valtron 20, 111. — Korch Zsigmond Embergyűlés 108. — 11. — Gaszner 80, 135. — Jacques Spleen 94. — Nemes hazugság 109. — Szerelek 89.
 Korn, Ch. B. M. novellái 46. — Gr. Fontain 25. — magy. 108.
 Kornélia József 79. — Félénk károl 101. — Síkötönmára 104. — Szegény kevely 137.
 Kornmann, R. Göttheue Unterthauen: magy. 108.
 Kotzebue, 78, 94, 123. drámái 80—83. — magy. 108—109.
 Kovács Dezső 15.
 Kovács Ferencz 75, 89. — Gellert-ford. ai 36, 96—97. — Hagedorn-ford. 36, 60, 101—102. — ismeretlen eredetű mesék 125. — Araspes 69, 120. — Beethoven 25, 93. — E. Galotti 72, 110. — Ele. paradiisom 133. — Fresco 72, 116. — Hegyi törzsek 72, 115. — Joh. Gray 69, 121. — Londoni posztócsináho 129. — Minister 45. — Náthán 72, 109. — Pálpitás 128. — Reggel ének 135. — Szokott katona 118. — Tsalárd a szív 78, 91.
 Kozma Ferencz Jenőnás 11.
 Kólessey Ferencz 51, 64.
 Krammer Boldizsár Béress 123. — Udvarbíró és katondák 78, 132.
 Kratter, F. drámái magy. 109.
 Kreskay Imre 69.
 Kun Szabó Sándor Ramez 20, 21, 120.
 Kunits Ferencz Szedecziás 11.
 Kühne The masquerades 89.
 Lafontaine, A. Tochter d. Natur: magy. 109.
 Lafontaine, Jean de 38.
 Lakos János Szegfalu Agnes 109.
 Láng János 117. — Czigányok 111. — Oskolai tudás 123. — Pilksz 112.
 Lázai József Gellert-ford. 36, 96.
 Laudes, J. Verstellte Kranke 109, 131.
 Lázár Béla 16.
 Lázár János gr. 8. — Florinda 10.
 Lehner András Bevásárete tett fogadás 117. — Nagy pipere 117. — Szaránulosok 81, 122. — Vashalmi Jerte 81, 122.
 Lederer, J. Charyen-Verkauf: magy. 109.
 Lee Chapter of accidents: magy. 133.
 Leisewitz 75, 79.
 Lemene, F. 131.
 Le Mierre Veuve de Malabar 112; magy. 129.
 Lenz 79.
 Les quatre parties du jour 134.
 Lessing, G. E. 29, 34, 59—61, 67, 68, 71, 77, 78, 84, 113. — drámái 72—74. — mesék 37, 39. — Minna v. Barnhelm 78. — magy. 109—110.
 Lettres de Julie 130.
 Lichtenwer, M. G. Seltz. Menschen 37. — magy. 110.
 Liptai Márta, Tékozil 91.
 Luther 7, 13.
 Maepherson 52.
 Mándi Római mesék 46, 108.
 Mária Terézia 6, 7, 21.
 Marmontel 24, 26, 36. — novellái magy. 129.
 Martinovics Ignácz 5, 27.
 Mason Estrida 90.
 Matthiesson, F. v. 29, 68. — Seefahrr 48. — magy. 111.
 Mátéon 93.
 Meissner Szádi-ford. 25, 111.
- Menander Schöne Türkín; magy. 111.
 Méréy Sándor 89, 94, 117, 118, 129, 130, 133, 135, 137. — Aranyolraszó varga 106. — Bécsi ruha 105. — Böszöv kívánásból lett haramia 102. — Fejedelem utazása 122. — Hármasol 130. — Haza atya 91. — Igazság temploma 111. — Juliska 104. — Kisorartonyi zsidó leány 102. — Megbocsult feleség-ragadás 81, 122. — Rávarz asszony 118. — Szabolcs vezér 80, 136. — Tévely-dés 89. — Tangor 77, 120.
 Mészáros Ignács völ. 126. — regényei 23. — Kartíjam 26, 111. — Montier 128.
 Metastasio Titus 10.
 Menschach-féle dalgyűjt. 123.
 Meyer, F. L. W. 79, 130. — drámái magy. 11.
 Mikos művei 10.
 Miller, J. M. 48. — Siegwart 29, 43, 47. — művei magy. 111.
 Milton Paradise lost; magy. 133.
 Molière Bourgeois gentilhomme 10. — vj. 61 magy. 129—130.
 Monvel, J. M. de 130.
 Moor, E. Founding; magy. 133.
 Mozart Zauberpír 85.
 Möller Sophie 20. — Waltron 20, 78. — magy. 111.
 Musen-Abmanach, Gött. 28, 32, 47—51.
 P. Nagy Gábor Europa dragadt. 67—92.
 Nagy János (Szanyi) Rabener-ford. 37, 112—113.
 Nagy Sándor (Campe) 92.
 Nagyváthy János 64. — A veres bárat 95.
 Négyesy László 33, 107.
 Nenberné 15.
 Nicolai Alig. Deutsche Bibl. 31.
 Octavianus: magy. 130.
 Olufsen Dose: magy. 112.
 Orezy Lőrincz 8, 10. — szatírikus költ. 39. — Agathon 69, 120.
 Orpheus 32, 64.
 Orpheus u. Eurydice 123.
 Ossian 52, 53. magy. 134.
 Osvald Zsigmond Ésékek 20, 132. — Sofia 20, 111.
 Ostwald 3.
 Overbeck, Ch. A. Knabe an e. Veilchen; magy. 112.
 Ovidius Tristium III: 7.

- Oxenstern *Pensées* 10.
 P*** Araspes-ford. 69, 121.
 Pálly István *Pazarlay és Szákmárkóseg* 15, 101, 129. — *Ravaszai és Szerencséi* 15, 136.
 Parini, G. *Giorno*; magy. 131.
 Pászthory Sándor 29.
 Pauersbuch, J. v. 112, 134.
 Poese Mátýás *Aztalos* 123.
 Perinet 101. *Schwestern v. Prag* 84. — drámái magy. 112.
 Perlaki Dávid Kotzebue-ford. 108.
 Petersen Ossian-ford. 53, 112.
 Petőfi 33.
 Pétfelli József 38, 53. Gellert-ford. 36. — *Politikus csizmadia* 137.
 Péteri György *Falusai horbely* 120. — *Zondi* 101.
 Phaedrus 38.
Phillis an der Quelle 63, 123.
 Pilon *Deaf Lover*; magy. 134.
 Plautus *Miles glor.* 15, 136. — *Mos-tellaria* 16, 136.
Plínius *Lanossa* 112, 129.
 Poinet 94.
 Polay Vilmos 90.
 Pope 102. — magy. 134—135.
 Próla 83.
 Rabener, G. W. szatirái 37—40. — magy. 112—113.
 Ráday Gideon (id.) 8, 9, 30—33, 56. — *A keresztyén meg viszpládza* 36, 98. — *Eviralla* 53, 134. — *Kérés* 98. — *Mezei dal* 60, 105. — *Vén ember* 36, 96. — *Violodeska de rózsai* 114.
 Ráday Gedeon (iij.) Falbaire-ford. 20, 129. — *Clementine* 20, 95.
 Ráday Gedeonné (iij.) 6. — Engel-ford. 20, 95.
 Radványi Bénes 8.
 Radványi Ferenc 8.
 Radványi János 35, 96.
 Rájnis József, Átila 40.
Rákkel e, a szép zsidónak 78, 132.
 Rao, S. költ. magy. 131.
 Ramler, K. W. *Blumenlese* 31, 59. 61. — magy. 113—114.
 Ráth Pál *Katona szerencse* 74, 110.
 Rautenstruch, J. *Jurist u. Bauer*; magy. 114.
 Révai Miklós 64, 82. — Kotzebue-ford. 108. — *Szerelmi énekei* 60, 126. — *Álom* 61, 119. — *Áldozat* 21, 117. — *Amint* 61, 106. — *Jámbor falusi ledny* 65, 90.

- Richter, J. *Elpeldauer* 40. — magy. 114.
 Romanus, K. F. *Krispin*; magy. 114.
 Rousseau, J. v. 25. — *Emile* 57.
 Rudnyánszkyné *Papagej* 109. — *Praedicatum* 95.
 Rudolph, C. 64. *Veilchen u. Dorn*. — magy. 114.
 Ságby Forencez *Cyan* 128. — *het úr szolgája* 131. — *Posta kotsikok* 114.
 Sági Károly *Sokratis* 69, 121.
 Salis Seewis, J. G. v. 29. — *Lied* 48. — *Tändelej* 47. — magy. 114.
 Salzmann, W. 130.
 Sándor István 42, 94. — Gellert-ford. 35, 95. — Habener-ford. 37, 112. — *Felélo bűvéndy* 35, 98. — *Jelki* 25, 123. — *Juhászi játék* 35, 97. — *Szedi gráné* 35, 95.
 Sáry Sámuel 64. — *Szerentse kivá-
nás* 119.
 Sárközy István *Vallástétel* 65, 91.
 Sartorius János *Lehí óra* 12, 126.
 Schenck, J. *Dorfbarbier* 120.
 Scherer, J. 55.
 Schikaneder, E. drámái 84—85. — magy. 114—115.
 Schiller, F. 29, 30, 67, 71, 79. — drámái 72—75. — *Götter Griechen-
lands* 68. — *Kabale u. Liebe* 78. — művei magy. 115.
 Schlink 79, 123, 135. — *Bezähmte
Widerbeligerin* 80. — drámái magy. 116.
 Schlegel, J. F. *Geheimnissvolle* 17. — magy. 116.
 Schmid, Ch. H. 20, 116, 132.
 Schneider, L. 130.
 Schröder, E. 130.
 Schröder, L. 21, 80, 84, 95, 103, 129—135. — drámái 78, 79. — magy. 116—117.
 Schröter, C. F. *Grasse Toilette*; magy. 117.
 Sebestyén László *Asszonyi jacobita
club* 109.
 Seelmann Károly *Almanzi* 119. — *Aurelius* 77, 89. — *Essex* 132. — *Fanni és Manderville* 123. — *Husszai
hadi tiszt* 122. — *Miniszter* 95. — *Tettelet beteg* 131. — *Víjler és Aloj-
zia* 130.
 Selby Ferencz 78. — *Jöröszak és ju-
talom* 94. — *Máriaedri ledny* 109. — *Muszka katona* 103. — *Természet
lednya* 109.

A NÉMET KÖLTÉSzet HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN. 145

- Shakespeare 22, 77. — drámái 80—81, 135—136. — *Hamlet* 21, 73, 79. — *London prodigal* 79. — *Romeo* 20. — magy. 135—136.
 Simai Kristóf *Házi orvosság* 77, 133. — *Gyapaj Márton* 130. — *Mester-
séges rácavasáry*, *Váratlan rendvégy* 16, 137. — *Igazházi* 78, 92. — *Zsugori* 129.
 Sintenis, Chr. F. *Haló* 38. — magy. 117.
 S. J. *Emberek teársága* 126.
 Soden, J. Gr. v. drámái 81. — magy. 117.
 Sonnenfels, J. *Opfer* 21. — magy. 117.
 Spiess, Ch. H. *Clara v. Hochencischen* 81. — drámái magy. 117—118.
 Steinmetz Ninon 29, 54.
 Stephanie, Gottlieb 103, 119, 122, 132. — drámát 78. — magy. 118.
 Stolberg, Chr. v. 29. — magy. 118.
 Stolberg, F. L. v. 29. — *Abendstern* 47. — versai magy. 118—119.
 Stuart Mária (Spiessé) 117.
 Szabó Ferencz 100.
 Szabó József *Tisztsgég eladás* 109.
 Szabó László 45.
 Szádi Busztan 25. — magy. 127.
 Szaikai Antal *Aness* 65, 90. — *Piko-
hercezeg* 84, 101.
 Szatsvay Sándor 64. — és Blumauer
65. — röpiratai 126.
 Szeitz Leb 127.
 Székely György 51.
 Székér Alajos *Magyar Robinson* 26.
 Szemere Pál 6, 124.
 Szentjóbi Szabó László 5, 28, 31, 44. — és a sentimentalizmus 48. — *Az én szeretőm* 118. — *Czenczi vör-
széda* 47, 112. — *Egy megréttet* 103. — *Glyceriam* 69, 121. — *Haldokói ke-
resztyén* 135. — *Kieánvág* 57, 99. — *Mátyás* 83. — *Panasz* 49, 91. — *Pántika* 35, 39, 97. — *Posta* 60, 105.
 Szerelemhegyi András 101. — *Fájeli
ciggydzó* 123. — *Jó-téci szaránkok* 115. — *Falusai députatio* 131. — *Lantosok* 114. — *Magokkal elhite-
tett filozofusok* 118.
 Szerencsétlet és a magyarokhoz 119.
 Szilágyi Gábor 84.
 Szilágyi Sámuel *Klopstock ódáinak*
ford. 54, 107.
 Szinnyei József (id.) 74.
 Szomor Máté *Kiki a saját háza előtt*
seperjen 130.
- Szrógh Sámuel *Kodrus* 77, 93.
 Sztáray Mihály gr. *Nouveau Sans-
Souci*; magy. 130.
 Szűts István Gellert-ford. ai 36, 96—98. — Hagedorn ford. 60, 101. — Hölty-ford. ai 47, 104. — ismeret-
len eredeti versei 127. — Kleist-ford. 60, 106. — *Ereklyesi versch* 33. — *Herfort és Klártka* 123. — *Kiváncsok* 37, 93. — *Tavasz* 58. — Zachariac-mesék ford. 36, 122.
 P. Takáts József *Eriköles* ökt. 41.
 Tasso *Annytas* 58.
 Taxonyi János *Az emberek erkölcsi* 11.
 Teleki József gr. 8.
 Teleki László drámái 21. — *Seneca* 106.
 Teleki Miklós 8.
 Testőrfrók 56.
 Teveli Mihály 135.
The rural prolabi; magy. 134.
 Thomas 10.
Thomson Seasons 58.
 Toldy Ferencz 45, 57, 73, 98—100, 110.
 Torday Sámuel *Szétszai gráján* 34, 95.
 Tóth Béla 137.
 U. Tóth László 62.
 Tóth Rezső 64.
 Töring A. *Bernauerin* 81.
 Török István 28.
 Trattner 42.
 Traun, K. E. v. *Almanzi*; magy. 119.
 Trenek, F. v. 64. — *Nemes magyarok* 119. — művei magy. 119.
 Trostler József 63, 88, 123.
 Gy. Tscépány István *Abelárd Helois-
hoz* 127. — *Álom* 60, 119. — *Gógos
ledny* 65, 90. — *Szerecsét kicánu-
ó vers* 119.
Tscha zürzavar 78, 132.
Tugendschule 28.
 Üngi Pál 64. — *Trenck Friedrich his-
toriája* 119.
 Ungvári János *Koldutó dedk* 120. — *Mojsai, szőkevények* 105. — *Ország
András* 109. — *Szokott katona* 118.
Urania 32, 64.
 Uz, J. P. 30, 60, 61. — magy. 119.
Valeria és Scipio 126.
 Valle, Della 24, 131.
 Varsányi Ferencz *Polyárok boldogsága* 89. — *Sáket szerető* 134. — *Tüzi
lánya* 115.
 Végh János 6, 28.
 vers N. Frigyesről 126.
 Versesgy Ferencz 5, 31, 64. — Ana-

kreon-utánz. 62. — szatirai 40. — és a szentimentalizmus 49. — Álomban vett csík 127. — Antiparosi harlang 95. — a Blumenfelcéről ford. költ. ei 61, 113. — Boriszák 61, 110. — Békászás 49, 108. — Csidli 54, 107. — Erk, terélyek 42, 94. — Esküvői szerelmes 61, 110. — Formentírai remete 82, 108. — Képzet 107. — Klárikához 61, 99. — Laura 68, 103. — Laura Thürzishez 106. — Lilla 68, 103. — Szerelem gyermek 82, 109. — Vén leányok 61, 119. — Zauberflöte-ford. 85, 115. — Voynovich Géza 21. — Voltaire 10. — Voss, J. H. 47. — versei magy. 120. — Vörösmary 33, 68, 115. — Wályi K. András *Ker. érzékenységei* 69, 121. — Weber, A. *Centum Fontes* 13. — Weher, V. *Sagen* 25. — magy. 120. — Weiberlist 77. — magy. 123. — Weidmann, P. drámái magy. 120. — Weingand 27, 28. — Weisse, Ch. F. 11, 59, 133. — Romeo 20. — drámái 77. — magy. 120.

Werthes, F. A. C. *Zrini* 81. — magy. 120. — Wesselényi István *Moor Károly* 75, 115. — Wildair, H. 133, 136. — Wieland, Ch. M. 30, 34, 67, 135. — *Deutscher Merkur* 31. — *Musarion* 28. — művei 69—71. — magy. 120—122. — Wieland, J. A. v. *Tuchnacher von London* 129. — Wolf, Chr. 8. — Wolf, C. W. 131. — Xenophon *Kyropaideia* 69. — Young 94. — *Night-thoughts* 52. — magy. 136. — Zachariae, F. W. 133. — mosói 36. — művei magy. 122. — Zechenter Antal *Anakreón-ford.* 60, 62, 127. — Zemplén Győző 3. — Ziegler, F. J. drámái 81. — magy. 122. — Zolnai Béla 88. — Zoltán József *Telenakus* 10. — Zsiltvay Ferencz *Szerencsétlen alkalmazottárról* 109.

TARTALOM.

Bevezetés

I. A műveltségi viszonyok hazánkban 1711 után. — A német nyelv és irodalom szerepe. — Kötézetünk a román irodalmakból merítő anyagát	3
2. A német szellem első nyilvánulásai: vallásos irodalom	11
3. Iskolai drámák (Holberg, Gottsched és a Schaubühne)	14
4. A könyvdramák	18
5. A széppróza (Mesés elbeszélések)	23
6. Az új nemzedék, mint a német szellem terjesztője. — Az időszaki írások jelentősége	26
7. Az erkölcsstanítói irány (Gellert és a mese, az állampolitikai regény, a szatíra)	34
8. A szentimentalizmus (Werther-utánzatok, gottingai Hainbund)	41
9. Klopstock, Gessner és az idill, Kleist	53
10. Az anakreoni költészet	58
11. Blumauer és az alszerű költészet	64
12. A klasszikusok (Lessing, Wieland, Goethe, Schiller)	67
13. A színpad irodalma	76
Osszefoglalás	85
Függelék	87
I. Eredeti német művek	89
A) Ismert szerzők művei	89
B) Névtelenül megjelent vagy ismeretlen szerzőjű művek	122
C) Ismeretlen német művek fordításai	123
II. Német közvetítéssel idegenből hozzáunk került művek	127
A) Görög	127
B) Perzsa	127
C) Franczia	128
D) Olasz	131
E) Spanyol	132
F) Angol	132
G) Dán	136
Név- és tárgymutató	138